TOPLUMSAL

Tarih

205
OCAK
2011

En doğru bildiğimizden kuşkulanmak-3

"Atatürk" soyadı nasıl bulundu?

Mehmet Ö. Alkan

İspanyol arşivlerindeki V. Carlos'un mektuplarının akla getirdiği soru:

Barbaros ikili mi oynuyordu?

Özlem Kumrular. ***Preveze deniz zaferiyle Akdeniz'de dengenin Osmanlı lehine değişmesinden sonra V. Carlos'un Barbaros Hayreddin Paşa'yı kazanma çabalarını ele alıyor.*** sayfa 32

Fatmagül Berktay ile söyleşi

'Hatırlamak direnmektir'

Ece Zerman

En büyük antropolojik anket

Atatürk, Eugène Pittard ve Afet Hanım

Zafer Toprak

1915'te Avustralya'da Türklerin yaptığı sanılan saldırı

'Kahramanlık' mı, komplo mu?

Ekrem Saltık

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-01

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan

2011'de yayınlanacak 300'ü aşkın eserden seçmeler

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

Bütün Şiirleri - I.C.F. Hölderlin / *Ahmet Cemal*
Böyle Söyledi Zerdüşt - F.W. Nietzsche / *Mustafa Tüzel*
Gülşen-i Raz - Mahmud-ı Şehüsteri - Abdülbâkî Gölpınarlı
Ev Sahibesi - F.M. Dostoyevski / *Tansu Akgün*
Budala - F.M. Dostoyevski / *Ergin Altay*
Kumarbaz - F.M. Dostoyevski / *Koray Karasulu*
Masal Irmaklarının Okyanusu - Somadeva / *Korhan Kaya*
Kısasa Kısas - W. Shakespeare / *Özdemir Nutku*
Kızıl ile Kara - Stendhal / *Bertan Onaran*
Samdancı - A. de Musset / *Bedrettin Tuncel*
Kaderci Jacques ve Efendisi - D. Diderot / *Adnan Cemgil*
Louis Lambert - H. de Balzac / *Oktay Rifat - Samih Rifat*
Kapital - K. Marx / *Mustafa Tüzel*
Türlerin Kökeni - C.R. Darwin / *Ergi D.Özsoy*
Almanya Üzerine - Mme. de Stael / *Aydın Karahasan*

MODERN KLASİKLER DİZİSİ

Ermiş - H. Cibran / *Ayşe Berktay*
Anne Frank'ın Hatıra Defteri - Anne Frank / *Can Yücel*
U.S.A / 42. Paralel - J. Dos Passos (R.Marsh'ın çizimleriyle) / *Oya Dalgıç*
Demir Ökçe - J. London / *Levent Cinemre*
Ben Claudius - R. Graves / *Dost Körpe*
Rüzgâr Gibi Geçti - M. Mitchell / *Avni İnsel ve Hilmi Ziya Ülken*
Dörtlerin Yemini - A.C Doyle / *İpek Babacan*
Lord Jim - J. Conrad / *Dost Körpe*
Üç Öykü ve Bir Önsöz - M. de Unamuno / *Yıldız Canpolat*
Öyküler - J. Saramago / *Emrah İmre*

İŞ ÇOCUK KLASİKLERİ DİZİSİ

Robin Hood - H. Pyle / *Çiçek Eriş*
Aynanın İçinden - L. Carroll / *Osman Çakmakçı*
Çalınan Taç - M. Twain / *Yasemin Akbaş*
Ay'ın Çevresinde - J. Verne / *Bertan Onaran*
Gulliver - J. Swift / *İrfan Şahinbaş*
Küçük Lord - F.H. Burnett / *Füsun Yavuz*
Söğütlükte Rüzgâr - K. Grahame / *Cenk Pamay*
Prenses ile Goblin - G. MacDonald / *Filiz Emre*
Gizli Bahçe - F.H. Burnett / *Osman Çakmakçı*
İyi Hanımlar Küçük Kadınlar - L.M. Alcott / *Cevdet Serbest*

ÇOCUK DİZİSİ

Can Arkadaş - Fikret Otyam
Ağlama Anam - Fikret Otyam
Ceylanlar Suya İndi - Fikret Otyam
Oxford İlk Ansiklopedim
Oxford Temel Bilim Sözlüğü
Oxford Temel Matematik Sözlüğü
Beynini Eğit - Bilim Sınavları
Zaman İçinde Kent
Hayvanlar Alemi
Keşfedin Dizisi
Bilim Kütüphanem - 150 Fantastik Deney

OSPREY ASKERİ TARİH DİZİSİ *(YENİ DİZİ)*

Birinci Haçlı Seferi - D. Nicolle / *L. Ece Sakar*
Antik Yunan'da Harp Sanatı - N. Sekunda / *Mete Aksan*
Bizans Piyadesi - T. Dawson / *Gürkan Ergin*

ANI DİZİSİ

50 Senelik Siyasi Hatıralarım 3 Cilt - Hüseyin Cahid Yalçın / *y.h: Erol Şadi Erdinç*
Atatürk'ün Mimarı Ernst Egli'nin Anıları - E. Egli / *Güven Uçer*
Cihan Harbi'nde Türkiye Hatıraları - J. Pomiankowski / *Eşref Bengi Özbilen*
Balkan Harbi'nde Selanik'ten İstanbul'a - D. Aydın / *Figen Taşkın*
Doğu Cephesi Doktorunun Anıları - D. Kuntman / *Ahmet Tetik*
Mezopotamya Seferim ve Esaret - C.F. Townshend / *Gürol Koca*
Sinan Paşa'nın Harp Hatıraları - S. Tekelioğlu / *Ahmet Tetik*
Bir Telgraf Memurunun Çukurova Milli Mücadele Anıları - Celal Bey / *Bahtiyar İstekli*
Bir Amiralin 1908 Hatıraları - Hasan Rami Paşa / *Osman Öndeş*
Milli Mücadele Hatıraları - Yakup Şevki Paşa / *Aslı Güneş*
Bir Öğretmenin Milli Mücadele Hatıraları - Adapazarlı Mehmet Ali / *Bahtiyar İstekli*
Bir Amiralin Milli Mücadele Hatıraları - Şeref Karapınar / *Ralf İvecan*
İstanbul Tükenirken - Henri Myles / *Nurkalp Devrim*
Çanakkale - Irak - Kafkas Seferi Mehmed Sinan / *Servet Avşar*
Yemen ve Irak (1916) - Ali Suat Bey / *Bahtiyar İstekli*
Başımıza Gelenler - Galip Kemal Söylemezoğlu
Bir Aile Üç Asır - E. R. Turgay / Ş. Türkömer
Kırım Harbi ve Türkiye - Augustus Slade / *Candan Badem*

BİYOGRAFİ DİZİSİ *(YENİ DİZİ)*

Wilhelm F. Hegel - T. Pinkard / *M. Barış Albayrak*
Simon Bolivar - J. Lynch / *Bülent Doğan*
Winston Churchill - M. Gilbert / *Süha Sertabiboğlu*
John Locke - R. Woolhouse / *Akın Terzi*
Gottfried W. Leibniz - M.R. Antagnozza / *Orhan Düz*
John Stuart Mill - N. Capaldi / *İ. Hakkı Yılmaz*
Thomas Hobbes - A.P. Martinich / *Akın Terzi*
Charles R.Darwin - A. Desmond - J. Moore / *Ebru Kılıç*
Immanuel Kant - M. Kuehn / *Bülent Doğan*
Gabriel Garcia Marquez - G. Martin / *Zeynep Alpar*
Gustave Dore - B. Roosevelt / Fadime Kâhya
Sarah Bernhardt - A. Gold - R. Fizdale / Fadime Kâhya

İŞ DÜNYASI DİZİSİ

Bir Strateji Ustası: Peter Drucker - R. Swaim / *Ümit Şensoy*
Strateji Sanatı - A.K.Dixit ve B.J. Nalebuff / Ümit Şensoy
İş Dünyasında 20. Yüzyılın En Büyük Liderleri - A.J. Mayo - N. Nohria
Zeki Perakendecilik - R. Hammond

TÜRK EDEBİYATI DİZİSİ

Leylâ Erbil Bütün Eserleri tamamlanacak
Rıfat Ilgaz Bütün Eserleri tamamlanacak
Can Yücel Bütün Eserleri tamamlanacak
Hasan Âli Yücel Bütün Eserlerine başlanacak

KAYIP ŞAİRLER DİZİSİ

Arif Dino
G. Cancikyan ve H. Kalustyan
Fahri Erdinç
Muzaffer Tayyip Uslu
Rüştü Onur
Ömer Bedrettin Uşaklı

TARİH / FELSEFE / SOSYAL BİLİMLER DİZİSİ

Has Bağçe'de Ayş u Tarab - Halil İnalcık
The Survey of İstanbul, 1455 - Halil İnalcık
Rönesans Avrupası ve Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşmesi - Halil İnalcık
İstanbul: Bir Kent Tarihi - Doğan Kuban
Seçme Eserleri V - İlber Ortaylı
İttihad ve Terakki Hükümetlerinin İcraatına Dair Meclis - i Mebusan Sorgulaması - Erol Şadi Erdinç
Yarısı Dolu Bardak. Türkiye'de İktisadi Büyüme (1820 - 2010) - Şevket Pamuk
Nasıl Hatırlıyoruz? Bellek Çalışmaları - Leyla Neyzi (ed.)
Sürgün Sefir: Sadullah Paşa. Hayatı, İntiharı, Yazıları Ali Akyıldız
Rumeli'yi Nasıl Kaybettik? - Fevzi Çakmak / *Ahmet Tetik*
Anadolu ve Bağdat Demiryolları: Bir Nüfuz Öyküsü Murat Özyüksel
Osmanlılar ile Latinler Arasında Bizans Nevra Necipoğlu / *Barış Zeren*
Kırım Harbi Sırasında Anadolu ve İstanbul Ekonomisi Figen Taşkın
Cihan Harbi'nde Karantina Bölgeleri - Gülden Sarıyıldız
Nazizm'den Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu - Arnold Reisman / *G. Çağalı Güven*
İstanbul'daki Venedikliler - Eric Dursteler / *Taciser Ulaş Belge*
Oyunbaz Seyahatler - Natalie Z. Davis / *Ayşen Anadol*
Timur İran'ında İktidar, Siyaset ve Din - B.Forbes Manz / *Dilek Şendil*
Tragedyanın Ölümü - George Steiner / *Burç İdem Dinçel*
Barbarların Avrupası - Karol Modzelewski / *Nedim Demirtaş*
20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi - Ivan Berend / *Serpil Çağlayan*
Paranın Tarihi - C. Eagleton ve J. Williams / *Fadime Kâhya*
İki Dil Bir Toplum: Karamanlılar - Evangelia Balta
Eleştirinin Eleştirisi - Tzvetan Todorov / *Mehmet Rifat - Sema Rifat*
Cavit Orhan Tütengil Bütün Eserleri tamamlanacak
Hilmi Ziya Ülken Bütün Eserleri tamamlanacak

ARŞİVLERDEN

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo Ekonomik Yaşam - *Ed. Timur Kuran*
Osmanlı Belgelerinde Atatürk - Osmanlı Arşivleri - *Orhan Sakin*
Milli Mücadelenin İstanbul'a Yansımaları - Osmanlı Arşivleri - *Orhan Sakin*
Atatürk ve Donanma - Deniz Müzesi Arş. - *Rasim Ünlü*
Balkan Cephesi 5. Kolordu Günlükleri - Figen Taşkın
Cihan Harbi Arap Büro Raporları - İngiliz Arş. - *Bülent Özdemir*

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 449 97 84 Emin Bürü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Öncü ve Önde...

"Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Merkez Ofis/Fuar Alanı : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Büyükçekmece / İstanbul- Türkiye

Telefon: 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

205. SAYIMIZLA MERHABA,

2011'in ilk ayında yine 16. yüzyıldan, bu sefer Akdeniz'deki Osmanlı-İspanyol rekabetiyle ilgili bir konuyu kapağa taşıdık. Özlem Kumrular'ın İspanyol arşivlerinden gün ışığına çıkardığı mektuplar Barbaros Hayreddin, Sicilya kral naibi Ferrante Gonzaga ve Kral V. Carlos arasındaki haberleşmeyi ortaya koyuyor. Barbaros'un doğrudan yazdığı bir mektup yok; ancak Carlos'un ve Gonzaga'nın ortaya çıkan mektuplarından Osmanlı kaptanıderyasının Carlos ile Kanuni'den habersiz iletişim kurduğu izlenimi ediniyorsunuz.

Ocak sayımızda Zafer Toprak'ın geçen ay başladığı dizinin ikinci yazısı yer alıyor. Toprak bu yazıda Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün bir ulus yaratmak ve dolayısıyla "Türk"ü antropolojik olarak da tarif edebilmek için Eugène Pittard ve Afet İnan vasıtasıyla giriştiği bilimsel çabaları ele alıyor. Yazıda İnan'ın doktora tezine veri toplamak üzere 64.000 kişi üzerinde ölçümler yapıldığı anlatılıyor. Toprak, yazısını bitirirken genetik fizik alanındaki gelişmelerin iki dünya savaşı arasında fizik antropoloji çalışmalarını geçersiz kıldığını belirtiyor ve bilimin mutlak olmadığının altını çiziyor.

Mehmet Alkan'ın Mustafa Kemal'le ilgili Kasım ayında başladığı dizinin bu ayki üçüncü bölümünde Atatürk soyadını nasıl aldığı üzerinde duruluyor. Alkan'ın yazısında konunun detaylarını okurken çevresindeki insanların Atatürk'le ilişki kurma biçimlerinden ve O'nun da bunu kabul ediş biçiminden irkiliyorsunuz. Muhtemelen Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne taşınmış olan ve serbest tartışmayı içermeyen, çevresindekilerin yaratıcılıklarını en çok lidere methiye düzmede gösterebildikleri bu tarz, günümüzde azalarak da olsa devam ediyor.

Son olarak *Toplumsal Tarih*'in 202. sayısında yer alan "İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?" adlı Edhem Paşa'nın kökeni konusunun oğulları ve kimi kaynaklarca nasıl karşılandığını ele alan makalesinin *Milliyet* gazetesinde haberleştirilme tarzını eleştiren Edhem Eldem'in yazısına değinmek istiyorum. Sorun *Milliyet*'in bu makaleyi Sakız kökenli olan İbrahim Edhem'in en çok tanınan büyük oğlu "Osman Hamdi Rum'du" başlığıyla ve bunu da Edhem Eldem'in ilginç iddiası şeklinde veriyor olması. Bu tahrifata karşı Eldem'in öfkesini içimde hissediyorum; şöyle diyor: "Bu tartışmayı yaparken 'Rum'du/değildi' ikilemi üzerinden bir tartışmaya girmek zorunda kalmanın ve bunun kötü bir şey olabileceğini düşünürmüş gibi 'Osman Hamdi Rum değildi' diye bas bas bağırma durumuna düşmenin ne kadar aşağılatıcı olduğunu anlatamam."

Herkese mutlu yıllar.

Ahmet Akşit

İÇİNDEKİLER

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

09 DOĞUMUNUN 170. YILINDA ULUSLARARASI NAMIK KEMAL SEMPOZYUMU
Alev Gözcü

10 GECE İLE GÜNDÜZ ARASINDA BİR SAĞLIK MERKEZİ: ALLIANOI
Ahmet Yaraş

12 OSMANLI KİTABELERİ SEMPOZYUMU
SORUNLAR, YÖNTEMLER, YAPILMASI GEREKENLER
Canan Özkılıç

14 DOĞU'DA VE BATI'DA KADINLARIN MİMARÎ PATRONAJI KAPSAMINDA ERKEKLER VE AİLELER
Sabine Frommel ve Juliette Dumas

16 146. YILINDA 1864 KAFKAS GÖÇÜ
SAVAŞ VE SÜRGÜN

18 150 YILLIK BİR EĞİTİM KURUMU
ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE

20 ATATÜRK, EUGÈNE PITTARD VE AFET HANIM
EN BÜYÜK ANTROPOLOJİK ANKET
Zafer Toprak

32 YENİ BELGELER IŞIĞINDA
V. CARLOS'UN BARBAROS'LA UZLAŞMA ÇABALARI
Özlem Kumrular

40 HASAN KURUYAZICI İLE SÖYLEŞİ
19. YÜZYILDA İSTANBUL'UN RUM VE ERMENİ MİMARLARI
Söyleşi: Ahmet Akşit

48 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-3
"ATATÜRK" SOYADI NASIL BULUNDU?
Mehmet Ö. Alkan

54 MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ-2
Beno Kuryel

61 BİR MAKALE NASIL TAHRİF EDİLEREK HABER YAPILIR?
Edhem Eldem

66 FATMAGÜL BERKTAY'LA SÖYLEŞİ
"HATIRLAMAK DİRENMEKTİR"
Söyleşi: Ece Zerman

74 ALMANYA'DA BİR İLK
HİTLER VE ALMANLAR SERGİSİ
Peri Efe

80 YENİ BELGELER IŞIĞINDA KAHİRE KONFERANSI (4-8 ARALIK 1943)
II. DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE VE AMERİKA'NIN TÜRKİYE REKABETİ
Pınar Dost-Niyego

88 1915 YILINDA AVUSTRALYA'DA BİR TERÖR SALDIRISI
'KAHRAMANLIK' MI, KOMPLO MU?
Ekrem Saltık

94 *İSTANBUL'UN ANTİKÇAĞ TARİHİ: KLASİK VE HELLENİSTİK DÖNEMLER*
S. Gökhan Tiryaki

40 İSTANBUL'UN RUM VE ERMENİ MİMARLARI

Hasan Kuruyazıcı, "Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları" ve "Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları" sergileri ile ilgili Ahmet Akşit'in sorularını yanıtladı.

54 MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ-2

Beno Kuryel: "...Evrim bir ilerleme değil, bir değişimdir. Matematik denen eserin tarihini bu çerçevede ele alarak yazmak gerektiğini düşünüyorum".

61 BİR MAKALE NASIL TAHRİF EDİLEREK HABER YAPILIR?

Edhem Eldem, 2010 Ekim ayında **Toplumsal Tarih***'te yayınlanan "İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?" başlıklı makalesinin* **Milliyet** *gazetesinde ele alınış biçimini eleştiriyor.*

74 HİTLER VE ALMANLAR SERGİSİ

Peri Efe, Berlin'de geçen ay açılan ve Almanya'da bir ilk olma özelliği taşıyan "Hitler ve Almanlar" başlıklı sergiyi ve sergi kataloğunu değerlendiriyor.

80 YENİ BELGELER IŞIĞINDA KAHİRE KONFERANSI

Pınar Dost-Niyego, II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Amerika'nın Türkiye rekabetini 1943'teki Kahire Konferansı belgelerine dayanarak ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 205, Ocak 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halım Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Aralık 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

1894 DEPREMİ

Depremden sonra İstanbul'da bir sokağın görüntüsü.

Beyoğlu'nda dervişlerin bahçesinde bir kamp.

L'Illustration dergisinin 28 Temmuz 1894 tarihli ve 2683 numaralı sayısının kapağında o tarihte Fransız başbakanı olan Charles Dupuy'nin (1851-1923) makamında bir resmi ve altında da kendi eliyle bir vecizesi yer almaktaydı: Cumhuriyet hükümetinin vazifesi, aynı anda vatandaşların emniyetini ve hürriyetini temin etmektir. Paris, 24 Temmuz 1894". Derginin iç sayfalarında ise İstanbul'u 10 Temmuz 1894 günü sallayan şiddetli depremle ilgili kısa bir haberle ilginç resimler bulunuyordu. Depremin kısa bir anlatımının yanında yer alan bu görüntülerin bazıları özellikle ilginçti. Bunların birinde Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'in bugün Galip Dede Caddesi'ne tekabül eden alt kısmında yer alan Galata Mevlevihanesi'nin avlu ve bahçesine sığınmış ve çadırlara yerleşmiş kalabalıklar görünüyordu. Diğer görüntülerin üçü ise Heybeli'de bulunan ve bugünlerde kendisinden çok bahsettiren meşhur Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nun harabeye dönmüş binalarına ayrılmıştı.

1894 depreminin merkez üssü, makalede de tahmin edildiği gibi Yeşilköy'ün 8 km güneydoğusunda Marmara Denizi'nde yer almıştı. İki gün sonra tekrar sallanan şehirde çok büyük zarar meydana gelmişti. Birçok binanın yanında Kapalıçarşı çok ciddi hasar görmüş, ardından da gayet kapsamlı bir tamirata tabi tutulmak zorunda kalmıştı. Makalede bin civarında tahmin edilen ölü sayısının ne kadar gerçekçi olduğu şüphelidir, zira 13 Temmuz'a kadar yapılmış olan ilk tespitlere göre bu sayı ancak 138'de kalmış, yaralılar da 156 olarak hesaplanmıştır. Gerçi bu rakamın sonradan artmış olması mümkünse de bine ulaşmış olması kesin değildir.

1 Kevork Pamukciyan, "Depremler. Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 34-35.

Heybeliada'da [Rum] Ruhban Okulu'nun harabesi.

Okulun kütüphanesinin kalıntıları.

Ruhban Okulu'nun cephesi.

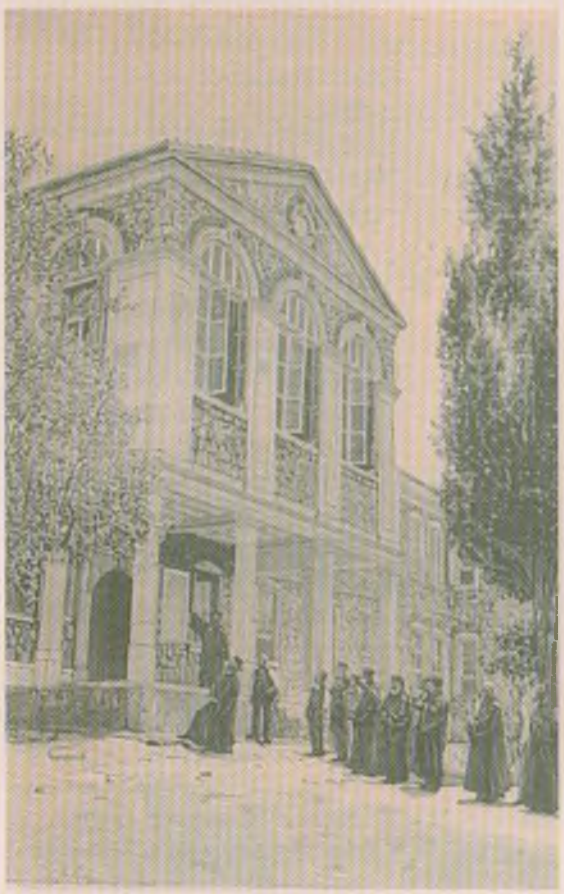
Venus Fotoğraf Stüdyosu, İstanbul.

TÜRKİYE'DEKİ DEPREMLER

Türkiye kısa bir müddet önce hareket merkezinin Marmara Denizi olduğu sanılan şiddetli depremlere maruz kaldı.

İlk sarsıntı 10 Temmuz Salı günü öğleyin saat 12.25'te hissedildi. Anında da ciddi felaketlere neden oldu. Birkaç cami minaresi, Edirne Kapısı civarındaki birkaç asırlık surların 400 metrelik bir kısmı, Kapalıçarşı'nın tonozlu caddeleri yıkılarak şimdiden binin üzerinde oldukları tahmin edilen kişilerin ezilmesine neden oldu. Taştan inşa olunmuş binaların neredeyse tamamında çatlaklar oluştu. Çoğu nezaretlerin bulunduğu Bab-ı Âli binaları o kadar etkilenmiş durumda ki memurlar çalışma mekânlarını avlulara taşımışlar. Yeni sarsıntıların korkusuyla neredeyse bütün halk mezarlıklarda ve meydanlarda kamp kurmuş durumda; bu kampların bazıları ilginç görüntüler veriyor, sayfalarımızda görülen ve Pera adını taşıyan Avrupai semtte yer alanı gibi.

Marmara Denizi'nin çevrelediği muhteşem bir ikamet yeri olan Adalar özellikle etkilenmiş durumda. O hoş köşklerin arasında taştan inşa edilmiş olanların hepsi yıkılmış ya da en azından oturulmaz hale gelmiştir. Heybeliada'da birçok yer harabeye dönmüş. Sayfalarımızda Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nun harabelerine yer veriyoruz. Gayet sağlam inşa edilmiş olan binada Ortodoks dünyasında hâkim konumdaki birkaç asırlık bir okul yer almaktaydı. Okulun dışında adada gayet kalabalık üç manastır, muhteşem köşkler ve Osmanlı hükümetinin Deniz Harp Okulu bulunmaktadır. Bütün bu binalar bugün perişan bir haldedir.

Hiç abartmadan bugüne kadar olmuş olan maddi zararın iki yüz milyon franka ulaştığı tahmin edilebilir.

Karışan Parmak

5 OCAK 1911
TANİN

Doktor Rıza Nur Bey dün Yeni Gazete'ye yazdığı bir makalede matbuatın Meclis-i Mebusan müzakeratını iyi zapt edemediğinden dolayı şikayet ediyor. Ve *Takvim-i Vekayi*'deki zabıtlarla bunları karşılaştırıp noksanlarını gösterdikten sonra diyor ki :

"İşte anlaşılır ki matbuat Meclis müzakeratını iyi zapt ve neşredemiyor. Veya işe bir taraftan parmak karışıyor."

Her işte bir gizli parmak aramanın belki bir hastalık olduğuna hükmedilerek doktoru haydi bunda mazur görelim, fakat Yeni Gazete refikimizin aynı zamanda kendisi hakkında da bir hakareti tazammun eden şu isnadı nasıl olup da reddetmediğine hayret ediyoruz ve mutlaka bu satırları okumadan basmıştır diyoruz.

İkdam, Sabah, Yeni Gazete, Tanin gazeteleri her gün Meclis-i Mebusan'na birer muharrir gönderirler. Bunların ikisi sabah celsesi müzakeratını zapt eder, ikisi akşam celsesini yazar. Bu muharrirler münavebeten matbaaların birinde ictima ederek müzakerati dört nüsha olmak üzere tebyiz ederler ve dört gazeteye dağıtırlar.İşte bundan dolayıdır ki müzakerat dört gazetede birbirinin harfi harfine aynı olmak üzere intişar eder. Buna hiçbir taraftan parmak karışmaz ve karışmak ihtimali yoktur.

Matbuatın zabıtları *Takvim-i Vekayi* kadar mükemmel olamayışına gelince bu da pek tabiidir.Çünkü bizim zabıtları iki muharrir tutuyor, *Takvim-i Vekayi* için Mebusanın koca bir zabıt heyeti çalışıyor. Elbette o daha mükemmel olacaktır. Bu tafsilatı bilen Yeni Gazete'nin işe bir taraftan parmak karıştığı yolunda Matbuat-ı Osmaniye'ye karşı şayan-ı takbih bir hakareti tazammun eden ihtimali reddetmeyerek kabulüne hayret ederiz.

İtalyanların Bir Cemilesi

5 OCAK 1911
TANİN

Milano'da kain (Bocconi) Ticaret Darülfununu Türkiye ile İtalya arasındaki münasebat-ı iktisadiyeyi istikmâl maksadıyla dört sene müddetle altı Osmanlı'nın Milano da meccanen ticaret tahsil etmeleri zımnında lazım gelen tedabire tevessül etmiştir.

|İtalyan|

Abdülhamid'in Paraları

5 OCAK 1911
TANİN

Mesele bitip bitip bir türlü hallolmuyor. Paraların bize verilmesine dair hükmü sadır oldu. Fakat paraları almak için vaktiyle hin-i teslimlerinde bankadan verilen makbuzların da Abdülhamid tarafından imza edilmesi lazım imiş. Bundan dolayı mezkûr makbuzlar bir zabite tevdian Harbiye Nezareti tarafından Selanik'e gönderilmiştir. Orada Abdülhamid tarafından imza edilecek,sonra Almanya'ya irsal edilip paralar alınacaktır.

Kasa Hırsızı Sokrat

8 OCAK 1911
İKDAM

-İstanbul'dan sonra Macaristan – Kasalar orada da soyuluyor – Sarik derdest olunuvyor – Acaba kim? – Yunanlıdan başka kim olur? – İsimle müsemma beynindeki tezat!–

Buradaki kasa hırsızlıklarına birdenbire fasıla verildi. Ya hırsızların soyulacak daha zengin bir kasa aradıklarını ve yahut kordon beklemek üzere polislerin azalması için koleranın şiddetlenmesini beklediklerini zannetmiştik. Bu sefer öğrendiğimiz yeni haber bu iki ihtimalin de doğru olmadığını isbat etti.

Son kasa hısızlığında maznunen celp edilip tekrar fotoğrafı ve parmak izleri alınan Sokrat veled-i Dimitri namında biri Macaristan'a gitmiş ve artık İstanbul'da iş kalmadığı cihetle orada soyulacak kasa aramaya başlamıştır. Sokrat'ın bu hareketi ora zabıtasının nazarından kaçmadığı cihetle merkum ilk fiil-i sirkati ika ederken yakayı ele vermiştir.Derhal hüviyeti tahkik olunmuş yankesiciler ve hırsızlar memleketinden yani Yunanistan'dan olduğu anlaşılmıştır.

Macaristan Hükümeti buradaki sefaretinin baş tercümanlığı vasıtasıyla zabıtaya müracaat ederek bu şeririn sabıkası olup olmadığını sormuş ve zabıtadan merkumun sevabıkına dair uzun bir rapor verilmiştir. Atinalı Sokrat veled-i Dimitri bir vakitler Köprü başında Konyak tellalı imiş. Merkumun fikr-i melanetle mâlî olan kafasının tepesinde biraz saçı vardır.Gözlerinin akı ziyade ve siyahları da iricedir.İki göz çukur bir yerden parlayan bulanık bir suya benzer.

Gözlerinin kenarında derin çizgiler vardır.Merkumun elmacık kemikleri çıkık, avurtları çöküktür. Basık burnunun kanatlarından ağzının iki tarafına doğru yine öyle iki derin çizgi uzanır.Bıyıkları kalın ve aşağı doğrudur. Merkum elli yaşındadır.

Bundan başka Sokrat'ın sol elinin orta parmağı birinci mafsaldan kesiktir. Ve parmağında tırnak yoktur.Yine sol kolunun 3 santimetre bu'dunda bir (Ah) döğülmüştür. Bu döğmeler yalnız kolunda değil bütün vücudunda mevcuttur. Bir kolunda kız resmi (d.r.m) markaları, bir kılıç kabzası tutmuş bir el ve bileğinde çiçekten bir bilezik vardır. Merkumun parmak izleri fotoğrafı Macaristan'a gönderilmiştir.

Bir rivayete nazaran merkum Evkaf kasasının şikestinde medhâldâr olduğunu itiraf etmiş imiş.

Vazifeşinas Belediye

16 OCAK 1911
TANİN

Unkapanı Caddesi'nde açılan iki adam boyundaki çukura geceleyin fener koymamışlar, tabii orada, böyle derin bir çukurun mevcudiyetinden haberdar olmayan bir talika arabasının hayvanı evvelki akşam caddeden geçerken birdenbire çukura yuvarlanmış.

Bütün serveti bir tek hayvandan ibaret olan zavallı arabacı bu kazanın önünde, ne yapacağını şaşırmış, etraftan imdat aramaya başlamıştır. Hayvan çukura düştükten sonra arka ayağından biri büyücek bir taşın altında sıkışmıştır. Nihayet birkaç hayır sahibi bir araya toplanarak iplerle zavallı beygiri çukurdan çıkarabilmişlerdir. Böyle bir çukura fener konulmaz ve konulmadığı gerek zabıta ve gerek belediye tarafından görülür de ehemmiyet verilmezse buna karşı ne demek icap edeceğini bilemeyiz. Elbet böyle çukurların üzerine bir fener asmak, yahut diğer bir tedbir ittihaz etmek vazaif-i belediye cümlesindendir. İşte bundan dolayı Şehremini Suphi Beyefendi'nin bu nokta hakkında nazar-ı dikkatlerini celbeder, çukurun o halde bırakılmasından mesul kimse cezadide edilmesini rica eyleriz.

Cinayet

16 OCAK 1911

TANİN

Evvelki gece Beyoğlu'nda Polonya sokağında saat beşe doğru bir cinayet-i müessife vuku bulmuştur. Cinayet neticesinde vefat eden Mekteb-i Harbiye Yedinci Bölük Mülazımevveli Fikret İrfan Bey olup akşamüzeri mektepten diğer iki refikiyle beraber çıkarlar.Biraz dolaştıktan sonra yanlarına bir arkadaşları daha gelir, beraberce Polonya sokağına girerler. Orada İtalya tebaasından halı tüccarı Mösyö Kastel'in müsteciren sakin olduğu haneye girerek kapıyı çalarlar, içeri girerler, maksatları İrfan Bey'in arkadaşlarından birisiyle münasebeti olan Eleni isminde bir kadını sual etmek olduğu için kapıcıdan kendisini sorarlarsa da kapıcı orada öyle kadınların bulunmadığını söyler, arada hiçten bir münâzaa zuhur eder. Bu esnada ev sahibi Mösyö Kastel kendilerine biraz sert muamele ettiğinden İrfan Bey'in refiki hiddet ederek kılıcını çeker, ev sahibinin biraderzadesi olup o aralık beraberlerinde bulunan Mösyö Francesko'ya hücum eder o esnada araya kapıcı girdiğinden ona da bir tokat atar, Mösyö Francesko'yu da kolundan cerh eder.Bunun üzerine kapıcı Hırvat Artaki haneyi taarruzdan müdafaa için [çünkü münâzaa hanenin alt katında kapının içinde cereyan ediyordu] tabancasını çeker, ateş eder.Tabanca sesi işitilir işitilmez İrfan Bey'le rüfekası firar etmek için kapıdan dışarı kaçarlar, koşmaya başlarlar. Bu esnada İrfan Bey sol memesinin altından vurulmuş olduğu hâlde süratle hareket ettiğinden cerihasının farkına varamaz, diğerleriyle beraber yürürse de yirmi otuz adım sonra düşer, terk-i hayat eder.

İrfan Bey'in cesedi biraz sonra silah sesine gelen bekçi tarafından görülür, memurin-i aidesi mahall-i vakaya gelirler, tahkikata başlarlar. Tahkikatta katil Petro itiraf-ı cürüm ettiği gibi şahitler de vakayı olduğu gibi hikaye ederler.

Vak'anın suret-i cereyanından anlaşıldığı üzere İrfan Bey şu hadisede şahs-ı salis olarak bir hiç için hedef-i dâne olup gitmiştir. Kendisinin beyne'l-rüfeka hüsn-i ahlakıyla maruf olması da böyle bir hiç için terk-i hayat etmesinden dolayı bir sebeb-i teessür teşkil eyler. Tahkikata devam ediliyor.

Manastır Hadisesi

31 OCAK 1911

TANİN

Manastır'da konsoloslar tarafından tertip edilen bir baloda İtalyan bayrağı ile birlikte talik edilmiş olan Osmanlı Sancağı'nın konsolos tarafından kaldırılması üzerine vücut bulan hadise hakkında dünlü La Turquie ve Yeni Gazete refiklerimiz bazı malumat vererek bunda İtalya Konsolosu'nun bir sû-i fikri olmadığını temin ediyorlar.

Hele bir kere refiklerimizin verdikleri izahata bakalım :

Yeni Gazete refikimiz salahiyettar bir menbadan aldığı malumat-ı mevûkaya göre temin ediyor ki İtalya Sefiri evvelki gün Rıfat Paşa'yı ziyaret ederek bu bâbda Manastır Konsolosu'ndan, yani meseleden mesul olması lazım gelen zatın kendisinden aldığı raporu göstermiş.Konsolostan yaptığı mütecavizane hareketi tasdik ve kabul cevabı geleceği bi't-tabi beklenemezdi. Onun için işi şu suretle tevil ediyor :

Balonun mürettibi bizzat konsolos değil imiş, tezyinatına müteallik hususatta bi'l-fiil emir itâsına salahiyettar bulunmuyormuş.Ancak balodan iki gün mukaddem yanında Yunan Vis Konsolosu ile dikkat edilmeli, Yunan Vis Konsolosu ile, balonun salonunu dolaşırlarken diğer bayraklar arasında Osmanlı Bayrağı'nın gayet küçük kıt'ada ve solmuş renkte bulunduğunu görerek mahzâ Osmanlılara muhabbetinden ve dost hükümetin bayrağına karşı gösterilmesi icap eden hürmet levazımından olmak üzere büyük ve yeni bir Osmanlı Bayrağı'nın taliki münasip olacağını söylemiş, bi't-tab' bu eser-i hürmete Yunan Vis Konsolosu da iştirak etmiş. Bayrak kalkmış. Sonra da nasılsa unutulmuş.Fakat bunda kendisinin asla medhali yok imiş.

İşte vak'a bu suretle tasvir olunuyor. İtalya Konsolosu balonun mürettiblerinden değil ise nasıl oluyor da iki gün evvel salonu geziyor ? Salonu gezişi adi bir misafir sıfatıyla vukua geliyorsa bir ev sahibine ait olması lazım gelen tezyinat işlerine ne münasebetle karışarak beyan-ı mütâlaa ediyor ?

İtalya Konsolosu'nun müdafaası böyle. Fakat acaba Osmanlı memurin-i mahalliyesinin beyanatı ne merkezde ? Kaldırılan Osmanlı Sancağı görülmüş mü ? Tahkikat icra edilmiş mi ? İki gün zarfında neden dolayı koca bir şehirde Osmanlı Sancağı tedarik edilemediler, anlaşılmış mı ?

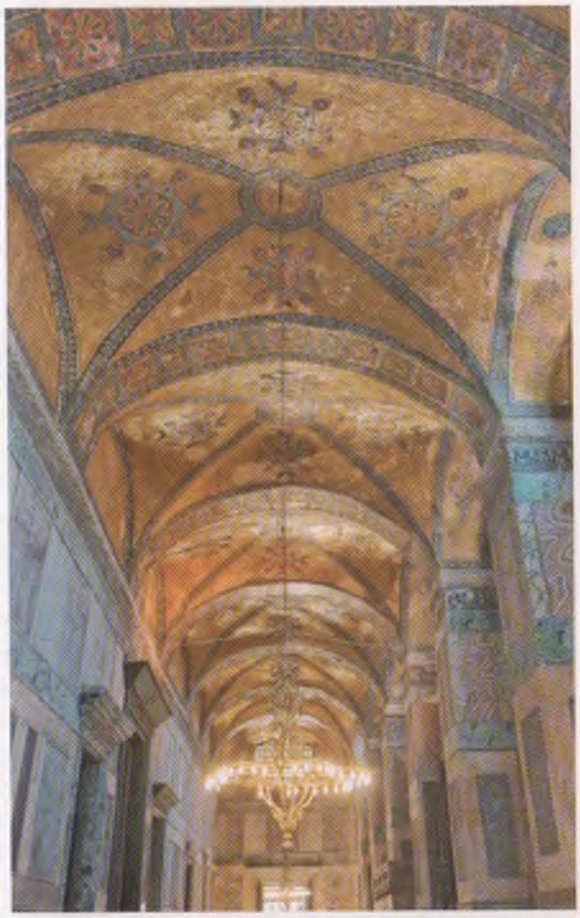
Acaba Yeni Gazete refikimiz o salahiyettar menba-i mevsûka bu sualleri neden dolayı îrâd etmedi?

Biz hakkımıza her tecavüz edilişte onu böyle memnûnâne ve mütevekkilane kabul edersek ikinci bir tecavüze daha hazır olalım.

Her hâlde konsolos cenaplarının Osmanlı Sancağı'na karşı gösterdikleri şu eser-i nezaketi bizim valilerden biri aynı şerait ve ahval dairesinde İtalya Bayrağı'na karşı göstersin, o zaman ne gürültüler kopacağını hep görürüz.

AYASOFYA'NIN İÇ AVLUSU VE VAFTİZ HAVUZU ZİYARETE AÇILIYOR

Fetih'ten bu yana kullanılmayan ve I. Mustafa öldükten sonra iç avluya taşınan monoblok mermer gövdeli dev vaftiz havuzu Grekoromen dünyasının en büyüğü

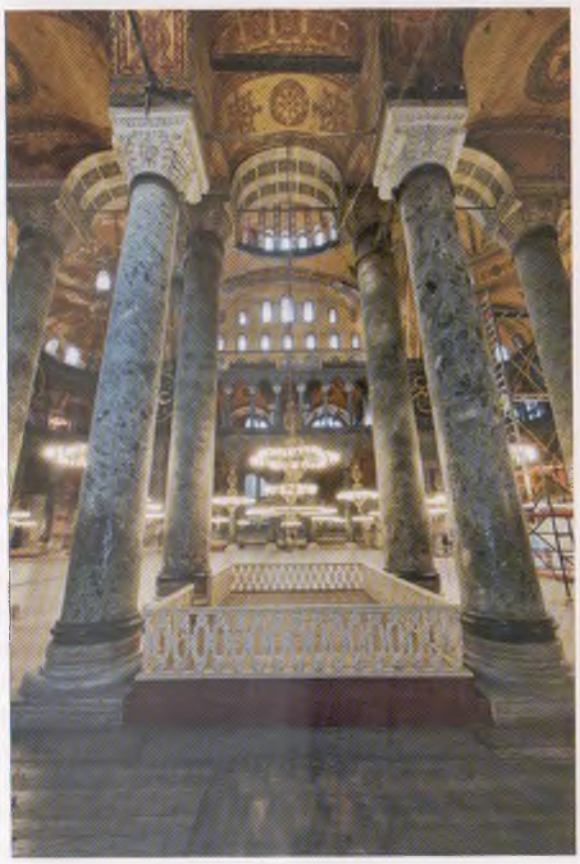

AHMET AKŞİT

13 Aralık 2010 Pazartesi günü öğleden önce Ayasofya'nın narteks (Bizans kiliselerinde sahna girilmeden önce gelen kısım) bölümünde, yerli ve yabancı basına İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın desteğiyle Ayasofya'da gerçekleştirilen son dönem restorasyon çalışmaları anlatıldı. Ayasofya Müzesi Müdürü Haluk Dursun, yaptığı sunumda Ayasofya'nın tarihini kısaca anlattıktan sonra yapının tarihte gördüğü onarımlar ve restorasyonlar üzerinde durdu ve 19. yüzyılda Fossatti kardeşlerin yaptığı onarımın önemini vurguladı. Dursun kendilerinin son dönemde ana kubbenin mozaiklerini ve iç narteksin restorasyon ve konservasyonunu tamamladıklarını ve 17 yıl önce kurulan iskeleyi kaldırdıklarını, Osmanlı hat sanatının önemli örneklerinden olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin eseri olan 7,5 metre çapındaki 8 levhanın restorasyon ve konservasyonunu tamamladıklarını, Fossattiler'in Fransız avizeci Marsiye'den aldığı kandillikleri ve bunların cam fanuslarını yenilediklerini ve yapının cami olarak kullanılan dönemdeki maksureleri restore ettiklerini söyledi. Haluk Dursun ayrıca 1739 yılına tarihlenen I. Mahmud Kütüphanesi ve Şadırvan'ın rölove, restitüsyon ve restorasyon projelendirme çalışmalarının tamamlandığını ve Koruma Kurulu'nca onaylandığını belirtti.

Dursun konuşmasında ilk olarak 1959'da çıkan ve her yıl yayınlanması planlanmasına rağmen toplam 12 sayı çıkan *Ayasofya Müzesi Yıllığı*'nın 17 yıl aradan sonra tekrar yayınlanmaya başladığını belirtti.

Rehberliğinde yapılan gezi esnasında, Fetih'ten önce vaftizhane olarak kullanılan ve 1639'da Sultan I. Mustafa'nın hallinden sonra türbeye çevrilen yapının ve onun bitişiğindeki atriumun (avlu) restorasyonu hakkında bilgiler veren Dursun, türbeye çevrilirken vaftizhaneden atriuma taşınan dev vaftiz havuzunu basına tanıttı. Monoblok mermer gövdeli havuzun dıştan uzunluğu 3,32 m, dıştan genişliği 2,52 m, yüksekliği 1,51 m ve iç derinliği 1,16 m. Dursun havuzun toplu vaftizlerde kullanıldığının tahmin edildiğini söyledi. Doğu Roma – Erken Hıristiyan sanatının bütün özelliklerini yansıtan bu büyük havuzun bulunduğu atriumda Osmanlı dönemine ait yağ küpleri, Bizans sanatının sütun ve mermer örnekleri görülebiliyor.

Restorasyonu tamamlanan narteks (sağda).

Restorasyonun bitmesinden sonra büyük kubbenin altında bulunan iskele 17 yıl sonra kaldırıldı, bina temizlendi ve Fossatti'nin sipariş ettiği kandilliklerin bakımı yapıldı.

Atrium temizlenirken ortaya çıkarılan vaftiz havuzu (altta).

DOĞUMUNUN 170. YILINDA ULUSLARARASI NAMIK KEMAL SEMPOZYUMU

Namık Kemal, Türk düşün dünyasında önemli izler bırakmış bir aydın olarak önemini korumaktadır. Kısa süren yaşamında oldukça üretken bir yazar olarak sayısız eser bırakmıştır. O, yaşadığı dönemin sorunlarına, Osmanlı toplumunun modernleşme sancılarına tanıklık etmiş ve bunlar eserlerine yansımıştır. Yazının hemen her alanında kalem oynatmış, hürriyet ve vatan kavramları âdeta onun adıyla özdeşleşmiştir.

ALEV GÖZCÜ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılının bu önemli fikir adamı kendi kuşağı üzerinde etkili olduğu kadar sonraki kuşaklar üzerinde de etkili olmuştur. Öyle ki Cumhuriyet Türkiye'sini kuran kadrolar ve Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce dünyasında son derece etkili olmuştur. Prof. Dr. İnci Enginün'ün ifadesiyle Namık Kemal'in sesi Cumhuriyet'e kadar ulaşmıştır.

O'nun adını taşıyan Namık Kemal Üniversitesi, yazarın doğumunun 170. yıldönümü anısına, yerli ve yabancı bilim insanlarının katılımıyla, 20- 22 Aralık 2010 tarihleri arasında Namık Kemal'in doğduğu Tekirdağ'da uluslararası bir sempozyum gerçekleşti.

Düzenleme kurulu adına konuşan Doç. Dr. Orhan Kemal Tavukçu'nun belirttiği gibi, "Türk edebiyatı ve siyasi hayatında büyük etkileri olan Mehmet Namık Kemal, her hâliyle tam bir lider, şair Yahya Kemal'in deyimiyle 'meydan adamı'dır. Tavukçu, konuşmasında "Vatan Şairinin" fikirlerinden yeniden yararlanarak genç kuşaklara bu düşünceleri aktarmayı amaçladıkları için böyle bir sempozyum düzenlediklerini dile getirdi.

Namık Kemal Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nizamettin Şenköylü, Namık Kemal'in geçmişte olduğu gibi bundan sonraki dönemde de Türkiye'nin gündeminde olan meselelerin tartışılmasında önemli bir referans olacağını belirterek; Tekirdağ Valisi Mustafa Kemelek'e, Tekirdağ Belediye Başkanı Adem Dalgıç'a, Tekirdağ Namık Kemal Evi ve Derneği yetkililerine, Mehmet Serez'e sempozyuma desteği olan Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Prof. Dr. Mustafa İsen'e teşekkürlerini sundu.

Namık Kemal Sempozyumu'nun açılış konferansını "Namık Kemal ve Midilli" başlıklı sunumuyla Prof. Dr. İnci Enginün, verdi.

Enginün, ayrıca Namık Kemal'le ilgili olarak; "Bir milletin temeli kültür ise, o kültürü oluşturanlara vefa borcumuzdur. Namık Kemal Üniversitesi adını taşıdığı yazara vefa borcunu yerine getirmekle çok örnek alınacak bir iş yapmıştır. Namık Kemal, şair, düşünür, devlet adamı ve gazeteci; gazeteci olduğu için de kısa ömrüne çok şey sığdırmış bir bayrak adamı, sesi Cumhuriyet'e kadar ulaşıyor." yorumunu yaptı.

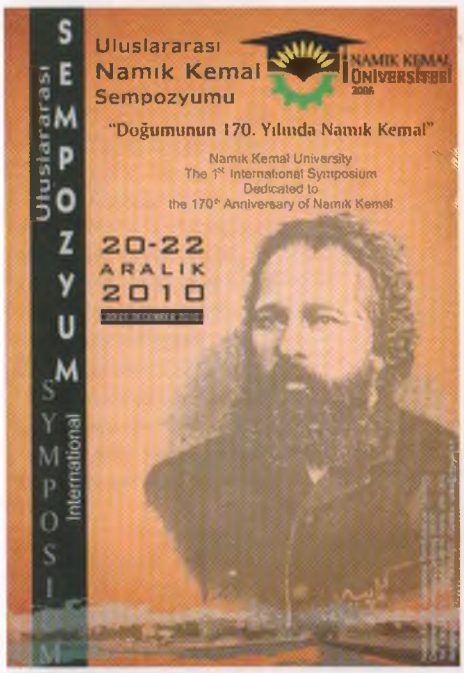
Sempozyumun davetli konuşmacılarından Prof. Dr. Michel Bozdemir, bu etkinliğin bugüne kadar Namık Kemal'le ilgili en derli toplu ve en kapsamlı çalışma olduğunu ifade ederken, buna ilave olarak bilim kaygısı ön planda, ideolojik tartışmaların olmadığı bir sempozyum süreci geçirildiğini vurguladı.

Sempozyumun bir başka davetli konuşmacısı Prof. Dr. Paul Dumont'a göre Namık Kemal; "Kendi devrinin fikirlerinin sentezini çok iyi yapmış, bugünkü Türkiye'nin de tartışılan konularına hâlâ katkısı olabilecek bir fikir adamı. Batıcı bir entelektüel fakat aynı zamanda Batı'ya kuşkuyla bakan Türkiye'nin kendi özünü bulmaya çağıran bir yazar"dır.

Doç. Dr. Nedim Gürsel'in "Edebiyat ve Mekân" başlıklı söyleşi havasındaki konuşması ise hem keyifli hem de etkileyiciydi.

İki gün boyunca devam eden sempozyumun edebiyatçılar, tarihçiler, felsefeciler, yazar ve araştırmacılardan oluşan geniş bir katılımcı listesi vardı. Disiplinlerarası iş birlikteliğinin ortaya çıkmasında şüphesiz Namık Kemal'in çok yönlü yazar kimliğinin etkisi vardı. Namık Kemal'in eserlerinin isimlerini taşıyan Gülnihal, İntibah, Cezmi ve Akif Bey olmak üzere dört ayrı salonda paralel oturumlarda yaklaşık 115 bildiri sunuldu. Katılımcılar Namık Kemal'in eserlerinden hareketle kadın, çocuk, aile, vatan, hürriyet, Batılılaşma edebiyat... vb. temalarını işleyen çeşitli bildiriler sundular. Namık Kemal ve onun şiirleri üzerinde de duruldu. Bu çerçevede Prof. Dr. Ataol Behramoğlu'nun "Türk Şiirinin Modernleşmesinde Bir Öncü Olarak Namık Kemal" konulu bildirisi ilgiyle dinlenen bir sunum oldu.

Namık Kemal Üniversitesi Türkiye'nin genç üniversitelerinden biri olmasına karşın son derecede başarılı bir etkinlikle bilim dünyasına önemli bir katkı yapmış oldu. Sempozyum

düzenleme kurulu Başkanı Doç. Dr. Orhan Kemal Tavukçu, Yrd. Doç. Dr. Ali Tilbe söz konusu kurulda yer alan diğer hocalar ve özellikle Namık Kemal Üniversitesi öğrencilerinin özverili çalışmaları bu başarılı bilgi şöleninin gerçekleşmesini sağladı.

Sempozyumun bir başka güzel yönü ise; katılımcılardan önceden istenen bildirilerin kalıcı bir hale getirilerek kitaplaştırılmış olmasıydı. Namık Kemal Üniversite'sinin bu başarılı etkinliği, umarız ki yeni etkinliklerin de habercisi olsun!

ALEV GÖZCÜ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÖĞRETİM
ELEMANI OKT.

GECE İLE GÜNDÜZ ARASINDA BİR SAĞLIK MERKEZİ: ALLIANOI

Allianoi, 1998-2006 yılları arasında yapılan bilimsel kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış antikçağın en önemli sağlık merkezlerinden biridir.

AHMET YARAŞ

2001 yılında "I. Derecede Arkeolojik Sit Alanı" ilan edilen Allianoi'un ancak yüzde yirmisi kazılabilmiştir. Allianoi, sadece 9 yılda ortaya çıkarılan arkeolojik buluntularıyla, dünyanın en büyük ve en iyi korunmuş, içinde 45 °C'deki şifalı ılıcası ve eşi olmayan mimarisi ile son derece önemlidir.

Allianoi'un gerçek anlamda korunması için 2004 yılında Allianoi Girişim Grubu kuruldu. Değişik meslek ve yaş gruplarından beş yüz civarında aktif katılımcısıyla sayısız kampanyalar düzenleyen grup, İzmir ve değişik kentlerde çalışmalarını sürdürmektedir.

Allianoi antik yerleşimi.

Öncelikle 2001 yılında resmi bir web sayfası (www.allianoi.org) ve mail grubuyla paylaşım sitelerinde ve sanal ortamda topluluklar oluşturularak etkin, demokratik ve çoğulcu bir katılım sağlandı. Büyük özveri ile görev yapan Girişim Grubu'nda her yıl yapılan seçimlerle değişen sözcü belirlenmektedir.

Allianoi'un neden önemli olduğu ve korunması gerektiğini bilim çevrelerine anlatmak için bugüne kadar yurtiçinde ve dışında, kazı başkanı olarak katıldığım değişik bilimsel etkinliklerde, meseleyi farklı yönleriyle ele alan toplam elli iki bilimsel konferans verildi. Değişik üniversitelerde paneller, münazaralar, söyleşiler düzenlendi. Üniversitelerin öğrenci şenliklerinde "Koruma Politikaları" ele alındı. Bilimsel heyetin hazırladığı bugüne kadar toplam yetmiş makale yazıldı. İkisi doktora olmak üzere beş lisansüstü çalışması yapıldı. Halen iki master çalışması devam etmektedir.

Allianoi'da görev yapan şimdi mezun 12 arkeolog ve mimar, bugün değişik üniversitelerde ve müzelerde görev yapmaktadır.

İnisiyatifin içindeki hukukçular, İzmir ve Ankara'daki mahkemelere çok sayıda dava açtı. Allianoi antik yerleşiminin korunabilmesi için halen yoğun bir hukuksal mücadele veriliyor. Üç avukat arkadaşımız daimi olarak, ayrıca İzmir ve Ankara barolarına kayıtlı yaklaşık 40 avukat arkadaşımız da Allianoi İnisiyatifi içinde görev yapıyor. Avukat arkadaşlarımız hiçbir maddi karşılık beklemeden, bütün gelişmeleri anında takip edip büyük bir özveri ile davalara giriyorlar. Bugüne kadar pek çok STK ile birlikte, yerel yönetimler ve bölge insanının müdahil olduğu onlarca dava kazanıldı. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun barajların tehdit ettiği kültür varlıkları ile ilgili yetki ve sorumluluğun tümüyle DSİ'ye bırakılmasını önerdiği 717 ve 749 sayılı iki karar, açtığımız davalarla Danıştay'ca iptal edildi. Yetki ve sorumluluğu müteahhitlere bırakan 765 sayılı kararın iptali ile ilgili dava ise halen devam etmektedir. Açılan davalar, diğer barajlarda da yaşanan pek çok hukuk dışı uygulamalar için örnek oldu. Türkiye'de pek çok demokratik kitle örgütü bu kararı protesto etmiş, mücadeleye sonuna kadar devam kararı almışlardır. Türkiye, Avrupa kültürünün de temelini oluşturan bu mirasa karşı üzüntüyle söylüyorum son derece duyarsız kalmaktadır. Bu yüzyılda dünyanın hiçbir yerinde örneği olmayan, günümüze kadar gelebilmiş en büyük ve en sağlam kalmış ılıcası ile bu yerleşimin su altında da korunacağı aldatmacası ile DSİ, konuya duyarlı sanatçıları, demokratik kitle örgütlerini ve mahkemeleri aldatmaktadır.

Allianoi'daki bilimsel kazıların tamamlanması ve gerçek anlamda korunması için bugüne kadar açılan onlarca davada da yürütmeyi durdurma kararları verilmiştir. Bugüne kadar, hukuk, idarenin gömme planına engel olabilmiştir. Ancak her hukuki kazanımdan sonra Anıtlar Yüksek Kurulu ve Bölge Koruma Kurulu'nun metin üzerinde küçük değişikliklerle 'hukukla' oynadığını görmekteyiz. Bu nedenle bir '*oldubittiye*' kurban olmaması için konu iki yıl önce kapsamlı bir dosya ile AİHM'ye taşınmıştır. AİHM insanlığın ortak kültür mirası olan Allianoi ile ilgili hukuk dışı uygulamaları görmüş ve bu başvuruyu kabul etmiştir. Dava, devam etmektedir. Ancak, DSİ, yürütmeyi durdurma kararına rağmen

koruma kurulunca yapılan değişiklik sayesinde kazı alanı fiziki müdahaleyle yani kumla kapatılmıştır. Dünyanın dört bir yanından, yapılan hukuk dışı işlemle ilgili iktidara tepki mesajları yağmaktadır. Planlandığı gibi duvarların üzerinin betonla kapatılması ise geri dönüşü olmayan bir hata olacaktır.
Kazı alanı kumla kapatılarak kazı alanına girişi yasaklanan basının, meslek odalarının, STK gözlemcilerinin ve bilimsel kazı heyetinin gözleri önünde tarih ve bilimsel araştırma hakkı katledilmiştir.
Ekonomik gelişme, demokrasi, çağdaşlık ve AB'ye girme üzerine kurulu göz alıcı cümlelerle Pergamon ile birlikte Dünya Uygarlık Mirası Listesi'ne girebilecek nitelikte 2000 yıllık bir sağlık merkezi, su tutulması halinde yok edilecektir.
Bugüne kadar değişik medyalarda farklı konuk ve başlıklarla, programlar, söyleşiler ve paneller yapıldı.
Bugüne kadar yedi kez İstanbul, İzmir ve Diyarbakır kitap fuarında sergiler ve kampanyalar yapıldı. Farklı sanatçılara ait 6 resim, 15 fotoğraf olmak üzere toplam on bir sergi açıldı.
Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca olmak üzere değişik medya kanallarında toplam sekiz belgesel yapıldı.
Çocuklar için hakkında öykü, roman, masal kitapları, çok sayıda şiir yayımlandı. Kitaplar için yazarlarla imza günleri düzenlendi. Farklı yerlerde çok sayıda Allianoi Gecesi organize edildi. Klasik müzikten, özgün müziğe kadar çok sayıda konser, tiyatro etkinlikleri gerçekleştirildi.
Allianoi'a ulaşan kavşaklar üzerinde, bütün engellemelere rağmen, hukuki yollardan karayolundan kaldırılan yön gösteren levhaların yerleştirilmesi sağlandı.
Tanıtım amaçlı, turistik bölgeler için hazırlanan kitapçıklarda Bergama'dan sonra Allianoi'un da olması sağlandı. Hemen hemen yeni basılan tüm turizm kitaplarında yer aldı.
Yerli turistlerin de ilgisini çekebilmek için seyahat acentelerinin bölgeye yapılan tur programlarına dâhil edilmesi sağlandı. Öğrencilerin rehber eşliğinde, Allianoi ve Pergamon'u gezmesi sağlandı.
İzmir ve Bergama'daki ilköğretim okullarında, ödüllü şiir, öykü ve resim yarışmaları düzenlendi. Ünlü fotoğraf sanatçılarının jüride yer aldığı fotoğraf yarışması organize edildi. Bunun sergisi Ankara'da açıldı. Yerel pek çok karikatür ve öykü yarışması düzenlendi.
2002 yılından bu yana, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DSİ'ye toplu ve bireysel olarak, yaklaşık 60.000 ıslak imzalı dilekçe gönderildi. Halen pek çok STK, Allianoi'un gerçek anlamda korunması için imza kampanyaları yapıyor.
Yurtdışında Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosu'nun yanı sıra özellikle Europa Nostra, uluslararası bazı meslek dernekleri ve odaları, kuruluşlar, yetkilileri göreve çağırdı. Bu kuruluşlar toplu veya bireysel olarak ilgili makamlara resmi yazılı açık çağrıda bulundu.
Avrupa Birliği yolundaki Türkiye'nin kültürünün kökeni niteliğindeki mirasından biri olan Allianoi'un korunması için, AB'nin Türkiye'nin İlerleme Raporu'nda iki kez Allianoi'un korunması için açık yazılı çağrı yapıldı.
Ankara, İstanbul, İzmir ve Bergama'da pek çok STK'nın desteklediği kalabalık mitingler yapıldı. Bunlar basında geniş yer aldı. Bugüne kadar Allianoi hakkında yazılı basında, 40 bin kupür, görsel medyada değişik uzunlukta 120 civarında görsel fragman yayınlandı.
Allianoi'a en yakın köy olan Paşaköy'de muhtarlığın katkıları ile gelecekte 'Allianoi Galerisi olabilecek bir okul binasının tahsis edilmesi sağlandı. Fotoğraf, maket ve bazı görsel belgelerin teşhir edildiği, ziyaretçilerin en son gelişmeleri öğrenebilecekleri yerel bir birim olması sağlanacak.
12 Aralık 2010 / 13 Ocak 2011 tarihleri arasında ziyaret edilmek üzere, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'nde "Su Perisi İstanbul'da" sergisi açıldı. Farklı sanatçıların eserlerinin yer aldığı resim, heykel, fotoğraf, karikatürlerin yer aldığı sergi süresince söyleşi, konferans, panel, belgesel film gibi etkinlikler gerçekleşecek.
Allianoi'da bilimsel bir lokalizasyonun ve yayınların dışında, bugüne kadar çok sayıda aydın, yazar, çizer ve sanatçının müdahil olduğu bir mücadele yaşanmıştır. Allianoi, -Zeugma'dan sonra- Türkiye toplumunda kültürel mirasın korunması konusunda, belli bir duyarlılığın oluşmasına büyük katkı yapmıştır.

YRD. DOÇ. DR. AHMET YARAŞ
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ,
EDEBİYAT FAKÜLTESİ, ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

12.12.2010 tarihinde Allianoi için yapılan yürüyüş ve gösteriden fotoğraflar. Ortada Gencay Gürsoy, Ahmet Yaraş ile birlikte.

Yürüyüş Kuledibi'nde sona erdi.

OSMANLI KİTABELERİ SEMPOZYUMU

SORUNLAR, YÖNTEMLER, YAPILMASI GEREKENLER

CANAN ÖZKILIÇ

Türk Tarih Kurumu ve Koç Üniversitesi'nin katkılarıyla 17-18 Aralık 2010 tarihlerinde Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde "Osmanlı Kitabeleri Sempozyumu: Sorunlar, Yöntemler, Yapılması Gerekenler" adıyla uluslararası katılımlı bir toplantı gerçekleştirildi. İstanbul Şehir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hatice Aynur ve Chicago Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Hakan Karateke tarafından düzenlenen sempozyumda Osmanlı kitabelerinin özellikleri, muhtemel kitabe tanımları, kitabelerin okunup-okunamama durumu ve kitabelerin korunmasına dair önerilere yer veren beş oturumda toplam on sunum yer aldı.

Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Sami Gülgöz , Türk Tarih Kurumu Başkan Yardımcısı Mehmet Öz ve sempozyumun düzenleyicilerinden Prof. Dr. Hatice Aynur'un açılış konuşmalarından sonra toplantı başlamış oldu. Prof. Dr. Hatice Aynur'un açılış konuşmasında Osmanlı Bina Kitabeleri' adlı projelerinin başlangıç aşamasını anlatmasının ardından sempozyumun düzenleyicilerinden ve proje editörlerinden Doç. Dr. Hakan Karateke projelerinin kapsamını ve sahanın durum tespitini içeren bir konuşma gerçekleştirdi. Düzenleyiciler açık yüreklilik ve mütevazı bir şekilde projelerinin cevaplar sunmaktan ziyade Osmanlı bina kitabelerinin nasıl ele alınması gerektiğine dair bir teşebbüs olduğunu belirterek iddialı olarak nitelendirdikleri bu başlığın neleri kapsadığını açıkladılar. Ayrıca Karateke konuşmasında "Osmanlılara has bir kitabe türünden söz edilip edilemeyeceği" üzerine bir soru yöneltti. Bu konuşmaların ardından yoğun soru-cevaplı geçen bir dizi tebliğ başlamış oldu.

İlk oturumun yürütücülüğünü Sayın Aynur ve Karateke tarafından tanıtılan veritabanı projesine her türlü teknolojik konuda destek sağlayan ve proje editörlerinden Prof. Dr. Kayoko Hayashi gerçekleştirdi. Bu oturum, sempozyumun ana ekseni olan "corpus"/ külliyat oluşturma ve kitabe tanımları tartışmalarından farklı iki tebliğle başladı. Sempozyumun ilk tebliği ""Mevkufsunuz": Anadolu Selçuklu Vakfiye Kitabelerini Kim Yazıyordu?" başlığıyla Koç Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Scott Redford tarafından sunuldu. Bu ilk sunum Osmanlı kitabelerinin sorunları üzerinde yoğunlaşan bir sempozyumda konuyu biraz geriye gidip Selçuklu Dönemi'ne götürmesi bakımından önemliydi. Redford, Selçuklular dönemindeki kitabelerin kendilerine has bir epigrafik üslubu olduğunu, genellikle "uzun ve korkuluk çıtası kadar dik" bir biçime sahip olduklarını belirtti. Ayrıca Ortaçağ Anadolusu'na ait arşiv olmaması sebebiyle kitabelerin önemli kaynaklar olduğu üzerinde durdu.

İlk oturumun ikinci konuşması Koç Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Nina Ergin tarafından yapıldı. "Inscribed and Recited: Qur'anic Text in Mimar Sinan's Mosques in Istanbul" başlığıyla sunulan tebliğde Ergin, sempozyum süresince üzerinde durulan "görmek" kavramına "duymak/ anlamak" boyutlarını da ekleyerek sempozyuma farklı bir bakış açısı getirdi. Ergin, Mimar Sinan'ın eserleri üzerinden örnekler vererek İslam toplumlarında görsellik kadar ses ve duymanın da önemini önce tebliğinde vurguladı, ardından da ikinci gün sonunda katılımcılarla beraber Nişancı Mehmed Paşa Camii'ne gerçekleştirilen gezide bunu uygulamalı olarak gösterdi. Ergin'e göre İslamiyette ses, namaza çağırıcı olması ve camilerde Kur'an'ın kıraati yönüyle ayrı bir öneme sahipti. Ergin, Arapçada duymak anlamına gelen "semaa'" kelimesinin aynı zamanda "anlamak" manası taşıdığını ve bu nedenle de önemli olduğunu vurguladı.

Sempozyumun ikinci oturumu Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Edhem Eldem başkanlığında gerçekleştirildi. Bu oturumun ana ekseni kitabelere dair bir "corpus"/külliyat oluşturma girişimlerine dayanıyordu. Oturumun ilk konuşmacısı Sorbonne Üniversitesi'nden Prof. Ludvik Kalus, "Thesaurus d'épigraphie islamique: Processing the Islamic Inscriptions of the Middle Ages" başlığıyla gerçekleştirdiği sunumda, tüm İslam toplumlarını içeren bir kitabe veritabanı projesini paylaştı. Herhangi bir dil ve coğrafya sınırlaması olmayan bu veritabanının Eylül 2011'de kullanıma açılacağını belirtti.

Oturumun ikinci tebliği "Corpus of Turkish Islamic Inscriptions" başlığıyla SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi'nden Mehmet Tütüncü tarafından gerçekleştirildi. Tütüncü, kültürel mirasın "vandalizm" ile tahrip edildiğini ve amaçlarının Osmanlı kitabelerinin ve bu kültürel mirasın korunması olduğunu dile getirdi. Tütüncü sunumunda bu konuda yapmış oldukları kitap çalışmalarına yer verdi.

Bir sonraki tebliğ Harvard Üniversitesi'nde doktora öğrencisi Dimitris Loupis tarafından sunuldu. "Corpus Inscriptionum Ottomanicarum Graeciae" başlığındaki sunum kültürel mirasın korunma çabasını Yunanistan örneği üzerinden açıkladı. Loupis, Yunanistan'da özellikle son on yıl içinde kültürel mirasın korunmasına yönelik bir gayret içinde olunduğunu dile getirdi. Bu bağlamda Osmanlı kitabelerinin de Yunanistan'da sistemli bir şekilde koruma altına alındığına değindi.

İkinci oturumun son konuşması "Osmanlı Kitabeleri Projesi" başlığıyla Hatice Aynur, Kayoko Hayashi ve Hakan Karateke tarafından gerçekleştirildi. Tebliğciler böyle bir projeyle amaçlarının "her türlü mimari kitabenin bilgisini toplayıp araştırmacıların hizmetine sunmak" olduğunu dile getirdi.

Kısa bir aradan sonra projeler ile ilgili öneriler ve tartışmalara geçildi. Katılımcıların Hatice Aynur, Kayoko Hayashi ve Hakan Karateke tarafından yapılan "Osmanlı Kitabeleri Projesi" hakkındaki genel görüşleri projenin çok değerli ve nitelikli, ama geniş kapsamlı olduğu yönündeydi. Eldem, veritabanının tam olarak neleri içereceğinin belirlenmesinin projenin ileriki zamanlarda karşılabileceği muhtemel problemler nedeniyle yararlı olacağını

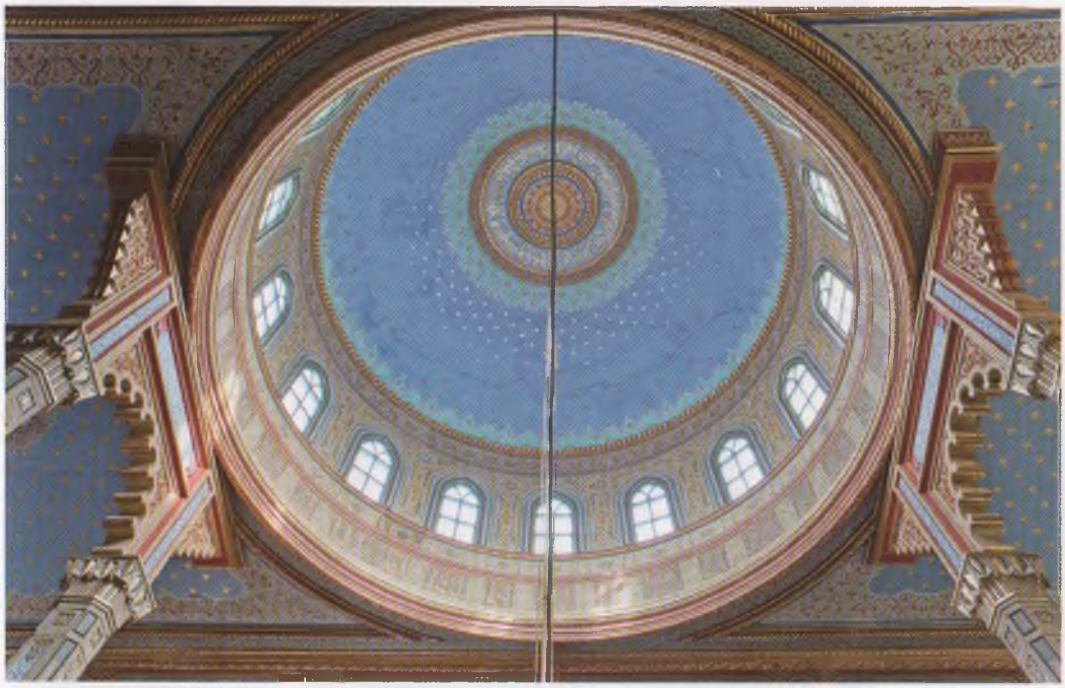

Fatih Camii'nin son cemaat yerindeki kapı alınlığı.

belirtti. İrvin Cemil Schick ve bazı katılımcılar ise bu eleştirinin çok abartılmaması fikrini paylaşıyorlardı. Çünkü süregelen ciddi bir yıkım varken projenin kapsamının ne derece geniş olduğu üzerinde öncelikli olarak durmak yerine, mümkün olduğu kadar çok eser kayda geçirilmeliydi. Projenin mimarları tarafından projenin henüz bitmemiş olduğu, dolayısıyla değerlendirmelere açık oldukları ifade edildi. Birinci günün değerlendirme bölümünde dile getirilen konulardan biri de kitabelerle ilgili yapılacak çalışmalarda veritabanı oluşturma ve kitap çalışmaları yapma hakkındaydı. Katılımcılardan bir kısmı veritabanına geçme konusunda kendilerini erken bir aşamada görmelerine karşın, Eldem'in ortaya koyduğu; kitabın "donmuş" bir format, veritabanının ise yeni kategoriler oluşturmaya elverişli bir yapısının olduğu konusunda hemfikirdiler. Projeye dair önemli katkılardan biri Ludvik Kalus tarafından sunuldu. Kalus, Osmanlı kitabeleri ile oluşturulan bu veritabanında Arap harfleriyle tarama yapılması imkânı sunulması taraftarıydı. Bunun arama motoruna girilen veriye daha kolay ulaşılmasını sağlayacağı belirtildi. Nina Ergin ise kendi çalışmasıyla ilişkili olarak bu projede sesin de kullanılması önerisini getirdi. Ergin, veritabanında yazılanların seslendirilebileceğini ifade etti.

Projelere dair zihin açıcı tartışmalarla dolu birinci gün, ikinci gün kitabe tanımı, kitabe-politika ilişkisi ve kitabe okuma(ma) gibi konuları içeren iki oturumla devam etti. Başkanlığını Scott Redford'un yaptığı oturum, Prof. Dr. Uğur Derman'ın "Osmanlı Kitabelerindeki Hat Sanatına Dair" sunumuyla başladı. Derman, sunumunda kitabelerin hattatlar tarafından hazırlanma aşamalarına, farklı kitabe türlerine, kitabelerde kullanılan renklere ve yazı çeşitlerine ve 1927'de tuğra ve kitabelerin kaldırılmasına dair çıkarılan kanunla kitabelerin maruz kaldıkları durumlara yer verdi.

Yıldız Hamidiye Camii'nin kubbe kasnağındaki Kufi yazılar.

İkinci tebliğ İstanbul Şehir Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. İrvin Cemil Schick tarafından "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kûfi Yazının Canlanması ve İttihad-ı İslâm Politikası" başlığıyla sunuldu. Kitabelerin sadece içeriklerinin değil, biçimlerinin de anlam içerdiğini ifade eden Schick, dört asır kadar kullanılmamış Kûfi yazının II. Abdülhamid döneminde tekrar gün yüzüne çıkmasının tesadüfi olmadığını, II. Abdülhamid gibi programlı hareket eden bir hükümdarın bu yazıyı siyasi meşrulaştırma aracı olarak kullandığı görüşünde olduğunu belirtti. Ancak bazı dinleyiciler, Kûfi yazının söz konusu dönemde tekrar kullanılmaya başlamasının başka nedenlere de bağlanabileceğini, örneğin revaçta olan Art Nouveau estetiğine uygun düştüğünü belirttiler.

Yürütücülüğünü İrvin Cemil Schick'in gerçekleştirdiği son oturum Prof. Dr. Hatice Aynur'un "Divan ve Kitabe Arasındaki İlişki" tebliğiyle devam etti. "Osmanlı sivil ve dinî binalarının ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçası olan Arapça, Farsça veya Türkçe kısa ibarelerden bağımsız, kendine mahsus gelen yapım ve tamir kitabelerinin biçim ve içerik olarak geçirdiği aşama ve dönüşümlere" dikkat çeken Aynur, sunumunda divanlar ve kitabeler arasındaki girift ilişkiyi örneklerle açıklamanın yanı sıra karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde durdu.

Oturumun son tebliği Edhem Eldem tarafından "Kitabe Okuma(ma)nın Binbir Şekli" başlığıyla sunuldu. Okur-yazarlık ve okuma arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ifade eden Eldem, Osmanlı toplumunda kitabelerin okunmadığı durumlarda bile görsel olarak bir mesaj verdiklerini savundu. Kimi zaman kuvvetli bir görselliğin metnin önüne geçen bir özelliği olduğunu belirtti. Ayrıca Eldem, kitabelerin zaman içindeki dönüşümünü ele alıp kitabe kavramını "hüsn-i hatt" kavramı ile sınırlamamak fikrini savundu. Eldem'e göre kitabe konusunda tek ölçüt estetik değer üzerinden olmamalıydı.

"Osmanlı Kitabeleri Sempozyumu: Sorunlar, Yöntemler, Yapılması Gerekenler" adıyla gerçekleştirilen uluslararası katılımlı bu buluşma akademisyenleri ve sanatkârları bir araya getirmesi ve sadece tebliğcilerin değil diğer katılımcıların da yoğun aktif olduğu bir sempozyum olması yönüyle çok verimli bir paylaşım ortamı sağladı. Sempozyumun aktif bir öğrenme ortamı oluşturmasında tebliğcilerin ve diğer katılımcıların büyük rolü oldu. Sempozyumun önemli bir özelliği sarf ettikleri çabalara karşın birbirinin önerilerini dinlemekten çekinmeyen araştırmacıların bir araya gelmiş olmasıydı. Bu buluşma, sempozyum düzenleyicileri ve "Osmanlı Kitabeleri Projesi" fikir mimarlarının başta belirttiği hedefe ulaştı; Osmanlı kitabeleri üzerine cevaplar sunmaktan çok, katkı sağlayan sorular ve önerilerle yürüyen bir toplantı oldu.

DİPNOT

1 Osmanlı Kitabeleri Projesi web sitesi, http://www.ottomaninscriptions.com/top.aspx

CANAN ÖZKILIÇ
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ, TARİH YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi'nin celi sülüs hattıyla yazılmış kitabesi.

KADINLAR KAMUSAL ALANA MÜDAHİL OLDUĞUNDA...

DOĞU'DA VE BATI'DA KADINLARIN MİMARÎ PATRONAJI KAPSAMINDA ERKEKLER VE AİLELER*

İstanbul Hollanda Enstitüsü (NIT) ve Roma II Üniversitesi (Carisbo Vakfı) işbirliği ile, Sabine Frommel (EPHE) ve Juliette Dumas (EHESS/IFEA) bilimsel koordinasyonu altında, IFEA ve EPHE tarafından 25-26 Kasım 2010 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen uluslararası kolokyumun ardından...

SABINE FROMMEL VE JULİETTE DUMAS

Bir cami, bir kilise ya da bir köprü inşa etmek... Yeniçağ Avrupası'nda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da topluma karşı hayır işlemek kadar kamusal alanda kendini ifade etmek anlamına da geliyordu. Oysa erkeklerin kadınlar karşısındaki üstünlüğünü savunan bu toplumlarda, bu kamusal ifade biçimi bazı koşullara tabiydi. Kamusal alandaki varlıkları yasaklanan ya da sınırlandırılan kadınlar açısından, mimarî alandaki etkinlikler kamusal alanda görünürlük kazanmanın, şahsen ve ismen tanınmanın aracı haline geliyordu. Ancak, kadınların mimarî alandaki etkinlikleri vakıf kurucusu kadın ve erkeklerin özgür iradesine bırakılmaktan çok uzaktı. Siyasal, toplumsal, ailevi ve/veya bireysel bazı koşullara ya da taleplere uymak zorundaydı. Bu kolokyumun amacı, mimarî alanda girişimlerde bulunan kadınların karşılaştıkları zorluklarla ilgili bir tespit yapmaktı. Bu doğrultuda iki sorunsal benimsendi: Avrupa ve Osmanlı toplumları perspektifinden, bu kadınların erkeklerle ve aileleriyle yürüttükleri ilişkilerin incelenmesi. Kolokyum bu şekilde kadınların mimarî alanda gerçekleştirdikleri faaliyetlerin koşulları ile ilgili çok sayıda belirleyici unsurun ortaya konmasını sağladı. Erkeğin savaşlar sırasında geçici, ölüm halinde ise nihai yokluğu, Avrupa'da kadınların mimarî alandaki etkinliğini belirleyen temel unsur gibi görünüyor. II. Henri'nin ölümü, dul eşi Catherine de Medicis'nin eşinin anısını Tanrıça Artemis'in Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen tapınağından esinlenen görkemli bir rotond (*rotonde des Valois*) ile yaşatma arzusunu kamçılamıştı. Benzer bir durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi adlarına büyük vakıflar kurmak için *valide sultan* statüsüne erişmeyi bekleyen sultanlar konusunda da karşımıza çıkıyor. Nurbanu Sultan, Kösem Sultan, Turhan Hatice Sultan, hatta gerçekleştirilememiş de olsa Safiye Sultan'ın projesi bunu destekleyen örnekler arasında yer alıyor. Yine de, bu durumun padişah eşi kategorisindeki kadınlara özgü olduğunu söyleyebiliriz, çünkü padişah kızlarından çoğu eşleri hayattayken de bu tür eylemlere girişmişlerdi. Daha alt statüdeki kadınların mimarî patronajı da ilk bakışta bu tespiti yalanlar gibi görünmüyor. Dolayısıyla, Osmanlı toplumunda kadınların mimarî işlere girişmesinde erkeğin yokluğunun belirleyici bir unsur olmadığı sonucuna varıyoruz. Buna istisna oluşturan valide sultanların durumunun özgünlüğünü ayrıca sorgulamak gerekir. Gerek Avrupa, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda mimarî, kadınların kamusal alanda boy göstermelerini, hatta erkeklerle rekabete girmelerini sağlayan en önemli araçlardan biriydi. Kraliçe, kral naibi ya da prensesler bu aracı kullanarak kökenlerini, kimliklerini, bireyliklerini ya da statülerini görünür kılmaya yönelik bir strateji izlemeye çalıştılar. Servetlerini diledikleri gibi kullanma hakları toplumsal konumlarıyla (ya da buna bağlı iniş-çıkışlarla) birleşerek mimarî girişimlerinin niteliğini belirledi. Avusturyalı Anne'ın Paris'te yaptırdığı Val-de-Grâce Manastırı, erkek vârisinin olmayışının bu kraliçeye nasıl mütevazı bir tutum dayattığını çarpıcı biçimde yansıtır. Aynı şekilde, Catherine de Médicis de yukarıda sözünü ettiğimiz rotondun inşasıyla hanedanın bekçisi ve teminatı olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Mihrimah Sultan ise, imparatorluk hiyerarşisinde herkesin üstüne yerleşmek ve en güçlü Osmanlı padişahlarından biri olan Kanuni Sultan Süleyman'ın biricik kızı olmanın sağladığı benzersiz statüyü gözler önüne sermek için mimarîyi ustalıkla kullanmayı bilmişti. Saray mimarîsi, eşlerin rolü kayda değer bir veri oluştursa da, kadınların en çok değer verdikleri alanlardan biriydi. Saray inşası ya da dekorasyonunu eşler bazen birlikte, bazen de zıtlaşma, rekabet ya da özerklik arayışı biçiminde kendini gösteren şiddetli bir erkek/kadın çatışması eşliğinde ayrı ayrı üstleniyorlardı. Fatma Sultan (III. Ahmed'in kızı) ve Nevşehirli İbrahim Paşa çifti Haliç kıyılarına, Eyüp ve Beşiktaş'a yayılmış on kadar sarayın inşasını birlikte gerçekleştirmişlerdi. Ama Avrupa saraylarında hüküm süren rekabet ortamı, prenseslerin yaratıcı enerjisini sınırların ötesindeki örneklerle de besleyerek kamçılıyordu. Evlilik nedeniyle vatanlarını terk etmek ve eşlerinin bazen oldukça uzaklardaki dünyasına yerleşmek zorunda kalan prensesler, geleneklerin ve sanatsal zevklerin göçünün başlıca aracıları oldular. V. Charles'ın gayrımeşru kızı Avusturyalı Marguerite'in Plaisance'da inşa ettirdiği saray, mimarinin nasıl keskin bir rekabetin aksiyomu haline geldiğini gösterir. Prensesi Eşi Ottavio Farnese'nin mimarî gelenek ve stratejilerinden ayırırken, onun İspanyol çizgisine bağlılığına da ihanet eder. Aksine, Osmanlı prenseslerinin ve soylu kadınlarının ikametgâh ve kültür bakımından yerleşik olmalarının saray mimarisindeki yaratıcılıklarını sınırladığını söyleyebiliriz. Ancak bu alanda da daha derin araştırmalar yapılması gereklidir. Sarayların iç mimarîsi konusunda ise, kadınların kendi siyasal çıkarları doğrultusunda kayda değer değişiklikler dayatabildikleri ortaya çıkıyor. Bu konuda Wittelsbach'ların Münih'deki konutunda Savoie'lı Henriette Adélaïde'in etkisi, İspanya'daki Valencia Kraliyet Sarayı'nda art arda ikamet eden Kral Büyük Alfonso'nun eşi Maria de Castilla, Germana de Foix ve Mencia de Mendoza, hatta İstanbul'da Topkapı Sarayı'na bir harem eklenmesini sağlayan Hürrem Sultan örneklerini verebiliriz. Dinî mimarî eserleri alanında, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki soylu kadınların faaliyetleri büyük oranda farklılık gösteriyor. Modena'daki Sant'Agostino'nun Düşes Laura Martinozzi tarafından genişletilmesi istisna olarak kabul edilirse, Batı'da

kadınlar kilise inşasına ender olarak karıştılar. Oysa Osmanlı toplumunda soylu kadınların cami ya da mescit inşa ettirmeleri alışılmış bir durumdu. Manastır ve tekke/zaviye inşası alanında ise, gerek Avrupa, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların faal olması alışılagelmiş bir durumdu, ancak katılımları erkeklere oranla daha mütevazı kalıyordu. İstanbul'da 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar kadınlar tarafından kurulan tekke ve zaviyelerin sayımı bu durumu açıkça ortaya koyuyor.

Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların mimarî alandaki etkinlikleri konusunda ortaya çıkan son farklılık ailelerin rolü ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar tarafından kurulan vakıflarda aile hemen hemen tüm aşamalarda varlık gösteriyordu. Soyun ifadesi (özellikle Osmanlı padişahlarının ya da önemli ailelerin kızları söz konusu olduğunda), evli çiftin yüceltilmesi, ama diğer yandan çeşitli miras stratejileri ile somutlaşan soya bağlılık ve şükran duygusunun vurgulanması. Tebliğlerde yalnızca değinilmiş olmasına rağmen, ailenin bu her alandaki varlığının evlerin içine kadar uzandığını da belirtelim. Avrupa'da ise, aksine, kadınların ailelerine karşı tutumlarının farklı bir anlama büründüğünü görüyoruz. Soy ve kökenlerin imar faaliyetlerine girişen kadınlar tarafından düzenli olarak anılması, özellikle bu kadınların kral naibi olmaları hâlinde annelik bağının altının çizilmesi, eşlerin varlığının hissedilmesi olağan bir durum olsa da ailenin Avrupalı kadınlar açısından yalnızca gerçekleştirdikleri esere bir dayanak ve kişisel statülerini sergilemeye yarayan bir araç olduğu izlenimi bırakıyor. Ailenin ve soyun kısmen ya da tamamen kurulan vakıfların temelinde yer aldığı Osmanlı örneklerinin aksine, Avrupa'da ailenin vakıf açısından başlıbaşına bir amaç olmadığı görülüyor. Bu farklılığın nedenini muhtemelen mimarî etkinliğin içkin özelliklerinde aramalıyız: Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür bir etkinliğe önce bir vakıf kurularak girişilirdi, bu da miras düzenlemelerinde ailenin sahip olduğu belirleyici rolden kaynaklanıyordu. Avrupa'da ise, büyük olasılıkla miras aktarımına ilişkin Avrupa toplumlarına özgü kurallar nedeniyle böyle bir duruma rastlanmaz.

Bu noktada, ileride başka çalışmalar çerçevesinde ele alınabilecek pek çok cevaplanmamış soru var. Kadınların mimarî alandaki etkinliklerinin tarihsel gelişimi, siyasal ve toplumsal ortama göre ana hatlarını ortaya koymak amacıyla daha ayrıntılı biçimde incelenmeyi hak ediyor. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili yakın zamanda yapılan araştırmalar bu sorulara cevap verme arzusunu ortaya koyuyor. Kolokyum sırasında düzenli olarak karşımıza çıkan bir soru da, imar faaliyetlerine girişen kadınların patronajını yaptıkları eserlerin inşa sürecine katılma düzeyleriyle ilgili. Avrupa'da rastlanan bazı örnekler kadınların bu süreçlere az çok katıldıklarını, hatta Ferrare'de Aragonlu Eleonora'nın yaptığı gibi çalışmaların seyrini denetlemek üzere şantiyelere bile gidebildiklerini ortaya koysa da, bu alanda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili elimizde fazla bilgi bulunmuyor. Hatta birtakım toplumsal yasaklar nedeniyle, yaptırdıkları eserlerin inşa çalışmalarını izleme olanağı bulamadıkları ihtimali de göz ardı edilmemeli. Son olarak, yine cevaplanmamış temel bir soru da, Avrupa ve Osmanlı toplumlarındaki durumlar arasında paralellik kurmayı amaçlayan gelecek çalışmaların hangi yöntemsel çerçeve içinde yapılandırılması gerektiğine ilişkin. Kolokyumda sunulan örnekler benzerliklerin olduğu kadar farklılıkların da gözler önüne serilmesini sağladı. Sonuç olarak, bu bulgular modern çağda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların gerçekleştirdikleri imar faaliyetlerinin belirleyici unsurlarını saptayabilmek için yapılacak daha ayrıntılı çalışmalara temel oluşturabilir.

DİPNOT

* [Quand les femmes investissent la scène publique... Hommes et familles dans le patronage architectural féminin en Orient et en Occident]

OCAK 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA)

FİLM VE KONFERANS
18 Ocak Salı, saat 17:00'de, IFEA'da,
"Umutta Biterse" film gösterimi ve 17:45'te Nükhet Sirman'ın (Boğaziçi Üniversitesi) yöneteceği konferans-tartışma
Türkçe film ve İngilizce tartışma.

SEMİNERLER
Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)"
4 Ocak Salı, saat 18:00'de, IFEA'da,
Haluk Çetinkaya (Mimar Sinan Üniversitesi)
"İstanbul'da Bizans dönemi tahıl ambarları"
Sunum dili Türkçe'dir.

Seminer "Antropoloji Okumaları"
10 Ocak Pazartesi, saat 14:00'de, IFEA'da,
Yoann Morvan (IFEA'ya bağlı araştırmacı)
"İstanbul'da bir Yahudi güzergâhı: Kemerburgaz örneği"
Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer: "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek"
10 Ocak Pazartesi, saat 17:00'de, IFEA'da,
Nicolas Camelio (Galatasaray Üniversitesi)
"Türkiye'de bürokrasi üzerine "
Sunum dili Fransızca'dır.

ARKEOLOJİ
Semineri:"İktidarlar ve kentsel alanlar"
10 Ocak Pazartesi, saat 18:00'de, IFEA'da,
Jean-Pierre Sodini (Paris I- Pantheon Sorbonne Üniversitesi)
"Xanthos'ta ve Likya kentlerinde dinsel iktidarın kurulması ve IV. yüzyıldan VII. yüzyıla *chora*ları"
Sunum dili Fransızca'dır.

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"
11 Ocak Salı, saat 18:00'de, IFEA'da,
Suraiya Faroqhi (Bilgi Üniversitesi)
"Ottoman kadis acting as notaries in state-enforced dispute resolution between villagers and nomads"
Sunum dili İngilizce'dir.

Arkeoloji Semineri: "Fiziksel Antropoloji ve Arkeoloji "
12 Ocak Çarşamba, saat 17:30'da, IFEA'da,
Gwenaëlle Goude (CNRS, UMR 6636 LAMPEA, Aix-en-Provence)
"Reconstruct past population behaviours. Diet, bones and isotopes in the Mediterranean "
Sunum dili İngilizce'dir.

Seminer: "Bellek ve kentsel hareketlilik"
19 Ocak Çarşamba, saat 18:00'da, IFEA'da,
Işık Tamdoğan (CNRS/IFEA) ve Noémi Lévy (Boğaziçi Üniversitesi)
"Mahallenin dünü ve bugünü"
Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer : "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek"
27 Ocak Perşembe,
saat 17:00'de, IFEA'da,
Ulaş Bayraktar (Mersin Üniversitesi)
"Türkiye'de Kamu Politikaları Analizi"
Sunum dili Türkçe'dir.

Seminer : "Osmanlı Denizleri : Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
27 Ocak Perşembe,
saat 18:00'de, konferans yeri daha sonra belirlenecektir.
Nicolas Melis : "The development of the Ottoman maritime arsenals (XVI-XVII century)"
Sunum dili İngilizce'dir.

***İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Gezileri**
Jean-François Perouse ve Yoann Morvan'la üç otomobil AVM'sine gezi.
11 Ocak Salı, saat 09:30'da IFEA'dan hareket

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Nuru Ziya Sokak. No:10 Beyoğlu İstanbul- 0212 244 17 17

146. YILINDA 1864 KAFKAS GÖÇÜ

SAVAŞ VE SÜRGÜN

IRCICA (İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi), BALKAR (Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi) ile Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün hazırladığı "146. Yılında 1864 Kafkas Göçü Savaş ve Sürgün" başlıklı sempozyum 6 – 7 Aralık 2010 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi, Oditoryum Salonu'nda gerçekleşti.

Sempozyum Prof. Dr. Gencer Özcan'ın açılış konuşmasının ardından, IRCICA Genel Direktörü Dr. Halit Eren'in konuşmasıyla başladı. Ardından Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, Fikret Adanır ve Nedim İpek giriş konuşmalarını yaptılar. Hacısalihoğlu'nun konuşması "1864 Kafkas Göçünün Araştırmalarda ve Kamuoyundaki Konumu" başlığını taşıyordu; 1864 göçü üzerine bugüne kadar yapılan araştırmalar ve bu konuda kamuoyunun bilgisini değerlendirdi; sempozyum öncesi internet üzerinden kurulan tartışma platformunda sempozyum başlığına yönelik tepkileri aktardı; savaş ve sürgün alt başlığını açıkladı. Prof. Dr. Fikret Adanır "1864 Göçü Üzerine Tarih Yazımı" başlıklı giriş konuşmasında tarihyazımının problemli duran veçhelerini, Kafkas göçüne ilişkin gönüllü hicret iddialarını ve Kafkas direncine ilişkin değerlendirmeleri sundu. Bugün ihtiyaç duyulan tarih anlayışının; tarihi etkileyenler kadar etkilenenlere de yer vermesi, arşiv tarihçiliğinden çıkıp kimlik oluşumlarıyla ilgilenmesi gerektiğini vurguladı. 1864'ün 20. yüzyılın cinayetlerinin, soykırımlarının, sürgünlerinin haberdarı olduğunu belirtti ve konuşmasını "her toplu cinayet, sürgün, soykırım, göç, diğer bütün göçler, sürgünler vesaire ile doğrudan ilintilidir, aynı biçimde düşünülmelidir" diyerek tamamladı. Prof. Dr. Nedim İpek, "1864 Kafkas Göçü Araştırmasında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu" başlıklı konuşmasında terminoloji sorunundan, coğrafyaya dair bilgi edinmenin öneminden bahsetti, kültüre vurgu yaptı.

İlk gün "1864 Göçünün Nedenleri" başlıklı ilk oturumda, Irma Kreiten "Rusya'nın 1864 Göçü Dönemi Kuzey Kafkasya Politikası", Doç. Dr. Osman Köse "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hıristiyan Nüfusu İskân Siyaseti (1770-1870), Yrd. Doç. Dr. Abdullah Temizkan "18. ve 19. Yüzyıllarda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi" başlıklı bildirilerini sundular. Bu oturumda 1864 olaylarının nedenleri, göç süreci ve Çerkes yerleşimleri, Rusya'nın iskân politikasına dair tartışmalar gerçekleşti.

İki farklı salonda, biri "Göç Süreci ve Salgınlar", diğeri "Göçmenlerin Anadolu'da Yerleştirilmesi" başlığını taşıyan iki farklı oturum gerçekleşti. Göç sürecinde yaşanan salgınlarla ilgili oturumda; Tuğba Erdem "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgınlar", Theodosios Kyriakidis "The Sanitarian Consequences of the Caucasian Migration on 1864 to the South Coast of the Black Sea", (1864 Kafkas Göçünün Karadeniz'in Güney Kıyısındaki Etkileri), Zübeyde Güneş-Yağcı "Sefer Zaniko: Osmanlının Kuzey Kafkasya Politikasına Etkisi", Sadriye Güneş "19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları (Rus Kaynaklarında Yer Alan Görüşlere Göre)", Mustafa Tanrıverdi Jülide Akyüz Orat ile hazırladıkları "Kafkasya'dan Kars'a Hüzünlü Yolculuk" başlıklı bildirilerini sundular. Bu oturumda da 1864'teki göç hareketinin nedenleri ve salgın hastalıkları tetiklemek gibi etkilerinden bahsedildi. Güneş'in Rus kaynaklarındaki görüşleri aktardığı sunum, olayın Rusya'daki yansımalarını göstermesi açısından yeni değerlendirme ve tartışmalara olanak sağladı.

Aynı saatlerde gerçekleşen "Göçmenlerin Anadolu'da Yerleştirilmesi" başlıklı oturumda Kemal Saylan "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) I. Dünya Savaşı'na Kafkaslardan Orta Karadeniz Bölgesi'ne Yapılan Göçler", Özgür Yılmaz "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", Erdal Taşbaş "Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)", Mehtap Ergenoğlu "Kafkaslardan Anadolu'ya Uzanan Bir Göç Öyküsü: Mersin Atlılar Köyü", Necat Çetin "Kafkas Adıgey Çerkezlerinin İskân Edildiği Bayındır - Arıkbaşı Köyü 1904 Yılı Son Osmanlı Nüfus Sayımı ve Sonuçları", Yaprak Has "Akçakent Köyünde Yerleşen Besleney Çerkezlerinin Göç Serüveni", Murat Topçu "Kafkas Göçmenlerinin Anadolu'daki Yerleşimi, Nüfusu ve Etnik Yapısı" başlıklı bildirileri sundular. Bu oturumda Kafkas halklarının göç sonrasında yerleştikleri bölgeler ve

Mehmet Hacısalihoğlu, Fikret Adanır, Sadriye Güneş ve Lars Funch Hansen.

bu alanlarda yaşananlar değerlendirildi.

Sempozyumun ikinci günü Kafkas halklarının iskânı, entegrasyon sürecinde yaşananlar ve güncel duruma ilişkin bildiriler sunuldu. "Göçmenlerin Balkanlarda ve Arap Vilayetlerinde Yerleştirilmesi" başlıklı ilk oturumda Marieta Kumpılova "The Caucasian Migration of 1864 to the Balkans. Circassian Migration in the Eyes of the Local People (example: Kosovo)" (Balkanlara 1864 Kafkas Göçü, Yerel Halkın Gözünden Çerkes Göçü -Kosova Örneği-), Margarita Dobreva "Settlement and Integration of Circassians in the Danube Vilayet (Preliminary Notes)" (Tuna Vilayeti'nde Çerkeslerin İskânı ve Entegrasyonu –başlangıç notları-), Jülide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan "Kafkas Ellerinden Arap Ellerine Kafkas Muhacirleri" başlıklı bildirileri üzerine konuşuldu.

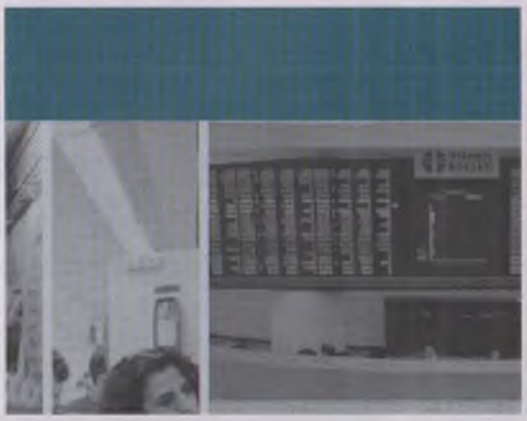
Günün ikinci oturumu entegrasyon süreçleri ve sorunları başlığını taşıyordu. Bu oturumda Ömer Karataş "Sivas-Uzunyayla Bölgesinde Çerkeslerin İskanı Sırasında (1860–1870) Afşar Aşireti ile Yaşadıkları Çatışma ve Osmanlı Hükümetinin Tutumu" Ryan S. Gingeras katılamadığı hâlde "Traitors" and "Reactionaries": North Caucasians and the Anti-Kemalist Movement in Western Anatolia, 1919-1922" ('Hainler' ve 'Gericiler': Kuzey Kafkasyalılar ve Batı Anadolu'daki Kemalizm Karşıtı Hareket, 1919- 1922) başlıklı bildirilerini sundular.

Sempozyumun son oturumu güncel durum başlığını taşıyordu. Ergün Özgür "The Circassian and Abkhaz Diaspora Organizations in Turkey" (Çerkeslerin ve Abhazların Türkiye'deki Diaspora Örgütleri), Keisuke Wakizaka "SSCB Döneminden Günümüze Kadar Türkiye'deki Kafkas Diasporası ve Abhazya Arası İlişkilerin Değişim Süreci", Lars Funch Hansen "Circassian cultural memory and the internet" (Çerkes Kültürel Belleği ve İnternet), Evren Balta Paker Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na Kuzey Kafkaslarda Çatışma ve Kontrol" başlıklı sunumları gerçekleştirdiler.

Günün sonunda "Sonuç Paneli"nde Fikret Adanır, Zübeyde Güneş-Yağcı, Mehmet Hacısalihoğlu, Nedim İpek, Osman Köse, Marieta Kumpılova, Abdullah Temizkan sempozyumu ve sempozyumun ardından 1864 Kafkas Göçü'nü değerlendirdiler.

Bu bölümde Mehmet Hacisalioğlu sempozyumu düzenlerken amaçlarının 1864 tarihini Kafkas göçüyle gündeme getirmek ve bu konuda çalışan genç akademisyenlerin teşvik edilmesiyle pek çok yeni bilgiye ulaşılabileceği olduğunu ifade etti. Sempozyumun konuyu bundan sonra daha yoğun bir şekilde yerli ve yabancı sosyal bilimcilerin gündemine getirmesine katkıda bulunacağını umduklarını ifade etti. Ardından Fikret Adanır, sempozyumda önemli bulduğu birkaç noktayı aktardı. Konuşmasına, bilimsel çerçevede yapılan bu toplantının başarısının buraya gelen dernek temsilcileriyle etkileşim halinde olmasında bulduğunu belirterek başladı. Ardından diaspora meselesi üzerine diasporanın homojen olmadığını belirtip, Ermeni diasporası gibi, Türk diasporası da olduğunu Almanya'da yaşayan Türklerin başka bir kimlikle "Almancı" olarak ifade edildiklerini örnek gösterdi. Buradan diasporaların çokluğu ve çeşitliliğine işaret edip çok çeşitli diasporaların varlığından sorunların çoğulluğuna işaret etti. Sonuçta Çerkeslerin durumunun 'unique' olmadığı ve diğer diasporalara da başka türlü bakabilmenin önemine vurgu yaptı. Sözü devralan Nedim İpek de sempozyumla ilgili farklı bir konuyu vurguladı, araştırmalarda kullanılan kaynakların kim tarafından hangi dönemde yazıldığının araştırılmasını, bu konuda hassasiyet gösterilmesinin öneminden bahsetti.

İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI'NIN 25. YILI VE TARİH VAKFI

Tarih Vakfı'nın İMKB desteğiyle yürüttüğü çalışmalar, 25. kuruluş yıldönümü etkinliklerin önemli bir parçasını oluşturdu. Vakfın çalışmalarının merkezinde İMKB'nin sözlü tarih arşivini oluşturma ve kurum tarihinin yazımı yer alıyordu. Bu kapsamda, aralarında eski ve yeni İMKB yöneticileri ile çalışanlarının yanı sıra borsa komisyoncularının, aracı kurum temsilcilerinin de bulunduğu 48 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yapıldı. Bu kişilerin her biri görüşmelerde, deyim yerindeyse, "kendi İMKB'sini" anlattı. Böylece sözlü tarih çalışmasıyla öznel algı ve deneyimlere dayalı anlatıları içeren önemli bir kaynak oluşturuldu.

Çelik Kurdoğlu, Gürel Tüzün, Şahin Aslantaş ve Metin Yüksel'in kaleme aldığı kurum tarihi ise *Galata'dan İstinye'ye İstanbul Menkul Kıymetler Borsası* adını taşıyordu. Kitabın İngilizcesi de *Istanbul Stock Exchange, from Galata to Istinye: A Historical Perspective* adıyla basıldı. İMKB'yi konu alan kurum tarihi çalışmasının araştırma ve basın taraması yanında geniş kapsamlı bir sözlü tarih çalışmasına dayanması onu aynı konudaki diğer çalışmalardan farklı kılan temel özellik oldu.

Tarih Vakfı, gene İMKB'nin desteğiyle, bu kurum tarihi kitabına dayanan iki çalışma daha gerçekleştirdi. Bunlardan ilki, İMKB tarihini konu alan yaklaşık bir saatlik bir belgesel hazırlanmasıydı. **AMB Prodüksiyon** tarafından hazırlanan belgeselin senaryosu kurum tarihi kitabı esas alınarak kaleme alınmıştı ve sözlü tarih görüşmelerinden bölümler belgeselin ana omurgasını oluşturuyordu. Belgeselin kaydedildiği DVD'ler basılan kitaplarla birlikte okurlara sunuldu. Belgeselin 12 dakikalık bir özeti de 9 Aralık'ta düzenlenen açılış töreninin başında katılımcılarla paylaşıldı. Ayrıca etkinliklerin sürdüğü iki gün boyunca uzun belgesel sürekli olarak İMKB standında gösterildi.

Tarih Vakfı'nın bir başka etkinliği, **Myra**'yla işbirliği içinde gerçekleştirdiği, Türkiye'de borsanın tarihsel gelişimini konu alan bir sergi oldu. 9-10 Aralık'ta Haliç Kongre Merkezi'nde kurulan sergide borsanın gelişiminin yazılı ve görsel olarak işlendiği çok sayıda iki dilli (Türkçe ve İngilizce) panonun yanı sıra sözlü tarih görüşmelerinden bölümlerin izlenebildiği LCD ekranlar da yer alıyordu. Ya da bir telefon ahizesi kaldırıldığında işlem salonu sesleri dinlenebiliyordu. Sergi daha sonra İMKB'nin İstinye yerleşkesine taşınarak, oradaki ana lobide açıldı.

150 YILLIK BİR EĞİTİM KURUMU:

ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE*

6 Ocak 2011'de Schneidertempel Sanat Merkezi 8 Eylül 2010'da Paris Belediye Sarayı (Hotel de Ville)'nda 150. kuruluş yılı nedeniyle gerçekleşen Alliance Israelite Universelle sergisine ev sahipliği yapacak. Sefarad Kültürü Araştırma Derneği'nin katkılarıyla gerçekleşecek olan sergi, 90 yıla yakın bir süredir Türkiye'de faaliyet göstermeyen Alliance Israelite Universelle'in faaliyetlerini hatırlama olanağı sağlayacak.

Baronne de Hirsch tarafından bağışlanan AIU'in önemli okullarından Talmud Tora binası - Edirne, 1904.

ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE NEDİR?

Günümüzde geniş kesimler tarafından pek tanınmayan AIU 1860 yılında Adolphe Cremieux, Charles Netter, Narcisse Leven gibi güçlü Yahudi aydınlarının öncülüğünde, Doğu'da yaşayan eğitimsiz Yahudileri ve hatta Yahudi olmayanları Batı modernitesini tanımaları için hayata geçirilen bir kurumdur. Yahudi geleneği ve Fransız İhtilali'nin etkileriyle yoğrulmuş olan AIU yöneticileri, dikkatlerini iyi bir eğitimin yaygınlaştırılması üzerinde yoğunlaştırdılar. 1880'lerden itibaren Fas'ta, Tunus'ta, Türkiye'de, Osmanlı Filistin'inde, Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta çok sayıda okul kurulmaya başlandı. Böylece yüz binlerce kız ve erkek çocuğa Yahudi geleneklerini öğreten, Fransızca tedrisatlı modern bir eğitimden yararlandılar. Öğrenciler eğitimin yanı sıra sosyal yardımlardan, tıbbi tetkiklerden yararlanıyor, hatta bir meslek edinmeleri için gerekli bilgilerle donatılıyorlardı.

20. yüzyılının başından itibaren AIU tarihin çalkantılarına ayak uydurmak zorunda kalır. Milliyetçiliğin yükselişi, iki dünya savaşı, sömürgeciliğin gerilemesi ve İsrail-Arap sorunu AIU'nun okullarını ve eğitimini gözden geçirmesine neden olur.

Günümüzde Fransa'da, Kuzey Amerika'da, Fas'ta ve İsrail'de faaliyetini sürdüren 150 yıllık kurum, kütüphanesi ve yayınladığı tarihsel-bilimsel dergilerle faaliyetlerine devam etmektedir.

ALLIANCE: TÜRKİYE'NİN BATI'YA AÇILAN KAPISI

Yahudi dünyası için önemli bir kurum olan AIU, Osmanlı ve Türk Yahudilerinin yaşamında da önemli bir yere sahiptir.

Alliance, Osmanlı İmparatorluğu içinde, iktidarın kuşkularına rağmen gelişip ve Yahudilerin çağdaş eğitim almasına olanak sağlamıştır.

I. Dünya Savaşı öncesinde, Alliance'ın şimdiki Türkiye toprakları, Balkanlar ve Ortadoğu'nun bir bölümüne sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda 115 okulu bulunuyordu.

Fransızca ve Üçüncü Cumhuriyet'in okul modeli olarak verilen eğitim, gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayacak Yahudi nüfusun, nesiller boyunca Fransızca konuşmasını sağladı. Bu sayede uluslararası ticaret yapan Yahudiler, Batı ile ilişkilerini geliştirme imkânı buldular.

1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından sonra eğitimin Türkçe olması zorunlu kılındı. Alliance okulları da bu kanundan nasibini aldı.

Diğer bazı kısıtlar da Alliance'ın gücünü azalttı: Zorunlu hale getirilen ilköğretim, her türlü dini eğitimden tamamen soyutlandı; tarih ve coğrafya dersleri, devlet tarafından atanan Müslüman öğretmenler tarafından verilmek zorundaydı. Bu son kanun, genel bütçenin de büyük ölçüde artmasına neden oldu.

1932'den itibaren Alliance, okullarını Yahudi cemaatine teslim ederek, Türkiye'den yavaş yavaş çekilmek zorunda kaldı.

KIZLARIN EĞİTİMİ: SOSYAL GELİŞİMİN GARANTİSİ

Kızların kaderini değiştirmek konusunda dönemin öncüsü olan Alliance, eğitimden yararlandı. Osmanlı Yahudi toplumu bu sayede büyük bir değişim yaşadı.

1. Dünya Savaşı öncesinde, Alliance'a ait 183 eğitim kurumunun 83'ü kızlara özeldi. Bu okullar onlara hem iyi bir öğretim, hem de meslek eğitimi sağlıyordu: Dikiş, nakış, steno vs.

Alliance sosyal gelişimde önemli bir rol oynarken, Hıristiyan misyoner okullarına bir alternatif sunuyor ve kızların Yahudi kimliklerinin erozyona uğramasını önlüyordu.

Paris'teki birkaç yıllık eğitimin ardından yüzlerce öğrenci, Alliance eğitim ağında öğretmen olarak görev aldı.

ALLIANCE, HEM OKUL, HEM MESLEK

Alliance, ders programının yanı sıra öğrencilere tarım ve zanaatkârlık anlamında da profesyonel eğitim veriyordu. İkinci konuda daha başarılı sonuçlar elde edildi.

Alliance'ın yöneticileri en başından beri, öğrencileri teknik konularda da eğitmenin önemini kavradılar. Bu yüzden okul açıldığı bölgelerde, karma bir öğrenim programı olarak, çeşitli konularda çıraklık eğitimi de vermeye başladı.

Öğrenciler deneyimli zanaatkârların yanına yerleştiriliyor ve gelişmeleri Alliance eğitmenleri ve cemaat yöneticileri tarafından denetleniyordu. Öğrenciler daha sonra Filistin'deki Meslek Okulu'nda nitelikli meslekler konusunda geliştirilmiş bir eğitim alıyorlardı. 1882'de Albert Antebi tarafından kurulan bu okul 1967 yılında ORT'un (Uluslararası Profesyonel Yahudi Eğitim Kurumu) denetimine geçti.

Alliance ayrıca ziraatçiler yetiştirmek gerektiğini düşündü. Bu amaçla, Osmanlı egemenliğindeki Filistin topraklarında (Mikveh-Israel), Tunus'ta (Cedeyda) ve Türkiye'de Manisa yakınlarında (Or-Yeuda) çiftlik okulları kurdu.

İzmir yakınlarındaki Tarım Okulu "Or Yehouda" Çiftliği - 1910.

İzmir Kızlar Okulu, Haziran 1924. Elişi Yılsonu Sergisi.

BESLE, GİYDİR, TEDAVİ ET

Alliance, işlevinin sadece eğitimle kısıtlı olmadığını kanıtladı. Çocukların uygun şartlarda eğitim alabilmeleri için onlara yiyecek, kıyafet ve bakım da sağlıyordu.

Okul açtığı ülkelerde olumsuz sağlık şartlarıyla karşı karşıya kalan Alliance çocuklara yalnızca eğitim vermenin yeterli olmadığını, yoksulluklarına da çare olunması gerektiğini anladı. Önce diğer Yahudi derneklerinin, daha sonra da Oeuvre de Secours Aux Enfants'nın (OSE) desteğiyle, en çok ihtiyacı olanlara yiyecek ve kıyafet dağıtımını organize etti, temel sağlık kurallarını öğretti ve salgın hastalıklara (saçkıran, trahoma) karşı mücadeleye katıldı.

ECOLE NORMALE ISRAELITE ORIENTALE

İlk eğitim kurumunun açılmasının üzerinden henüz 5 yıl geçmişti ki, Alliance kendi öğretmenlerini yetiştirmeye karar verdi. Bu amaçla Paris'te ENIO kuruldu.

Alliance Israelite Universelle ilk kurulduğu günden bu yana, Doğu ülkelerinde ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde bir eğitim ağı kurmaya yöneldi. İlk başlarda öğretmenlerini, Fransa'daki Yahudi okullarından ya da Yeşivalardan yeni mezun gençler arasından seçiyordu. Kısa süre sonra özellikle ilköğretim okullarına yönelik kendi içinde eğitimbilim ekipleri kurma gereği duymaya başladı. Bu amaçla, 1897'de Paris'te Ecole Normale İsraelite Orientale'i (ENIO) kurdu.

KÜTÜPHANE, EŞSİZ BİR MİRAS

Alliance'ın tarihçesinin ayrılmaz bir parçası varsa, o da hiç kuşkusuz kütüphanesidir. 1860'ta kurulan kütüphane, tüm Yahudilere sunulan ve sürekli zenginleşen eşsiz bir miras niteliğindedir.

Alliance'ın kütüphanesi gerçek cevherler barındırır: 130.000 eser, 1.000 elyazması ve tarihöncesi yapıt, Kahire Sinagogu'na ait 7.000 parça, 12.000 fotoğraf ve 2 milyon arşiv dosyası.

1937'de kütüphane, Alliance'ın merkezine yerleşti. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, donanımlı bir ekip kütüphaneyi yeniden yapılandırmak için işe koyuldu. Yavaş yavaş uluslararası araştırma kuruluşlarının içinde yeniden yer almaya başladı. Bugün halen görevini sürdürmekte olan Başkan Prof. Ady Steg'in çalışmaları, özel yardımlar ve devlet desteğiyle 1989'da bilgisayarlarla donatılmış yeni okuma salonu hizmete girdi. 1867'den 1927 yılına kadar Osmanlı topraklarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren AIU, bu topraklarda kurduğu 115 okulun müdürlerinden -tüm diğer okullar gibi- aldığı düzenli raporlar AIU'nun arşivlerinde belge, mektup ve mikrofilm olarak yer almaktadır. Son aylarda İstanbul'da kurulu Sefarad Kültürü Araştırma Derneği Genel Koordinatörü Karen Gerson Şarhon ile bu yazının yazarı yaptıkları çalışmalarla tüm bu arşivin Türkiye ile ilgili bölümünün dijitalizasyonu için çalışmalar yürütmektedirler. Amaç bu zengin tarihi, olanaklar dâhilinde araştırmacıların ve tarihçilerin yararına sunmaktır.

** Evrensel Yahudi Birliği*

Alliance'ın kurulmasını tetikleyen olaylar

1840 ile 1858 yılları arasında, biri Şam'da (Suriye), diğeri ise Bolonya'da (İtalya) gerçekleşen iki antisemitik olay uluslararası görüşü derinden etkiledi. Her iki olayda da hiçbir yasal korumaya sahip olmayan Yahudiler büyük haksızlıklara maruz kaldılar. Bu olaylar paradoksal olarak Alliance Israelite Universelle'in kurulmasını tetikledi.

ŞAM OLAYI (1840)

5 Şubat 1840 günü Şam'daki (Suriye) Fransisken Manastırı'nın başpapazı Tomasso arkasında hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolur. Tıp doktoru olan bu İtalyan rahip, Şam'ın Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan mahallelerine çok sık uğrardı.

Amansız bir antisemit olarak bilinen Fransız başkonsolosu Ratti Metton, başpapazın, kanının bazı ayinlerde kullanılmak üzere öldürülmüş olduğunu savunan bazı rahiplerin sözlerini dikkate alarak olaydan Yahudileri sorumlu tuttu. İşkenceye maruz bırakılan bir Yahudi berber, itirafa zorlandı ve Şam'ın ileri gelen Yahudilerinden bazıları tutuklanıp vahşice tartaklandılar. İçlerinden biri öldü, bir diğeri Müslüman oldu, diğerleri ise işkence altında bu hayali suçu işlediklerini itiraf ettirildiler. Fransız başkonsolosu bu kişilerin öldürülmelerini istedi. Bu süreçte, Şamlılar sinagogu yağmaladılar.

Avrupa'daki Yahudi cemaatleri bu olay karşısında ayaklandılar. Fransa'da yaşayan ve sonradan Alliance'ın kurucularından biri olacak olan başarılı avukat Adolphe Cremieux, hiçbir hakka sahip olamayan bu Yahudileri savunmak için bir Fransız – İngiliz delegasyonuna katıldı. 1840 yılının Ağustos ayında suçsuzlukları kanıtlanan bu Şam Yahudileri özgürlüklerine kavuştular.

Bu dramatik olay Alliance Israelite Universelle'in temellerinin atılmasıyla sonuçlanan bir düşünce yapısını doğurdu.

MORTARA OLAYI (1858)

1858'de, Şam olayından on sekiz sene sonra Mortara olayı patlak verdi. Edgardo Mortara 1851 yılında Bolonya'da (İtalya) bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Bir yaşında, hasta olduğu bir dönemde Katolik bakıcısı tarafından gizlice vaftiz edildi. Altı sene sonra bakıcı, günah çıkartırken bu yaptığını bir rahibe itiraf etti. Bunu öğrenen papalık üst yönetimi, küçük Edgardo'yu Roma'da bir Hıristiyan gibi büyütmek üzere kaçırdılar. Edgardo Mortara asla ailesine iade edilmedi ve rahip oldu. 1858'den itibaren olay uluslararası bir boyut kazandı ve Yahudi cemaatleri papaz sınıfına muhalif hareketlerden güç alarak harekete geçtiler.

Bu ikinci olay Alliance Israelite Universelle'in temellerini sağlamlaştırdı. İki yıl sonra da faaliyete geçti. İlk mücadelesi eğitim alanında oldu.

ATATÜRK, EUGÈNE PITTARD VE AFET HANIM

EN BÜYÜK ANTROPOLOJİK ANKET

ZAFER TOPRAK

17. Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi 1937 yılında Romanya'da, Bükreş'te toplanmıştı. Kongreye Afet Hanım da katılmış ve Atatürk'ün adına 18. Uluslararası Antropoloji Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi'nin Türkiye'de yapılması için çağrıda bulunmuştu. Bu öneri büyük bir coşkuyla kabul edildi. Ancak, 1939 yılında Türkiye topraklarında toplanacak bu ilk uluslararası bilimsel kongre savaş nedeniyle gerçekleşemedi.

Bir önceki yazımızda 1930'lu yıllarda sosyolojinin yerini antropolojiye bıraktığını, Türkiye'de toplum mühendisliğinin kuramsal temelinin Emile Durkheim'den Eugène Pittard'a kaydığını kaydetmiştik. Bu tür bir yol ayrımı Cumhuriyet'in ulus inşa sürecinde köklü bir dönüşümü ifade ediyordu. II. Meşrutiyet'in "sosyolojizm"i Fransız Devrimi'nden esinlenmiş ve 20'lerin Cumhuriyeti vatandaşlık esası üzerine kurulu anayasal düzeni, laikliği giderek yücelten "civic" bir uluslaşmayı hedeflemişti. Ancak, 30'lu yılların II. Dünya Savaşı'na giden "karanlık" dönemi ilkçi ya da Batı dilindeki terimiyle "primordial" ulusal kimlik arayışı antropolojiyi gerektiriyordu. Bir önceki yazımızda da belirttiğimiz gibi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulurken sosyoloji bölümüne gerek duyulmamıştı.

Sosyoloji ve antropoloji Türkiye'de iki farklı uluslaşma kuramının sanki birer metaforuydu. İlkinde ulus yoktan var ediliyor, ikincisinde ise geçmişin derinliklerinde "ırksal" bir köken aranıyordu. Bu nedenle sosyolojinin terk edilip antropolojinin benimsendiği bir evrede rejim de bir dönüşüme uğruyordu. Ülke giderek içine kapanıyor, "modernite" için kısa yol aranıyor, "otoriter" bir düzene geçiliyordu.

Bu olgu küresizleşme evresinde bile dünyanın ne denli bütünleşmiş bir yapısı olduğunu kanıtlıyordu. Kıta Avrupası'nda esen rüzgârlar Türkiye'yi de peşine takıyordu. Sorun Fransız Devrimi'ne açılan Avrupa kökenli bir "aydınlanma"dan arınmak, Asya eksenli alternatif bir "aydınlanma"yı keşfetmekti. Bu sürecin "turnusol kâğıdı" ise fizik antropolojiydi.

Şevket Aziz Kansu'nun antropoloji alanındaki önemli katkılarını sonraki yazılarımıza bırakarak, bu kez Türkiye'de 30'lu yıllarda sosyal ve beşeri bilimlerin yönelimini belirleyecek "en büyük antropolojik anket"ten söz edeceğiz.

Afet İnan ve Atatürk.

PITTARD'A GÖRE ATATÜRK'ÜN BİLİM TUTKUSU

Anadolu Ajansı'nın 7 Temmuz 2007 günlü haberine göre İngiltere'deki Christie's Müzayede Evi, Atatürk'ün Harf Devrimi'ne ilişkin olarak bizzat tuttuğu notları satışa çıkarıyordu.

Heceleme ve telaffuza dair görüşlerin yanı sıra yine Atatürk tarafından yapılmış bazı eskizlerin yer aldığı bu notlar Atatürk tarafından İsviçreli ünlü antropolog Eugène Pittard'a gönderilmişti; ya da verilmişti. Christie's in katalogu Osmanlı Devleti'nin son evresinde okuryazarlık oranının son derece düşük olduğunu, 1928 Harf Devrimi'nin bu dengeyi okuryazarlık lehine değiştirmeyi amaçladığın vurguluyor, Harf Devrimi'nden övgüyle söz ediliyordu. Müzayededе 1.000 İngiliz Sterlini'yle açılan notlar, adı açıklanmayan özel bir koleksiyoncu tarafından 3.850 sterline alınacaktı.

Bu notları Atatürk Eugène Pittard'a neden vermişti ya da göndermişti? Atatürk'ün Eugène Pittard ile ilişkisi neydi? Bu soruları yanıtlayabilmek için öncelikle Eugène Pittard'ı tanımak gerekiyor. Zira Eugène Pittard 1930'lu yılların Türkiye'sinde bilim dünyasına damgasını vuracak bir şahsiyetti. Türkiye'de sosyolojiden antropolojiye geçerken eserleriyle ve yaptığı araştırmalarla Atatürk'ü etkileyen bir bilim adamıydı.

Eugène Pittard Türkiye'yi yakından tanıyan İsviçreli bir antropolog ve etnologdu. Türkiye ile yakın ilişkisi vardı. Harf Devrimi sırasında Türkiye'de bulunmuş ve bu köklü dönüşüme hayranlığını gizlememişti. Nitekim 1931 yılında çağdaş Türkiye'yi tanıtan, Türkiye'den övgüyle söz eden A travers l'Asie-Mineure – Le visage nouveau de la Turquie[1] başlığını taşıyan bir kitap yazmıştı. Arap harflerinden Latin harflerine geçişin insanlık tarihinin en önemli toplumsal devrimlerinden biri olduğunu vurgulayan Eugène Pittard'ın bu eseri kısmen Reşat Nuri Güntekin tarafından Anadolu[2] başlığı altında Türkçeye çevrilmişti.

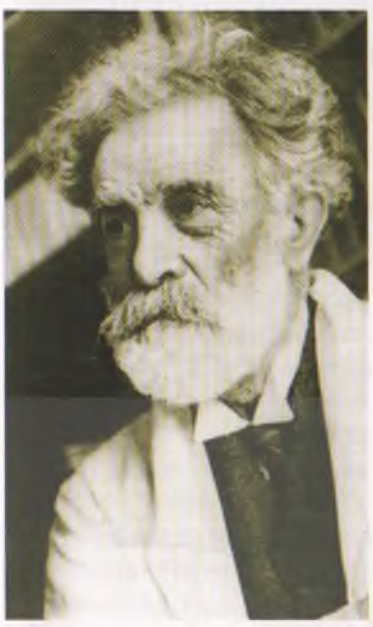
Eugène Pittard 1924'te yayınladığı ve fizik antropolojinin klasikleri arasında yer alan Irklar ve Tarih [Les races et l'histoire][3] adlı eserin her satırını Atatürk dikkatle okumuştu. Anıtkabir Derneği tarafından çıkarılan 24 ciltlik Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar dizisini 22. cildinin neredeyse tamamı bu kitaba hasredilmişti. Kütüphanesinde kayda geçen 3.997 kitap arasında bu kapsamda okunmuş başka bir kitap yoktu.[4]

Bu kitabın Türk bilim dünyası üzerinde etkisi derin olmuştu. Irklar ve Tarih, 30'lu yıllarda dil ve tarih alanında girişiği reformlarda Atatürk'ün temel başvuru eseri olacaktı. Bu kitap üzerine ayrıntılı bilgiye bir sonraki yazımızda yer vereceğiz. Öncelikle Eugène Pittard'ın Atatürk'le ilgili görüşlerine değinelim.

10 Kasım 1938'den birkaç gün sonra Eugène Pittard'ın Atatürk'le ilgili kişisel anıları Journal de Genève'de yer aldı.[5] Ardından 1939'da o günlerin antropoloji alanında en saygın akademik yayın organlarından Revue anthropologique'de Atatürk üzerine uzun bir makale yazdı.[6] Derginin bu sayısı bir anlamda Atatürk'ün anısına çıkarılmıştı ve Eugène Pittard'ın yazısı kapaktan veriliyordu. Fransızca yazının başlığı "Antropoloji ve Öntarihi Canlandıran Devlet Adamı: Kemal Atatürk" [Un chef d'Etat animateur de l'Anthropologie et dela Prehistoire: Kemal Atatürk] idi. Bu makele Eugène Pittard'ın on yılı aşkın bir süre bilfiil yakından gözlemlediği Türkiye'de bilimin evrimi ve Atatürk'ün bilime olan derin tutkusu üzerineydi.

Eugène Pittard, devlet kuran ender kişilerden biri olan Atatürk'ün konumunu anlayabilmek için Türkiye tarihini 1911 sonrası gözden geçirmenin yeterli olacağını vurguluyor; ancak Türkiye'nin cumhuriyet rejimi altında geçirdiği siyasal ve toplumsal dönüşümlerin bu tür akademik bir dergide yeri olamayacağını hatırlatarak, derginin uzmanlık alanına girecek üç konuda Atatürk'ü tanıtmanın doğru olacağını kaydediyordu.

Eugène Pittard'a göre Atatürk dünyada bir benzeri olmayan bir devlet adamıydı. Derin siyasi kaygılarının yanı sıra bilime bu denli bir tutkuyla yaklaşan, aynı oranda dinamik bir başka devlet adamı yoktu.

İsviçreli bir antropolog ve etnolog Eugène Pittard.

Bu üç konu sırasıyla Atatürk'ün a) girişiği Dil Devrimi, b) ırk sorunlarına olan ilgisi ve bu bağlamda Türk ulusunun tarihin en derinliklerine kadar uzanan köklerine yönelişi, c) Anadolu'nun geçmişiyle ilgili araştırmalara, bu coğrafyanın paleolitikten günümüze kadar uzanan sürecine olan tutkusuydu.

Eugène Pittard, Anadolu'da 1928'den itibaren 1938 baharına kadar yapmış olduğu incelemeleri sırasında birçok kez Atatürk'le karşılaşma fırsatı bulmuştu. Bu nedenle Türkiye'de ulus-devletin kurucusu, devlet adamı Atatürk'ün belli başlı entelektüel ilgi alanlarını yakından biliyordu. Ama her şeyden önce önemli olan bu ilgi yumağının düşünce düzeyinde kalmayışı, bilfiil gerçekleştirilmiş oluşuydu.

1928'den itibaren Türk insanı Arap alfabesini bırakmış, Latin alfabesini benimsemişti. Ancak, Batı ülkelerinin insanı bu toplumsal devrimin önemini yeterince idrak edememişti.

Atatürk'ün Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı kitabı üzerinde yaptığı çalışma.

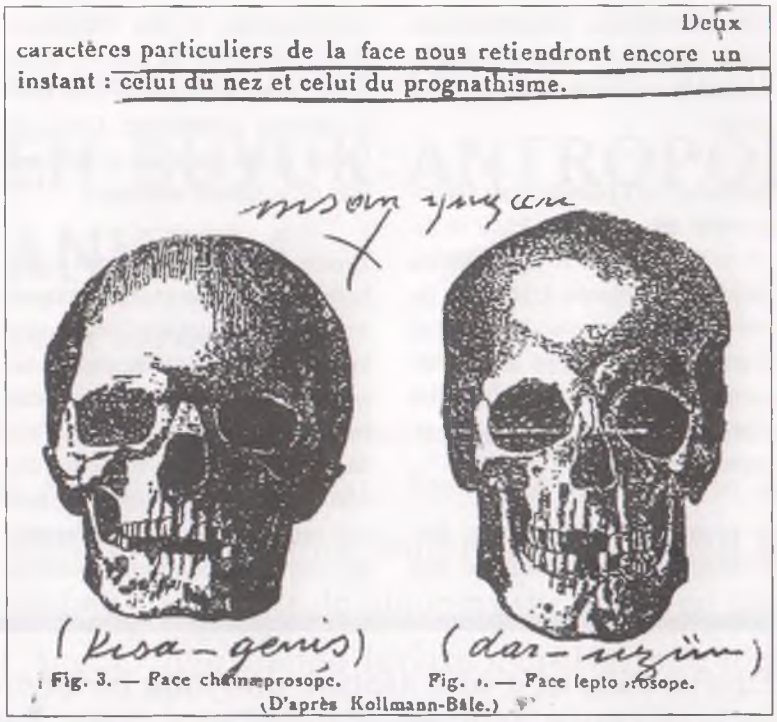
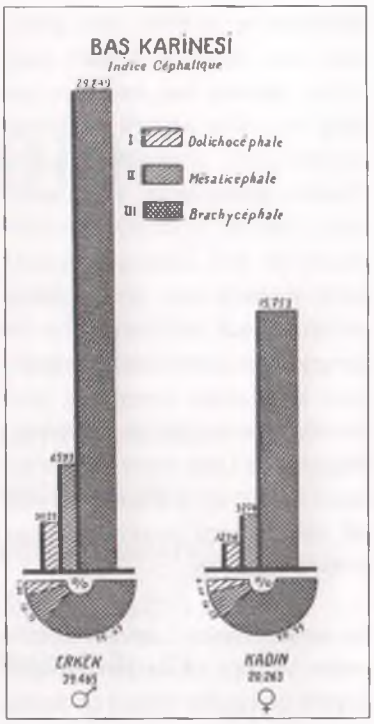
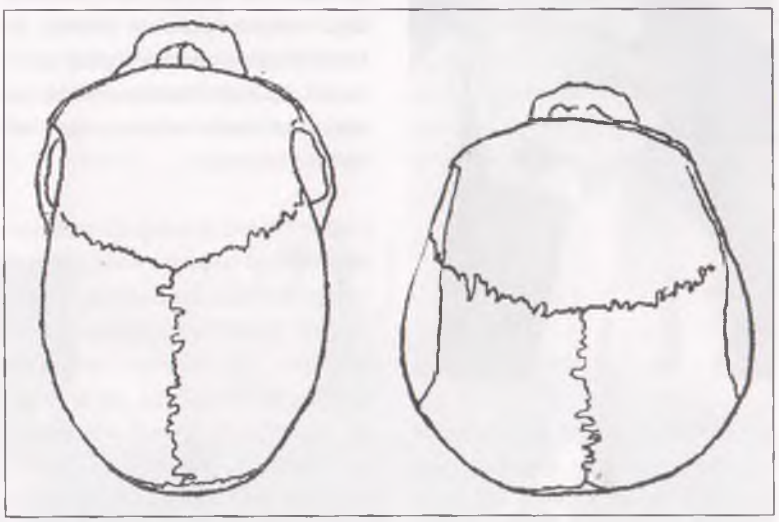

Fig. 3. — Face chamæprosope. Fig. 4. — Face leptoprosope.
(D'après Kollmann-Bâle.)

Eugène Pittard için Latin harfleri gerçek anlamda bir toplumsal devrimdi. Atatürk, otokrat kimliğiyle son derecede demokrat bir açılımı gerçekleştiriyordu. Harf Devrimi sayesinde geniş kitlelere okuryazar olabilmenin yolu açılıyor, böylece demokrasinin tabanı pekiştiriliyordu.

Pittard'ın kitabında yer alan dolikosefal ve brakisefal kafaların tepeden görünüşü

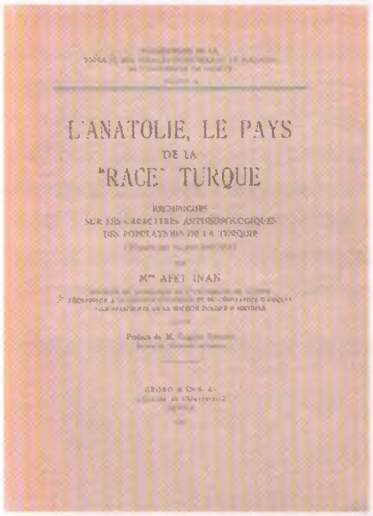

Eugène Pittard, Harf Devrimi sırasında bizzat Anadolu'da gözlemlerde bulunmuştu. Ona göre, 14 milyon insanın Gazi'nin girişimiyle bu tür bir dönüşümün gerçekleştirilmesi emsali görülmemiş bir olaydı. Arap harfleri, son derecede estetik, dekoratif bir nitelik taşıyordu; ancak Türkler için öğrenmesi çok zordu. Türkçedeki sekiz sesli harf Arap harfleriyle üç harfle ifade edilmeye çalışılıyordu. Tek bir harf Türkçede farklı seslere tekabül edebiliyordu. Basımevlerinde kitap dizgisi için Arap harflerinde tam 612 tipografik karakter gerekiyordu. Oysa Latin harflerinde büyük / küçük harfler ve rakamlar dahil 70 karakter yeterli oluyordu.

Eugène Pittard, harflerle ilgili reform önerilerinin daha önceleri de gündeme geldiğini biliyordu. Ancak tüm bu girişimler, gazete sayfalarında ya da akademik tartışma ortamlarında kalmıştı. Oysa Atatürk uygulayıcı bir kişiliğe sahipti; Harf Devrimi'ni bilfiil gerçekleştirmişti. Bu devrimin doğal olarak ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal geleceği üzerinde derin etkileri olacaktı. Eugène Pittard, Harf Devrimi'nin gerçekleştirilmesinin değişik evrelerini makalesinde uzun uzadıya anlatıyor, toplumun bu konuda nasıl seferber olduğunu bilfiil Anadolu'daki gözlemleriyle dile getiriyordu. Eugène Pittard için bu, gerçek anlamda bir toplumsal devrimdi. Atatürk, otokrat kimliğiyle son derecede demokrat bir açılımı gerçekleştiriyordu. Harf Devrimi sayesinde geniş kitlelerin okuryazar olabilmesi demokrasinin tabanını pekiştirecek güçte bir girişimdi.

"TÜRK IRKI"NIN TARİHSEL KÖKENİ VE ARKEOLOJİ

Eugène Pittard'ın ele aldığı ikinci konu "Türk ırkı"nın öntarihsel (prehistorique) ve tarihsel kökenleriydi. Atatürk, tüm cumhurbaşkanlığı döneminde Türk halkının kökenlerine,

onun uygarlık öyküsünün tarihsel sürecine en üst düzeyde ilgi duymuş, Eugène Pittard'ın bu alandaki çalışmalarını yakından izlemişti. Her karşılaştıklarında, konu dönüp dolaşıp bu alanda odaklanıyordu.

Eugène Pittard'ın Atatürk'e olan saygısının ve bir ölçüde hayranlığının bir diğer nedeni, O'nun direktifleriyle gerçekleştirilen "büyük antropolojik anket"ti. Türk insanının köklerini en iyi şekilde bilme kaygısı Atatürk'ü ırk sorunsalına sevk etmişti.

Eugène Pittard, 1928 yılında, Anadolu'nun merkez yörelerinin güney kesiminde araştırmalarını sürdürürken paleolitik uygarlık kalıntılarına rastlamıştı. Oysa o güne kadar paleolitik evrenin bu coğrafyada görülmediği savı hâkimdi. J. de Morgan, Anadolu'da ancak neolitik uygarlığın belirtilerinden söz ediyordu. Eugène Pittard'ın Adıyaman'daki bulguları Atatürk'ü gerçekten çok etkilemişti. Üniversite ortamında ve Halkevleri'nde Eugène Pittard'ın yaptığı konuşmalarda Atatürk bizzat dinleyiciler arasında yer almıştı. Bu konulara odaklanmak için Atatürk Türk Tarih Kurumu'nu kurmuş ve manevi kızlarından Afet Hanım'ı çok genç yaşta bu kurumun asbaşkanı yapmıştı.

Eugène Pittard'a göre, Atatürk'ün tarihöncesine ve tarihe olan tutkusu "platonik" bir ilgi değildi. 1937 Türk Tarih Kurumu'nun ikinci kongresi uluslararası bir nitelikte gerçekleştirilmiş, kongreye yabancı bilim adamları da çağrılmıştı. Atatürk, sağlık durumu elvermese de, sadece görkemli açılışı değil, tüm oturumları bizzat izlemişti. Bu vesile ile Dolmabahçe Sarayı'nda bir sergi açılmış ve bu serginin önemli bir kısmı tarihöncesi bulgulara ayrılmıştı. Atatürk, Hitit uygarlığı kazılarının tutkun bir izleyicisiydi. Eugène Pittard O'nun direktifleri sayesinde Anadolu'nun birçok yöresinde kazılara girişildiğini ve çok önemli bulgular ortaya konduğunu kaydediyordu.

Alacahöyük, bunlardan biriydi. Türkiye'deki müzelerin birçoğu, Türk uygarlığının geçmişi olarak görülen Hitit bulgularıyla zengin bir görünüm kazanmıştı. Bir Hitit kazısı olan Boğazköy, yabancı bilginlerin uğrak yeri olmuştu. Türk arkeologları da kısa bir süre sonra bu kazılar sayesinde dünya literatüründe yer almaya başlamışlardı. Nitekim Remzi Oğuz Arık'ın 1937'de Fransızca yayınladığı Alacahöyük kazı kitabı bunun güzel bir örneğiydi. Ancak, Türk arkeologlarının girişecekleri birçok başka arkeolojik ören yeri bulunuyordu. Eugène Pittard'a göre, Ankara Müzesi müdürü Hamit Zübeyir Koşay'ın Pazarlı'daki bulguları bu çabaların başka bir örneğiydi.

Tüm bunlara değinirken Eugène Pittard Revue anthropologique'deki yazısının amacının Türkiye topraklarında yapılan kazıların dökümünü vermek olmadığını söylüyordu. Onun için önemli olan Anadolu'ya yönelik tarihöncesi ile ilgili çalışmalarda Atatürk'ün oynadığı saygın roldü. Her kazı bulgusu ertesi Atatürk konuyla ilgili bir rapor istiyor ve bulguları Anadolu halkının kökenleri üzerine oluşturduğu bilgi dağarcığına katıyordu. Hitit, Selçuk, Osmanlı, kısaca görkemli geçmiş Atatürk için çağdaş Türkiye'nin geleceği için bir güven unsuru oluşturuyordu. Hititler'e özel bir ilgi duyuşunun nedeni ise, bu insanların atalarının insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan neolitik uygarlığın kurucuları olabileceği beklentisiydi. Bu veriler tüm Avrasya tarihöncesi dünyasını ve bu bağlamda tüm dünya tarihini altüst edecek düzeyde bir birikimi oluşturuyordu.

Atatürk için Anadolu'da gözlenen neolitik toplumsal devrimin dünyada eşi yoktu. Göçebe avcıların yerleşik düzene geçip, tarımla ve hayvancılıkla uğraşması Anadolu ve yakın çevre topraklarında gerçekleşmişti ve tahılı bu insanlar bulmuştu. Bu ilk neolitik insanların adı bilinmiyordu. Ama onların ahfadı Hititler'di ve uygar bir "ulus" olarak nitelenebilecek en

eski topluluktu. Her ne kadar bir dizi "boşluk"lar varsa da, MÖ dördüncü binlerde yaşamış Hititler'den bugünün Türk insanına bir süreklilik kurulabilirdi. Bu "boşluk"ların üstesinden gelmek Türk arkeologlarına düşüyordu. Eugène Pittard, Atatürk'le olan görüşmelerinde, Anadolu'daki bu köklü toplumsal dönüşümlere ve

1930'larda Türk Dil Kurumu'nun başuzmanı Agop Martanyan Dilaçar.

Avrupa ilkel uygarlığı tarihi üzerindeki etkilerine eğildiklerini yazıyor ve büyük bir olasılıkla Anadolu'nun neolitik insanlarının Avrupa'ya yeni bir uygarlık getirdiklerini kaydediyordu.

BÜYÜK ANTROPOLOJİK ANKET

Eugène Pittard'ın Atatürk'e olan saygısının ve bir ölçüde hayranlığının üçüncü ayağı "büyük antropolojik anket"ti. Türk insanının köklerini en iyi şekilde bilme kaygısı Atatürk'ü ırk sorunsalına sevk etmişti. Eugène Pittard Balkan Yarımadası'nda yaptığı bir dizi anket sonucu Türklerin antropolojik karakteri üzerine bir iki çalışma yayınlamıştı. Bu ön çalışmalar Atatürk'ün dikkatini çekmişti. 1928'de, Anadolu'daki araştırmaları sırasında, daha önceki anketlerine ek olarak 200 Türk'ü "ölçmüştü". Bu ölçümleri Ankara civarında konuşlanmış ordu birliklerinde gerçekleştirmiş ve subaylar Eugène Pittard'a yardımcı olmuşlardı.

Adıyaman'daki tarihin en eski avadanlık bulguları bu tür araştırmalara yeni bir boyut getiriyordu. Geçmişte bu topraklarda yaşamış insanların morfolojik karakterlerini Anadolu'nun halihazırdaki insanları

Eugène Pittard'a göre, Atatürk Türk "ırkı"nın öntarihsel (prehistorique) ve tarihsel kökenlerine odaklanmıştı. Tüm cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk Türk halkının kökenlerine, onun uygarlık öyküsünün tarihsel sürecine en üst düzeyde ilgi duymuştu.

ile bağ kurma girişimi ilginç sonuçlar verebilirdi. Ancak, Anadolu'da bulunan en eski iskeletler Hititler'e aitti ve sayıları da sınırlıydı. Bunlar Amerikalıların Alişar'daki ve Türklerin Alacahöyük'teki kazılarında elde edilmişti. İskeletlerin miktarı o gün için yeterli sayılamayabilirdi. Ama bir gün, yeterli sayılar oluştuğunda bu morfolojik bulgular halen yaşamakta olan insanlar üzerinde yapılan anketlerle karşılaştırılabilirdi.

Dünle ilgili birikim arkeolojinin uzun zaman alan uğraşları sonucu ortaya çıkacaktı. Ancak her şeyin bir başlangıcı vardı. Günümüz insanı ile ilgili morfolojik bilgiler zaman yitirilmeksizin derlenebilirdi. Anadolu insanının ayrıntılı bir envanteri gerekiyordu. İşte Atatürk'ün bu alanda güvenebileceği kişi manevi kızı Afet Hanım'dı. Nitekim Eugène Pittard'ın Irklar ve Tarih kitabını birlikte değerlendirmişlerdi. Atatürk, 1932 Türk Tarih Kongresi'nde daha 24 yaşında iken Afet İnan'a tebliğ verdirmiş ve antropolojiye yönlendirmişti. Ancak, antropoloji eğitimi o günün Türkiye'si için çok yeniydi. Bu nedenle Afet Hanım'ı Cenevre'ye göndermiş ve antropoloji alanında Eugène Pittard'ın yanında eğitim görmesini sağlamıştı.

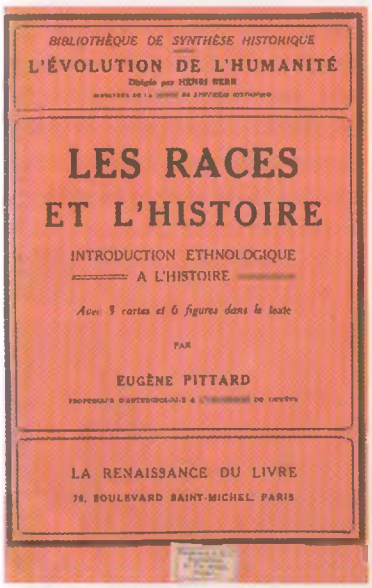
Afet Hanım'ın tezi kapsamında Anadolu'da gerçekleştirilecek olan antropolojik anket, Eugène Pittard'a göre, Türkiye'yi bu alanda dünyada en iyi tanınan ülkesi konumuna sokacaktı. Anket 1937 yılında başlamıştı. Eugène Pittard Revue anthropologique'deki makalesini yazarken Afet İnan bu anket sonuçlarından elde ettiği bulgularla doktora tezini bitirmek üzereydi.

Kısaca, Atatürk'ün direktifleri üzerine Afet Hanım'ın tezi için, dünyada o güne kadar rastlanmayan ölçekte bir antropolojik ankete girişiliyordu. Eugène Pittard, anketin safhalarını makalesinde ayrıntılarıyla veriyordu: Önce Anadolu bölgelere ayrılmış; 64.000 kadın ve erkek, anket kapsamına alınmış, ölçülmüştü. Ölçüm için ana kıstaslar belirlendikten sonra, anketi yürütecek olan genç doktorlar ilk Türk antropoloğu Şevket Aziz Kansu tarafından antropolojik yöntemler konusunda eğitilmişti. Bu ekipler sayesinde Anadolu ve Trakya'da ölçümler gerçekleştirilmişti.

Bilginin toplanması işin başlangıcıydı. Bunlardan sonuç çıkarmak için ayrı bir uğraş gerekiyordu. Tablolar, grafikler, indeksler vs. farklı ekiplerin işiydi. Bilgilerin tasnifi, hesapların yapılması, nitelik içerenlerinin anlamlı kılınması, toplam bir milyonu geçen bilginin işlenmesi ayrı bir uğraştı. Nitekim 1927'de kurulmuş olan Devlet İstatistik Enstitüsü bu iş için seferber olacaktı. Tüm bu verilerin anlamlı kılınması aylar alacaktı. Üçüncü aşamada ise Afet Hanım, bu verileri bilgiye dönüştürecekti. Afet Hanım bu konuda ilk dene-

mesini 200 Anadolu kadını üzerine yapmış ve bu çalışma 1937 yılında yayınlanmıştı.[7]

Eugène Pittard'a göre, bu devasa antropolojik anketin sonuçları salt etnolojik açıdan anlam taşımayacaktı; her türlü karşılaştırma için cinsiyet, ırk ve mekân bağlamında insanlığın

morfolojik incelenmesine de büyük bir zenginlik katacaktı. Yakın bir gelecekte, Türkiye örnek alınacak, birçok ülkede benzer anketlere girişilecekti. Böylece antropoloji bilimi çok daha sağlam temeller üzerine oturtulmuş olacaktı.

BİLİME TUTKUYLA YAKLAŞAN KİŞİ: ATATÜRK

Eugène Pittard Atatürk'ün bilime katkısının sınır tanımaz bir tutku sonucu olduğunu söylüyordu. Atatürk olmasaydı, Atatürk bu denli mükemmel bir antropolojik anket için direktif vermeseydi, Anadolu insanı ile ilgili gerekli bilgilere daha uzun yıllar ulaşılamayacaktı. Bilfiil Atatürk sayesinde bu denli "total" bir bilgi elde edilebilmişti. Yoksa yıllar boyu kısıtlı bütçelerle gerçekleştirilmiş ve bölük pörçük birikimlerden oluşan bilgilerle yetinmek zorunda kalınacaktı. Bu işin, Türkiye'de olduğu gibi, devlet tarafından üstlenilmesinin büyük yararları olmuştu. Avrupa ülkelerinde devletin bu tür bilimsel uğraşlara bilfiil girişmesi son derecede enderdi. Bireysel çabalar zorunlu olarak sınırlı sonuçlar veriyordu. İşte bu nedenle, zaman ve mekân bağlamında insana odaklanan bilgi ve tarih bu denli yavaş ilerliyordu. Eugène Pittard'ın umudu diğer devletlerin de Türkiye'nin izinden gitmeleriydi. Bu çalışma antropoloji biliminde bir dönüm noktasıydı. Atatürk'ün adı, nesiller boyunca, bu anketle bağlantılı olarak anılacaktı.

Övgü dolu sözlerinin ardından Eugène Pittard kendine şu tür bir soruyu sormadan edemiyordu: Dünyada Atatürk benzeri, derin siyasi kaygılarının yanı sıra bu denli bilime tutkuyla yaklaşan, aynı oranda dinamik bir başka devlet adamı var mıydı? Bu soruyu soruyordu, zira Türkiye tarihini yakından izlemişti; Ankara'nın 1928 yılında ne olduğunu ve on yıl sonra neye dönüştüğünü bilfiil gözlemlemişti. Gerek maddi yaşamda, gerek entelektüel ortamda, bütün ilerlemeleri, dönüşümleri, tüm yoktan var edilenleri kısaca özetlemek buna yeterdi. Müzeleri, enstitüleri, yüksekokulları, hastaneleri, bankaları, fabrikaları, bulvarları, Çubuk Barajı'nı, ormancılık girişimlerini bilfiil görmüş, izlemişti. Türkiye'nin uluslararası alanda barıştan yana tavrıyla oynadığı rolü de bizzat yaşamıştı. Bütün bunların yanı sıra büyük takdirle karşıladığı bir husus vardı: O da iç ve dış siyasi gailelerin yanı sıra ülkesinde "bilim"i bu denli önemseyen ve "bilim"le haşır neşir olan bir başka siyaset adamı dünyada var mıydı?

Atatürk'ün dilbilim alanındaki çabası bunun somut örneğiydi. Dil konusuna eğilmiş, Türkçedeki ve Avrupa dillerindeki sözcükleri incelemiş, bunların geçmiş Türk diyalektlerinde kökenlerini aramış, tarihin derinliklerinde ilk çizgilerinin peşinden gitmişti. Bunu bilfiil Atatürk'le olan görüşmelerinde gözlemlemişti.

Eugène Pittard'ın Atatürk'ü en son ziyareti, hastalığın ileri aşamasında, 1938 Nisan'ında olmuştu. Çok az kişiyle görüştüğü bir evrede Atatürk Eugène Pittard'ı Dolmabahçe'de kabul etmişti. En zor anlarında bile Atatürk tarih konusunu açmış, Pittard'la Türkistan sekenesinin ilk yerleşim yöresini ve Anadolu'ya ulaşmak için izlenen yolu tartışmıştı.

Atatürk vasiyetinde bile dil ve tarihin önemini vurgulamaktan çekinmemiş, maddi varlığını Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'na bağışlamıştı. Bundan böyle, onun kişisel servetiyle Tarih Kurumu kazılar yapabilecek, arşivlerde araştırmalara girişebilecekti.

Eugène Pittard'a göre, bilim alanında yaptıkları araştırmalar ve yayınlarla "bilgi" dünyasına katkıda bulunmuş kişiler arasında yer almasa da, "bilim"in birçok alanına ve özellikle antropolojiye ve tarihöncesi çalışmalara omuz vermiş devlet adamları arasında Atatürk'ün adı altın harflerle yazılarak, bilim dünyası ona olan şükranlarını ifade etmeliydi.

Nitekim 1937 yılında Romanya'da, Bükreş'te toplanan Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi bu kadirşinaslığı göstermişti. Kongreye Afet Hanım da katılmış ve Atatürk'ün adına bir sonraki toplantının Türkiye'de yapılması için çağrıda bulunmuştu. Bu öneri büyük bir coşkuyla kabul edilmişti. Ankara'da kongre ile ilgili ilk hazırlıklara girişildiğinde Atatürk'e kongrenin yüksek hamiliği teklif edilmiş ve Atatürk bunu memnuniyetle kabul etmişti. Atatürk için bu sırf protokoler bir yükümlülük değildi; O bilfiil kongreyle yakından ilgileniyordu.

Devlet İstatistik Müdüriyeti'nde En Büyük Anket'in verileri işlenirken.

En Büyük Anket için yurttaşların ölçümleri yapılırken.

Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi Türkiye'de toplanacak ilk bilimsel uluslararası kongreydi.

Ölümü ertesi İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilişi 1939 kongresi konusunda kimi kaygıların doğmasına neden olmuştu. Eugène Pittard Atatürk'ün silah arkadaşı İnönü'nün de bu tür bir ev sahipliğini üstleneceği beklentisi içerisindeydi. Nitekim çalışmalar aralıksız sürdü; tebliğler Ankara'ya ulaştı ve uluslararası kongre öncesi iki ayrı kitap olarak yayınlandı. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın patlaması üzerine kongre toplanamadı. Savaş sonrası ise antropoloji ve arkeoloji yol ayrımına gelmişti. Antropoloji sosyolojiden yana tavır koyarken arkeoloji tarih eksenini ön plana çıkardı. Türkiye'de de antropoloji öncü niteliğini yitirdi.

AFET İNAN VE ANTROPOLOJİ

Eugène Pittard'ın dünya fizik antropoloji literatüründe yer edeceğini söylediği ve Afet Hanım'ın doktora tezini oluşturacak olan anket hangisiydi? Ne tür kaygılarla bu tür bir ankete girişilmişti? Anket sonuçları neyi kanıtlıyordu? Bunları kısaca gözden geçirmek ve bir sonraki yazımızda Eugène Pittard'ın tezlerine eğilmek yerinde olur.

Atatürk manevi kızı Afet Hanım'ı Türk Tarih Tetkik Cemiyeti as başkanı yapmış, daha ilk tarih kongresinden itibaren onun tarih alanında söz sahibi bir kişi olması için çaba göstermişti. Atatürk'ün tarih anlayışı giderek tarihöncesine kayıyordu. Tarihöncesi bilgi ise arkeoloji ve antropoloji aracılığıyla gün yüzüne çıkarılabiliyordu. Bu nedenle Atatürk Afet Hanım'ı İsviçre'ye antropoloji eğitimine gönderecekti. Türk Antropoloji Mecmuası'nda birçok antropoloğun, bu arada Eugène Pittard ve Şevket Aziz Kansu'nun çalışmalarını gören Atatürk, Afet İnan'ın deyişiyle "Türk ırkının ilmî bakımdan incelenmesi"ni istiyordu. Aslında II. Dünya Savaşı ertesi Afet İnan, kendi doktora tezinde olduğu gibi, Atatürk'ün ırk sorunlarına eğilişi konusunda ketum kalmayı tüm yaşamı boyunca ilke edinmişti. Bunu yazılarında bir kez gündeme getirdi. Afet İnan, Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü Şevket Aziz Kansu'nun 65. doğum yıldönümü nedeniyle yapılan toplantıda, Atatürk'ün Şevket Aziz Kansu ile ilgilenişini şu satırlarla ifade ediyordu:[8]

"Atatürk Prof. Pittard'ın 'Les races et l'histoire' kitabı ile ilgilenmiş ve Türk ırkının ilmî bakımdan incelenmesini istemişti. Bu işte o zaman tarihle uğraşan herkes birer amatör olarak bir şeyler öğreniyordu. Fakat Atatürk'e bu ilmin bir mümessilinin bizde de olduğunu haber verdiler. İşte bu genç antropoloji uzmanı, İstanbul Tıp Fakültesi antropoloji müderris muavini Dr. Şevket Aziz Kansu idi. Birinci Türk Tarih Kongresi'nin (2 Temmuz 1932) en faal şahsiyetlerinden biri olan sayın Kansu'yu heyecanlı ve bu sahadaki bilgilerini inanarak, güvenle okuduğunu hatırlıyorum. İhtisasını yaptığı antropoloji ilminin tek mümessili idi bu kongrede. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün bilhassa dikkatini ve ilgisini çeken bu genç antropoloji ilim adamımızdan gelecekte Türk üniversitesi olan bu sahada kuruculuk vasfını verecektir."

Afet İnan'ın fizik antropoloji alanında ilk çalışması, Atatürk'ün önerisi ve teşvikiyle 1932 yılında toplanan Birinci Tarih Kongresi'nde okuduğu "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde" başlıklı tebliğ idi. Bu çalışmanın geliştirilmiş ve olgunlaştırılmış versiyonunu 1937 yılında Bükreş'te toplanan 17. Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'nde sundu. Türk heyetine başkanlık ederken

okuduğu "200 Türk Kadını Üzerinde Antropometrik Tetkikler" |Une Etude anthropometrique sur 200 femmes turque en Turquie| başlıklı tebliğ doktora tezi için de bir başlangıç oluşturuyordu.

Ünlü antropolog Eugène Pittard'ın yanında çalışmalarına başlayan Afet Hanım, Atatürk'le de yazışarak tez için iddialı bir konu seçmişti. O güne kadar Türklerin brakisefal mi, dolikosefal mi olduklarına bilim âleminde bir türlü karar verilemiyordu. 19. yüzyıldan beri değişik kaynaklar farklı ölçülerle ortaya çıkıyordu. Oysa Cihan Harbi ertesi ideolojilerin yükseldiği bir evrede fizik antropoloji ayrı bir önem kazanmıştı ve genel kanı "uygarlığın brakisefal kafa yapısıyla yakın bir bağının olduğuydu. Bir diğer deyişle ve kaba bir ifadeyle, brakisefal olmak uygarlık sembolüydü. Dolikosefaller ise ancak brakisefallerle melezleşerek ileri toplumlara açılım sağlayabiliyorlardı. Anadolu insanının kafa ölçüleri Türklerin uygarlık kıstası olarak algılanıyordu. Bu amaçla Atatürk'ün direktifleriyle, 1937 yılında o güne kadar dünyanın en büyük antropolojik anket çalışması Türkiye'de yapılacaktı.[9]

64.000 kadın ve erkek üzerine uygulanan bu anket 1937 yılı Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında gerçekleştirildi. Anket için on ekip oluşturuldu. Ülke "mıntıka" adı verilen on bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler ve ankete dâhil edilen insan sayısı şöyleydi:

1. Trakya mıntıkası, 6.000 kişi
2. Bursa, Bilecek mıntıkası, 6.000 kişi
3. Çanakkale, Balıkesir, Manisa mıntıkası, 6.000 kişi
4. Ege Mıntıkası, 6.000 kişi
5. Eskişehir, Afyon, Burdur Kütahya, Isparta, Antalya mıntıkası, 6.000 kişi
6. Orta Anadolu mıntıkası, 8.000 kişi
7. Garbî Karadeniz mıntıkası, 6.000 kişi
8. Cenup mıntıkası, 6.000 kişi
9. Birinci Şark mıntıkası, 7.000 kişi
10. İkinci Şark mıntıkası, 7.000 kişi

Anket için seferber edilenler askeri ve sivil doktorlar, sıhhiye memurları ve kısmen de beden terbiyesi öğretmenleriydi. Antropoloji anketine hazırlık olmak üzere Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Profesörü Şevket Aziz Kansu tarafından 11 Haziran 1937'den 19 Haziran 1937 tarihine kadar Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Antropoloji Enstitüsü'nde teorik ve pratik kurslar düzenlendi. Milli Müdafaa Vekâleti ile Dil Devrimi nedeniyle adları değişen Sağlık Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'nın ankette görevlendirdiği kişiler bu süre zarfında kursları izlediler. Kursa devam eden görevliler 18 Haziran 1937 günü Etimesgut, Ergazi, Eryaman köylerinde Profesör Şevket Aziz Kansu'nun nezareti altında bir antropoloji anketi deneyiminde bulundular. Ankete katılan bütün görevlilere Şevket Aziz Kansu'nun hazırladığı ve Sıhhat Bakanlığı'nın bastırdığı Antropometri Tetkikleri İçin Rehber[10] başlıklı ve kursta öğrendiklerini sistematik bir surette toplayan rehber dağıtıldı. Ankette kullanılacak donanımların tek tip olması gerekiyordu. Bu amaçla İsviçre'de, Zürih'te Hermann, Rickenbach Sohn şirketine gerekli ölçüm aletlerinin siparişi verildi. Anketin sonuçlarının istatistiksel dökümünü ise İstatistik Umum Müdürlüğü üstlenmişti.

ANADOLU; TÜRK 'IRKI'NIN YURDU

Afet Hanım ankette toplanan verileri doktora tezinde değerlendirdi ve ilginçtir, Cenevre Üniversitesi sosyoloji doktoru unvanı aldı. Tez, kitap halinde iki kez Fransızca ve bir kez Türkçe olarak yayınlandı. Tezin başlığı Fransızca L'Anatolie, le pays de la 'race' turque, yani "Anadolu; Türk 'Irkı'nın Yurdu" idi. 64.000 kişilik anket o güne kadar dünyada yapılmış en geniş kapsamlı antropoloji çalışmasıydı. Atatürk'ün direktifleriyle devletin tüm organları bu çalışma için seferber edilmişti ve bu nedenle antropoloji dünyasında büyük yankı uyandırmıştı.

Tezin Fransızcasının ilk baskısını yönetmelik gereği Afet Hanım kendisi yayınladı.[11] O tarihlerde Afet Hanım henüz evli değildi. Her ne kadar ailesi Uzmay soyadını almışsa da, her nedense, bu soyadını kullanmıyordu. Kitabın yayın tarihi 1939 idi ve yazarı Afet idi. Sınırlı sayıda basılan bu tez iki yıl sonra Cenevre Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Bilimler Fakültesi tarafından ikinci kez resmen üniversite yayını olarak çıktı.[12] Bu tarihte Afet Hanım, Doktor Rıfat İnan ile evlenmişti ve bu nedenle kitabın kapağında yazar olarak Mme Afet İnan ya da Türkçesiyle Bayan Afet İnan yer aldı.

Atatürk artık hayatta değildi. Türk Tarih Kurumu, asbaşkanının tezini Türkçeye çevirip yayınlamaya karar verdi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle sürekli ertelendi ve ancak 1947'de basılabildi.[13] Bu arada başlıkta da ufak bir değişikliğe gidildi. Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi üst başlık oldu. Türk Irkının Vatanı Anadolu daha küçük puntolarla alt başlık olarak yer aldı. Kitabın her üç baskısında da önsözü Afet İnan'ın hocası, antropolog ve etnolog Eugène Pittard yazmıştı.

Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen bu tezin geri planında ne tür bir gerekçe yer alıyordu? Atatürk neden antropoloji ve arkeolojiye bu denli önem vermişti? Türk Tarih Kurumu kongrelerinde bu konular neden ön plana çıkmıştı? Bunu veciz bir biçimde o günlerde yine Atatürk'ün kültür devrimi bağlamında önem verdiği Dil Devrimi'nin yayın organı Türk Dili Belleten'inden izlemek mümkün. Dergi, daha doğrusu o tarihlerde Tük Dil Kurumu'nun başuzmanı Agop Martanyan, yukarıda adı geçen kitabın Fransızca nüshası ile ilgili tanıtım yazısında "davanın içyüzü"nü açıklamak gereği duyuyordu.[14]

Agop Martanyan'a göre, 30'lu yıllarda insanlık tarihinin siyasal alanında olduğu kadar kültür sahasında da bilinmeyen yüksek bir mevkisi olan Türkler, Atatürk ve İnönü gibi "şef"lerin başkanlığı altında ulusal ve siyasal davalarını kazandıktan ve Avrupa milletleri arasındaki yerlerini

bir kere daha aldıktan sonra, kültür davaları için de savaşa girişmişlerdi. Bu davanın ana maddesini Türklerin prehistoryası ile antropolojisi oluşturuyordu.

Cumhuriyet'in gündeminde bir "kültür davası" vardı. Batı'nın bilim insanları bilgisizlik ya da etnik önyargılar nedeniyle bilmezlikten gelerek, Türk tarihini tahrif ettikleri gibi ırk konusunda da Türkleri, mensup olmadıkları beşer gruplarına zorla sokmak istemişlerdi: Türkler sarı ırktandı, ancak 11. yüzyılda Anadolu'ya girmiş ve orada "allophyle", yani ayrı ırktan olan, bir halk kütlesi bulmuşlardı. Birçokları için Türk tarihi Osmanlılarla başlıyordu.

Agop Martanyan'a göre bu görüşün temeli yoktu ve yanlıştı. Atatürk'ün öncülüğünde 30'lu yıllarda gündeme gelen Türk tarih tezi Türk tarihini Osmanlılarla değil, neolitik devirde Orta Asya'dan başlatıyordu. Anadolu, tarihten önceki zamanlardan beri Türklerin mensup oldukları beyaz ırkın Alpin koluyla meskûndu ve bunlar Orta Asya Türk anayurdundan gelmişlerdi. Anadolu'nun en eski sekenesiyle Hitit, Selçuk ve Osmanlı Türkleri aynı antropolojik vasıfları gösteriyordu. Bu tez a priori olarak değil, dünya ölçeğinde bilimin son verileri sentezlenerek ve kanıtları antropoloji, prehistorya, dilbilim, prehistorik kültür ve arkeoloji sahalarında gözlemlenip işledikten sonra "Ebedî Şef Atatürk'ün kurduğu okul" tarafından ortaya atılmıştı. Türk antropologları, arkeologları, dilcileri ve tarihçileri 30'lu yılların başından beri bu tezin kanıtlarını kendi ihtisaslarına göre bilim âlemine kanıtlamışlardı. Hatta hekim antropologlar bu işe 20'li yılların ortalarında başlamışlardı. İşte Dr. Afet, teziyle bu yüksek "ilham"ı Türk prehistoryasıyla Türk antropolojisi alanında bilimsel bir şekilde değerlendirmiş oluyordu. Agop Martanyan'ın tanıtım yazısı şu satırlarla son buluyordu:

"Dr. Afet, kültür sahasında birinci derecede önemli olan bir yurt hizmeti görmüş bulunuyor. Türkiye Türklerinin antropolojik vasıflarını hiçbir itiraz götürmeyecek kadar ince ve bilimsel bir şekilde tespit etmekle, hem bize vasıflarımızı bildirmiş, hem de bir takım yabancı bilginlerin eksik inceleme neticesi olarak tanıtmak istedikleri Türk antropolojik çizgilerini temelinden düzeltmiş oluyor. Sayın Bayan Afet'i, kendisine sosyoloji doktoru unvanını kazandıran bu yüksek hizmetinden dolayı candan yürekten kutlar, en büyük basamaklarını aşmış olduğu ilim hayatında sürekli ve gittikçe yükselen başarılar dileriz."

Bu satırlar Ermeni kökenli bir Türk yurttaşının kaleminden çıkıyordu. Ancak, Türk Dil Kurumu'nun en üst düzeyinde görev almış olan Agop Martanyan, yazılarında Atatürk'ün verdiği soyadı ile yetindi ve A. Dilaçar ya da A. D. rumuzunu kullandı.

EUGÈNE PITTARD'IN ÖNSÖZÜ

Afet İnan'ın tez konusu, yukarıda belirtildiği gibi Türkiye nüfusunun antropolojik nitelikleri idi. Eugène Pittard'ın tezin basımına yazdığı önsöz antropoloji dünyası açısından anlamlıydı.

Eugène Pittard'a göre neolitik uygarlığın asıl yurdu, Ön Asya yani Anadolu ve çevre coğrafyaydı. Ön Asya ile Avrupa'nın tarihten önceki ilişkileri tarih, dil ya da arkeoloji disiplinlerince tek başlarına, diğerlerine gönderme yapılmaksızın çözülemezdi. Ama yine de antropoloji çözüm için ön sırada yer alıyordu. Bu açıdan Eugène Pittard, Türkiye'de "ulusal" prehistorya ve antropoloji çalışmalarını başlatmış olan Atatürk'e ve onun ilham ve teşvikleriyle bu alanda çalışarak büyük başarı elde eden Dr. Afet'e antropoloji biliminin son derecede minnettar olduğunu kaydediyordu. Önsözde şu satırlar Eugène Pittard'a aitti:

"Burada söylenmesi icab eden bir nokta vardır ki, o da hiçbir zaman, hiçbir devletin bu nevi bir antropoloji envanteri vücuda getirmediğidir. Şüphesiz ki antropoloji edebiyatında aynı neviden geniş birkaç anketin semereleri, neticeleri vardır. Bilhassa Gould'un anketi çok daha fazla sayıda insan üzerinde yapılmıştır. Fakat bu insanlardan her biri üzerinde yapılan müşahedeler, Türk anketi müşahedelerinin aynı değildi. Trakya ve Anadolu'da 64.000 kişi ölçülmüş ve tetkik edilmiştir. Her birinin fişinde 38 kayıt vardır. Demek oluyor ki bu kayıtların toplamı 2.432.000'dir. İtiraf etmeliyiz ki bu rakam hayli ehemmiyetlidir. Fakat Türk anketine, bugüne kadar yapılan anketlerin hiçbirisinde bulunmayan kıymeti asıl veren şey, ona mevzu teşkil eden insanlar arasında kadınların çok fazla oluşudur. Bu itibarla, bu emsalsiz dokümantasyondan çıkarılabilecek olan ikinci derece, cinsî karakterler mukayeseleri, şimdiye kadar hiçbir anketin erişemediği bir kıymet temin etmektedir.

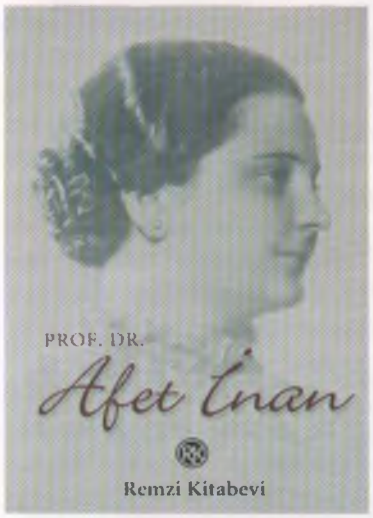
Bayan Afet, verdiği bu eserde, Türk 'ırkının' fizik antropolojisine dair birçok bahse temas etmektedir. Bilhassa, boyu, skelik endeksi, kafa endeksini, burun endeksini, cildin, saçların, gözlerin, kafa profilinin, burun şeklinin tavsifî karakterlerini mütalâa etmektedir. Şunu söyleyebilirim ki, bu sahifeler, fizik ve etnolojik antropolojiye, son derece değerli malûmat ilâve etmektedir. Bundan sonra elimizde, Türk halkının antropolojik karakterlerine dair, o kadar fazla sayıda insan üzerindeki tetkikata dayanan vesikalar bulunacak ki, bu vesikaları kat'î telâkki edebileceğiz."

Eugène Pittard'ın önsözünü Dr. Afet'in giriş yazısı izliyordu: "Türk antropolojik etüdlerin ilham kaynağı" olan Atatürk'e, Cumhurbaşkanı İnönü'ye ve geniş ölçekte yapılan antropometrik araştırmalarda kendisine her türlü kolaylığı gösteren hükümete, Cenevre'deki profesörlerine teşekkür ediyor, ardından Türkiye'nin jeofizik ve coğrafya ana vasıflarını vurgulayarak güne kadar Anadolu'da yapılan Alişar, Alacahöyük, Kumtepe ve Etiyokuşu gibi arkeolojik araştırma ve kazıların bir tarihçesini veriyordu. Bu çalışma ve kazılardan elde edilen sonuçların bir özeti kitapta yer alıyor, eskiden

Anadolu'da özellikle paleolitik bir uygarlığın yaşamış olduğunu gösteriyordu.

Kitabında Türkiye tarihinin tabakalarını belirlemek amacıyla, paleolitik devirden başlayıp neolitik, kalkolitik, proto-Eti, Eti, Frikya, Lidya, Grek, Helenistik, Romen, Bizans, Selçuk ve Osmanlı devirlerini sırasıyla ele alan Afet İnan Cumhuriyet'e kadar Anadolu tarihinin ana özelliklerini veriyordu. Bütün bu devirlerde Anadolu sekenesi, siyasal kadronun art arda değişmiş olmasına karşın, Orta Asya'dan gelmiş olan bir ve aynı ırka mensuptu. Nitekim kitabına bu konuda kafatasları üzerine yapılan incelemelerin bir tablosunu ekliyordu. Son olarak, Afet İnan Türk unsurunun sarı ırkla hiçbir ilişkisi olmadığını, beyaz ırkın Alpin koluna mensup bulunduğunu ve ırkların sınıflaması yapılırken Türk vasıflarının yeterince incelenmeyişini göz önünde bulundurarak, eksik ve yanlışları düzeltmek amacıyla bu kitabı yazmış olduğunu belirtiyordu.

TÜRK'ÜN ANTROPOMETRİK VERİLERİ

Afet İnan'ın tezinin ikinci kısmı ise tümüyle antropometrik ankete hasredilmişti. Daha önce birçok bilim insanı Anadolu'da antropometrik çalışma yapmışlarsa da, bunlar çok küçük ölçeklerde gerçekleştirilmişti. Çoğu kez birkaç yüz kişinin ölçüsü alınabilmişti. Türk antropolojik vasıflarının tam ve bilimsel bir biçimde saptanması için bu ölçek yeterli değildi. Bu amaçla kendi çalışmasında ölçeği son derecede geniş tutmuştu.

Kuşkusuz anketin bu denli geniş bir çapta yapılması maddeten bir doktora öğrencisinin olanakları dışındaydı. Bu nedenle Atatürk devlet örgütünü devreye sokmuştu. Anketin düzenlenmesinde Profesör Eugène Pittard önayak olmuştu. Yukarıda belirtildiği gibi, anketi yönetenler ülkeyi on belgeye ayırmışlar, antropometri donanımlı ekipler her bölgenin olabildiği kadar değişik vilayet, kaza, nahiye ve köylerinde erkekli kadınlı antropolojik inceleme yapmışlardı. Toplanan 64.000 fişten 4.000 kadarı kusurlu olduğu için elenmiş ve anket için 59.728 fiş kullanılmıştı.

O güne kadar Türkiye'de yapılan antropometrik çalışmalarda yabancı bilginler, ayrıntıya girmeyerek, sınırlı nitelikler üzerinde durmuşlardı. Bunlar başlıca boy ve baş karinesi idi. Afet İnan ise 27 antropometrik vasfı saptamıştı. Bu anket verileriyle kadın ve erkek olarak ayrı ayrı antropolojik karakteristikler belirlenmişti. Bu alanda çalışmış olan antropologların elde ettiği sonuçlarla karşılaştırılmış, diğer ırklarda görülen vasıflarla kıyaslanmış ve çıkarılan sonuçları prehistorya sahasına tatbik edilerek Türklerin tarihten önceki varlığı hakkında savlar ileri sürülmüştü.

Kitapta, kadınlarda ve erkeklerde ayrı ayrı, boy, iskelik karinesi (yani gövdeye göre bacak uzunluğu), kulaç, ağırlık, baş karinesi, alın genişliği, baş irtifaı-uzunluk karinesi, yüz vasıfları, burun ölçüsü ve burun karinesi, göz şekli, burun profili, kafanın arka kısmı profili, cilt rengi, göz rengi ve saç rengi hakkında ayrı ayrı dökümler yer almış, bunlar grafikler ve haritalar üzerinde ayrıntılarıyla verilmişti.

Böylece, Türk, Kürt, Rum, Ermeni ayrımı gözetmeksizin ülkenin dört bir yanında geniş bir örneklem üzerinde yapılmış oluşu nedeniyle, anket ortalama olarak "Türkiye Türklerinin" antropolojik yapısını göstermiş oluyordu. Varılan sonuç şuydu:

Boy ortalaması: erkeklerde 1 metre 652, kadınlarda 1 metre 522 (cins farkı 13 santim) idi. Doğu bölgelerimizde boy daha uzun, batıda ise daha kısaydı. İskelik karinesi erkekler (93,91) makroskel, kadınlar ise (87,86) mesatikseldi. Baş karinesi erkeklerde 83,33, kadınlarda 83,78 idi. Bu sonuca göre Türkiye sekenesi aşağı yukarı % 75 brakisefaldi. Bölgelere göre brakisefallik oranı değişiyordu: Orta Anadolu'da % 93,16, Doğu Anadolu'da % 62,61, Batı vilâyetlerinde % 76,69 idi. Burun karinesi erkeklerde 65,04, kadınlarda 64,05 idi. Türkler bilhassa kadınlar dar ve küçük (leptorriniyen) burunluydu. Göz şekli düzgündü; genel olarak mongoloit vasıf yoktu. Nüfusun ancak % 5'inde mongoloit vasıf görülmekteydi. Bu Moğol akınının

bir sonucu olsa gerekti. Burun şekli düzdü; kartal burun nadirdi. Çıkıntılı burun kadınlarda biraz vardı. Baş arkası ekseri düzdü. Bu Dinarik'lerin tesiri olsa gerekti. Cilt rengi nadiren yanıktı. Göz ekseri açık, bazen da mavi veya çakır renkti. Türkiye'de doğu vilayetleri müstesna, koyu kahve renginde göze hemen hemen rastlanmıyordu. Saç rengi zannedildiği oranda siyah değildi. Az miktarda sarışın, çoğunlukla da orta kestane rengindeydi.

Afet İnan'a göre, Anadolu sekenesinin vasıfları da, neolitik – kalkolitik – Eti devrinden beri aşağı yukarı aynı halde bulunuyordu. Nitekim Dr. Şevket Aziz Kansu'nun Anadolu'da bulunan neolitik-kalkolitik ve proto-Eti devirlerinden kalma kafatasları üzerinde yaptığı kranometri incelemeleri, baş karinesi olarak sırasıyla 82,68; 82,77; 81,32 sayılarını veriyordu. Bu karine Selçuklularda 85,51, Osmanlılarda da 84,07 idi. Demek oluyordu ki, hiç olmazsa baş karinesi gibi önemli bir vasıf, Anadolu'da tarihten önceki zamanlardan beri değişmemişti. Ve bu günkü sekenesi de, antropoloji bakımından bu devir insanlarının torunlarıydı. Yukarıda sıralanan antropolojik vasıflar, Türklerin beyaz ırkın Alpin kolundan olduğunu ve aralarında Dinarik tipe mensup bazı efradın da bulunduğunu gösteriyordu.

Antropolojik anketten alınan bu sonucu prehistorya sahasına uygulayan Afet İnan, kitabının son sayfalarında, eski Orta Asya Alpinlerinin yüksek kültürüne dikkat çekiyor, bu insanların Ön Asya ile Avrupa'ya yaptıkları göçleri, oralarda yaydıkları maden, bilhassa demir kültürünü vurguluyordu. Uygarlığı simgeleyen bu kültürün Ön Asya'daki merkezi Anadolu idi ve Avrupa'nın uygarlaşmasında Anadolu'nun göz ardı edilemeyecek bir önemi vardı.

SONUÇ:

1925-1939 arası Türkiye'de bilim dalları arasında fizik antropoloji ön planda yer aldı. Birçok yabancı bilim adamının katkıda bulunduğu Türk Antropoloji Mecmuası, belki de dönemin en "bilimsel" yayın organıydı. Türkiye'de toplumsal ve beşeri bilimler Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde büyük ölçüde fizik antropolojiye göre yörüngelendi. Öncü kimliğiyle Şevket Aziz Kansu, Ankara Üniversitesi kurulurken üniversitenin ilk rektörü oldu. Yaptığı antropolojik çalışmalarla dünya literatürüne önemli katkılarda bulundu.

II. Dünya Savaşı ertesi Avrupa'daki ırk sorununu vurgulayan otoriter rejimler savaşı yitirmiş, fizik antropoloji tahtından indirilmişti. Antropoloji biliminde köklü bir dönüşüm yaşanıyordu. Artık toplumsal ve kültürel antropoloji ön plandaydı. Afet İnan'ın tezinin yayını bir anlamda gecikmişti. Yayınlandığı zaman kimi çevrelerce eleştirildi.

Afet İnan anılarında doktorasından hiç bahsetmedi. Keza Atatürk'ten Mektuplar[15] başlığı altında kızı Arı İnan tarafından yayınlanan Atatürk ile yazışmalarda teziyle ilgili çalışmalar yer almadı. Ancak kitabın sonunda Afet İnan'ın çalışmaları dizininde gözüktü. Oysa Atatürk Afet'in tez çalışmalarıyla yakından ilgileniyor, Profesör Eugène Pittard Türkiye'ye geldiğinde, Afet Hanım ve hocası bilfiil birlikte Atatürk'ü ziyaret ediyorlardı.

20. yüzyılın ikinci yarısında genetik fizik antropolojinin yapısını büyük ölçüde değiştirdi. II. Dünya Savaşı sonrası antropoloji ve arkeoloji yol ayrımına geldi. Antropoloji tıbbın gözetiminden ayrılıp toplumsal ve kültürel içeriğiyle sosyoloji çatısı altına girerken bir yandan da genetik bilimi sayesinde biyolojik antropolojiye dönüştü. Arkeoloji ise "ulusal" kaygıları aştı; evrensel bir boyut kazandı. Tek Parti döneminin sona erişi ile birlikte "devlet bilimi" fizik antropoloji böylece tahtından inmiş oluyordu.

Bu arada Afet İnan'ın doktora tezi unutulup gitti. Afet İnan da bundan yanaydı. Türkiye'de yayınlandığı evrede yapılan eleştirilere[16] cevap vermenin dışında bir daha bu tezden söz etmemeyi yeğledi.[17] İki dünya savaşı arasında fizik antropoloji çalışmaları bilimin mutlak olmadığını, yanlışlanabileceğini kanıtlıyordu.

Bir sonraki yazımız:
Eugène Pittard,
Antropoloji ve Türk Tarih Tezi

DİPNOTLAR

1 Eugène Pittard, A travers l'Asie-Mineure – Le visage nouveau de la Turquie, Paris; Societe d'Editions Geographiques, maritimes et coloniales, 1931.

2 Profesör Pittard, Anadolu, Türkçeye çeviren: Reşat Nuri, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.

3 Eugène Pittard ,Les races et l'Histoire ; introduction ethnologique à l'histoire, Paris ; La renaissance du livre, 1924.

4 Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar (Altını çizdiği satırları, özel işaretleri, uyarıları, düştüğü notlar ve kitap içerisinde özel yazıları ile) , cilt 22, Ankara; Anıtkabir Derneği Yayını, 2001, s. 225-486.

5 Journal de Geneve, 24 Novembre 1938.

6 Eugene Pittard, "Un chef d'Etat animateur de l'Antrhropologie et dela Prehistoire: Kemal Atatürk", Revue anthropologique, 49. Anne, nos 1-3, Janvier-Mars 1939, s. 1-12.

7 Afet, Une étude anthropometrique sur 200 femmes turques en Turquie, 1937.

8 "Prof. Dr. Afet Inan, "Türkiye'de Antropoloji," Antropoloji, sayı 4, 1967-1968, s. xi.

9 Şevket Aziz Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi (Historique de l'institut turc d'anthropologie), İstanbul; Maarif Matbaası, (Beynelmilel XVIII inci Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır] s. 20.

10 Şevket Aziz Kansu, Antropometri tetkikleri için rehber, Ankara, 1937.

11 Afet, L'Anatolie, le pays de la "Race" turque, Geneve, Imprimerie Albert Kundig, 1939.

12 Afet İnan, L'Anatolie, le pays de la "Race" turque, Geneve, Librairie de l'Universite Geneve, 1941.

13 Afetinan, Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi – Türk Irkının Vatanı Anadolu (64.000 kişi üzerinde anket), Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

14 A.D. [Agop Martanyan Dilaçar] , "L'Anatolie, le pays de la 'race' turque, Yazan Afet Sosyoloji Doktoru, Cenevre 1939 (176 sayfa)," Türk Dili Belleten, seri II, sayı 1-2, Sonkânun 1940, Ankara, Türk Dil Kurumu, s. 47-52.

15 A. Afet İnan, Atatürk'ten Mektuplar, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989.

16 Kapsamlı bir eleştiri için bak: Halil Demircioğlu, "Antropoloji ve Tarih," A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 6, sayı 1-2, 1948, s. 49-67.

17 Afet İnan'ın Halil Demircioğlu'na verdiği yanıt için bak: Afet İnan, Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 7, sayı 1, 1949, s. 203-236.

Eric Hazan HAZIRLAYAN

Demokrasi Ne Âlemde?

Metis Defterleri, Çeviri: Savaş Kılıç, 128 s.

Günümüzde siyaset ve siyasal olan konusunda en ufuk açıcı düşünceleri geliştirmiş düşünürlerden Agamben, Badiou, Rancière, Nancy, Zizek, Bensaid, Brown ve Ross'un "Demokrasi ne âlemde?" sorusuna verdikleri ayrıntılı cevapları içeren yazılar yer alıyor bu seçkide. Demokrasinin içinde barındırdığı imkân ve tuzaklar hakkında açık seçik bir tablo sunuyor okura.

Ayşegül Sabuktay

Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri

SUSURLUK OLAYI'NA HUKUK-SİYASET KURAMINDAN BAKIŞ

Metis Tarih Toplum Felsefe, 168 s.

Susurluk Olayı, modern devletin yasal temelde çalıştığı kabulünü sorgulanır hale getiren pek çok örnekten biridir. Ayşegül Sabuktay bu sorgulamayı kuramsal alana taşıyor ve yasal çalıştığı varsayılan modern anayasal devletin yasal olmayan faaliyetlerine kuramsal alanda görünürlük kazandırmayı amaçlıyor.

Aykut Çelebi HAZIRLAYAN

Şiddetin Eleştirisi Üzerine

Metis Defterleri, Çeviri: Zeynep Direk, 320 s.

Kalkış noktası Benjamin'in 1921 tarihli "Şiddetin Eleştirisi Üzerine" adlı metni olan seçkinin temel vurgusu, yasanın korunması için seferber edilen devlet şiddetinden farklı olarak, ve ondan önce, yasa koymanın kendisinin zaten şiddet içerdiği düşüncesidir. Derrida, Hamacher, Agamben, Cover, Direk ve Çelebi'nin makalelerinden oluşuyor.

J. K. Gibson-Graham

(Bildiğimiz) Kapitalizmin Sonu

SİYASAL İKTİSADIN FEMİNİST ELEŞTİRİSİ

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Zeynep Gambetti, 400 s.

Kapitalizmi kavramsal olarak istikrarsızlaştırmanın, kapitalist sistemi içeriden kemirmenin yollarını araştıran kitap, yepyeni bir düşünme tarzı öneriyor.

Wendy Brown

Tarihten Çıkan Siyaset

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Emine Ayhan, 224 s.

Çağdaş liberal demokrasinin gidişatını kaygı verici bulan ve Freud, Marx, Nietzsche, Spinoza, Benjamin ve Derrida gibi farklı düşünürlerin fikirleri eşliğinde, siyasetin nasıl ufuk kazanabileceğini günümüzde demokrasinin nasıl olanaklı olabileceğini yeniden düşünmek isteyen okurlar için, özlü ve zengin bir kaynak...

AJANDA 2011
ırkçılığa, ayrımcılığa ve
nefret suçlarına karşı
KİTAPÇILARDA..

İPEK SOKAK 5, 34433 BEYOĞLU, İSTANBUL T 212 2454509 F 212 2454519 E bilgi@metiskitap.com W metiskitap.com

metis

YENİ BELGELER IŞIĞINDA

V. CARLOS'UN BARBAROS'LA UZLAŞMA ÇABALARI

ÖZLEM KUMRULAR

1531 yılında resmi olarak Osmanlı himayesine giren Barbaros Hayreddin Paşa 1534 yılında kaptanıderyalığa getirildi. Barbaros komutasındaki donanmayla 1538'de Preveze'de zafer kazanan Osmanlı İmparatorluğu artık Akdeniz'de dengeyi kendi lehine değiştirmiş oluyordu. Bundan üç yıl sonra 1541'in Şubat ayında başlayan bir dizi mektuplaşma V. Carlos'un Cezayir seferi arifesinde Akdeniz'deki dengeyi kendi lehine bozmaya yönelik çabalarının farklı bir yönünü ortaya koymaktadır.

Haydar Reis'in minyatüründe Barbaros Hayreddin Paşa.

Cenevizlilere zarar verirdi
Berberistan'a da...
İspanya sahillerine de
Saldırırdı zaman zaman.
Pek çok gemi alırdı.
Sicilya'dan yola çıkan.
Tüm denizlerde kol gezerdi
Çıkarılamazdı denize gemi.
Ne bir insan, ne bir millet vardı
Kendine dost bildiği
Fransızlardan başka.[1]

Bir 16. yüzyıl Kastilya romansında Barbaros işte böyle tasvir ediliyordu. Barbaros, tartışmasız bir şekilde yüzyılın en meşhur figürlerinden biriydi, hatta Akdeniz havzası için Kanuni'nin kendisinden bile meşhurdu. Folklorik inanca göre ölümsüzlüğün sırrını bilen, Hz. Muhammed zamanında yaşamış insanların yaralarını sarmak için koşturan Hızır adıyla anılması ise kendisine dini bir kurtarıcı görevi yüklüyordu adeta. Barbaros Hayreddin, İspanyol sahillerinde kalan Müslüman halkın Cezayir topraklarına taşınması misyonunu yüklenmişti. V. Carlos'un toprakları Barbaros'un gazabına uğrayacak toprakların başında geliyordu şüphesiz. Böylece İber Yarımadası'ndan kovulan Müslümanların intikamı da alınmış oluyordu. Barbaros, *Mare Nostrum*'da Hıristiyanlar için en korkunç figür haline gelirken, Müslüman halkın gözünde tam anlamıyla bir "Hızır" ve kurtarıcıydı.

1531 yılında resmi olarak Osmanlı himayesine giren Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te kaptanıderyalığa getirilmesi ve 1538'deki Preveze zaferinden sonra denizlerdeki gücünü perçinleyen Osmanlı İmparatorluğu artık Akdeniz'deki dengeyi kendi lehine değiştirmiş oluyordu. Lâkin 1541 yılının Şubat ayında başlayan bir dizi mektuplaşma V. Carlos'un Cezayir seferi arifesinde Akdeniz'de kurulan dengeyi bozmaya yönelik çabalarının farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Büyük savaşlar sonrasında büyük adamlar arasında büyük müzakereler olduğu doğrudur. Cihan tahtına oynayan iki dev kuvvetin, V. Carlos'un başında olduğu İspanya'nın ve Kanuni'nin sultan olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz siyasetleri üzerinde birinci dereceden etkili olan Barbaros için verilen ve şimdiye dek bilinmeyen bir mücadeledir bu. Carlos'un Sicilya kral naibinin Osmanlı donanmasının başına geçtiği tarihten beri İspanya safları için çok daha ciddi bir tehlike arz etmeye başlayan Kaptanıderya Barbaros Hayreddin'le bir anlaşmaya varmak amacıyla sarf ettiği büyük çabaya şahitlik eden bu mektuplar, seyircinin sadece büyük bir düşmanlık oyununu görebildiği sahnenin arkasında kalan gizli parçaları anlatır. Bugün Simancas Arşivi'nde bulunan bir dizi mektup Barbaros Hayreddin, Sicilya kral naibi Ferrante Gonzaga (1535-1546) ve V. Carlos arasında kurulan gizli bir üçgende yapılan haberleşmeyi gün ışığına çıkarır.

1540 yılında Akdeniz'deki üstünlük mücadelesi sürprizlere şahit olmuş-

tur. Turgut Reis'in Andrea Doria'nın yeğeni Giannettino Doria tarafından ele geçirilmesi bunların başında geliyordu. Kendisi 55 kadırga ile Cenova'dan yola çıkarken, Giannettino da 21 kadırgayla Messina'dan Korsika, Sardinya ve diğer küçük adaların sahillerinde tehlike yaratan Turgut'u bulmak üzere denize açılmıştı.[2] 1 Haziran 1540 tarihinde Turgut, Giannettino'nun eline düşmüştü. Giannettino Messina'ya döndükten sonra Tunus topraklarında bulunan Manastır'a saldırmış, fakat kışın yaklaşması üzerine Cenova'ya geri dönmek zorunda kalmıştı.

Aynı yıl 1534 ve 1538 yıllarında güçleriyle Barbaros'a katılan Hasan Ağa oturak sayısı 6 ilâ 20 arası değişen 3 kadırga ve 12 kalyota donatıp bunların içindeki 1.000 esir Hıristiyan forsaya ek olarak 1.500 Türk'le Valencia ve Granadalı Araplar koyarak Cebelitarık'a saldırmaya karar verdi. Bu küçük donanmanın başına da Kara Mami ve Halil Ahmed'i getirdi. 6 Ağustos'ta Cezayir'den çıkan bu kuvvetler Cádiz üzerine yola çıktılar. Pedro Barrantes Maldonado bu seferin tarihini anlattığı eserinde Cebelitarık'a yapılan saldırının tüm ayrıntılarını dile getirir.[3]

1541 yılına gelindiğinde ise V. Carlos ve eşi Isabel'in (Isabel de Portugal) çok uzun zamandan beri planladığı ama bir türlü hayata geçiremediği Cezayir seferine çıkılır. V. Carlos'un Regensburg'ta kararını verdiği bu seferin haberini ilk defa Toledo kardinaline gönderdiği 31 Mayıs tarihli mektupta belirtir.[4] Carlos İspanya, Sicilya, Napoli, Cenova ve Sardinya kuvvetlerinin kullanılacağı bu seferin uzun zamandır hayalini kurmaktadır. İmparator, yönetimi İmparatoriçe Isabel'e bırakıp İspanya'dan ayrıldığı dönemde Isabel'in kendisine yazdığı mektuplarda altını çizerek belirttiği gibi Cezayir üzerine bir sefer ihtiyacı artık kaçınılmaz olmuştur.[5] Bunun için yaklaşık on yıl gecikilmiş olsa da Carlos artık kıta Avrupa'sındaki sorunları ikinci planda bırakarak Akdeniz'deki bu devasa tehlikeye karşı saldırıya geçmeye karar vermiştir bile. Cezayir seferi öncesinde Kanunî'nin Macar topraklarında yeniden harekete geçtiğini de haber almıştır.

Barbaros Hayreddin, Sicilya kral naibi Ferrante Gonzaga ve V. Carlos arasında gidip gelen mektupların başkahramanı ise Barbaros'a gönderilen elçi Juan de Aragón'dur. Hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bu şahıs, belgelerden anlaşıldığına göre Barbaros'un eski kölelerinden biridir. 1541 yazında gönderilen *avisо*'lardan[6] birinde kendisi şu şekilde tanımlanır:

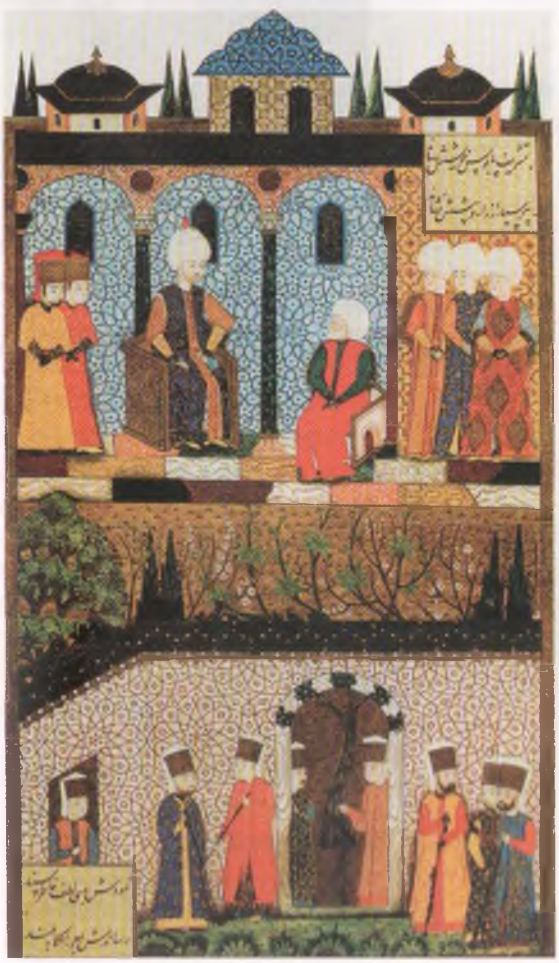
"Bu söz konusu Juan de Barahona,[7] Aragón'da Balbastio kasabasında doğmuştur. Babası Mağripli olduğundan o da Mağripli sayılır. Venedik'ten Slovenya'ya geçerken Castilnovo Türklerin eline geçmiş. O da bir Hıristiyan olarak canını kurtarmak için Mağripli olduğunu, bir Mağripli olarak doğduğunu söylemiş. Böylece onu serbest bırakmışlar. Barbaros'la birlikte bulunduğu süre içinde hep buralara gelmek istermiş. Her zaman esir Hıristiyanlara çok iyi davranırmış. Oralı insanlar arasında pek iyi bir namı varmış. Castilnovo'daki kaptanlar onunla birlikte *yazarlarmış*.[8] Barahona'nın oralarda kendileri için ne çok iyilik yaptığını anlatırlarmış. Elinden gelen her konuda onlara yardım eder, hiçbir şeylerini eksik etmezmiş. Şu an kendisi Hıristiyan'dır. Ayrıca, kendisi hakkında bilinen bir şey varsa o da majestelerinin kulu olarak kendilerine hizmet etme ve oralarda yaşama arzusudur."

Bu dizinin ilk mektubu olan ve Şubat ayında Libanes'den majestelerine gönderilen bu mektubun ilk satırı İstanbul'a gönderilecek olan Juan de Aragón'un bu üçgendeki misyonunu yeterince açığa vurur: "Juan de Aragón'un Sicilya kral naibinin[9] Barbaros'a iletmesini buyurdukları-na dair istihbarat." Mektubun ikinci satırı ise belki de Barbaros tarihi yazan tarihçiler için gerçek bir sürprizdir: "Kral naibi, daha önce onun esiri olan Juan de Aragón'u İstanbul'a gönderme kararı aldı, böylece Türk'le(Kanunî) ilgili gelişmeleri ve Barbaros'la yapılan görüşmeyle ilgili arzusunu haber almayı düşünüyordu." Net olarak anlaşıldığı gibi bu Barbaros'un Sicilya kral naibinin adamlarıyla yaptığı ilk müzakere değildi.

Juan de Aragón'un "başına bir şey gelmesi halinde kral naibinin mührü üzerinde bulunmasın ve anlaşma

V. Carlos. Tiziano Vecellio.

Barbaros Hayreddin Paşa Kanunî'nin huzurunda.

Suleymanname TSMK.

gün ışığına çıkmasın diye" kendisine yazılı bir belge verilmez, müzakere etmesi gereken konular sözlü olarak bildirilir. Aragón'a yazılı olarak

Veronese'nin "Kenan Düğünleri" tablosu. Bu tabloda Süleyman (en sağda) ve Carlos (ortada oturuyor) hayali olarak biraraya getirilmiş.

verilen tek şey kaptanlarla ilgili bir itimat mektubudur (*Carta de creencia*). Kendisine daha önce sözlü olarak verildiği belirtilen talimatın ilk bölümü de daha önceki müzakereyi aydınlatır niteliktedir: "Juan Gallego Preveze'de kral naibiyle görüştükten sonra majestelerıne Tunus'ta hizmette bulunma konusunda ricada bulunmak için Flandra'ya gitti. Majesteleri de Barbaros'la ilgili haberler (gelişmeler) olumlu olduğundan bunu kabul etti."

Sonraki bölüm ise Barbaros'la daha önce yapılan anlaşmanın maddelerini açığa çıkarırken, Barbaros'un verdiği sözleri yerine getirmediğini gösterir niteliktedir:

"Kaptan Vergara'ya ne donanma ne de korsanlar olacağı konusunda söz vermişti. Bunu yerine getirmediğine şaşırdı. Çünkü Turgut Reis gelip bizim kadırgalarımıza esir düştü. Yine aynı şekilde Castilnovo kaptanlarını geri vereceğine dair söz vermişti ve bu şahısları da henüz geri vermiş değil. Oğlunu İspanya'ya göndereceğine de söz vermişti. Oysa şimdi onu son zamanlarda (*nuevamente*) İstanbul'da evlendirdi. Bahçeler ve evler hazırlatıyor, bu da buralara geri dönmeyip İstanbul'da kalacağına delalet."

Buraya kadar olan bölüm şüphe götürmeyecek kadar açıktır. Barbaros, oğlunu karşılıklı bir müzakere için İspanya'ya göndermeyi vaat etmiş olsa gerek. Fakat metinde de görüldüğü üzere verilen sözler zamanaşımına uğramıştır. Turgut Reis'in bundan sekiz ay önce Giannettino'ya esir düşmesi de doğrulanır. En çarpıcı bilgi ise bunları takip eden satırdadır: "Majesteleriyle yaptığı görüşmeyi (*la platica*) de Türk'ün meclisi (divan üyeleri) ve (Sultan'ın) rızasıyla yapmış." Metinde bahsi geçen görüşmenin (*platica*) uzaktan mı, yüz yüze mi yapıldığı anlaşılmamaktadır, lakin bir müzakere yapıldığı ortadadır. Üstelik belgede iddia edildiği gibi Kanuni'nin de bundan haberi vardır.

Devamında ise Barbaros'un verip de yerine getirmediği sözlerin son bölümüne değinilmektedir:

"Bundan gayrı Murat Ağa'nın (Moratага) dört kadırgayla Cezayir'e geçmesi için ona seyahat tezkeresi verdi, ama oradan çıkan *fusta*'lar ve kadırgalar Cebelitarık'ı yağmaladılar. Eğer bunlar majestelerinin kadırgaları tarafından ele geçirilmiş olmasalardı, çok büyük zarar vereceklerdi. Bütün bunlar meydana geldikten sonra, herkesin inancı şu ki, şimdiye kadar yapılan görüşme bir sahtekârlık yapma amacı taşıyordu."

Gerçekten de Barbaros imparatorluk saflarını yanıltma maksatlı olarak mı onlarla müzakereye girmişti, bilemiyoruz. Lakin Barbaros'un vermiş olduğu, ama henüz teyit edilemeyen bir söz daha kalmıştır belgeye göre. "Bu yıl Türk'ün majestelerinin krallıklarına zarar vermek için bir donama yapmasına engel olmak." "Böyle bir donanma yapmasına engel olamayacak olursa artık ona inanmak için hiçbir sebep kalmayacak" şeklinde devam eder metin.

Anlaşmaya göre Barbaros Osmanlı'nın o yıl Akdeniz'e bir donanma çıkarmasına engel olabilmesi halinde mükâfatlandırılacak, kendisinin elli ya da altmış kadırgayla La Goleta'ya (Halkulvad) gelmesine izin verilecektir. "Tunus'u ele geçirmesine izin verileceğine söz verilmişti zaten", ifadesi de daha önce yapılan müzakerelerin maddelerinden bir başkasını açığa vurur. Don Franco de Tovan "kılını bile kıpırdatmayacak" ve Barbaros'un adamlarına zarar vermeyecekti. O Tunus'u ele geçirdikten sonra La Goleta'daki adamlar çıkartılacaktı.

Belgenin tam bu kısmında Juan de Aragón'un bir önceki seferinin detayları verilir. Aragón bir yıl önce 1 Aralık'ta Palermo'dan bu görevle yola çıkmış ve 27 Şubat'ta Sakız Adası'na gelip oradan da İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık bir ay süresince Barbaros'la birlikte bulunmuş ve 10 Nisan'da haber göndermeye devam etmişti.

Barbaros kral naibinin ta Flandra'ya kadar gidip majesteleriyle görüşmesine ve onu Tunus meselesinde ikna etmesine müteşekkir kalmıştı. O yıl Kaptan Vergara'ya donanmanın çıkmayacağına dair söz vermiş ve öyle de yapmış, sözünü tutmuştu. Barbaros'un ifadesini ileten haber şöyle devam ediyordu: "Korsanlar meselesine gelince Turgut Reis'in onun isteği dışında bir iş yaptığı doğruydu. Onu engellemek istemiş ama başaramamıştı. Kendisinden ısrarlı bir şekilde izin/ruhsat istemiş, sonunda o da üzerindeki şüpheleri gidermek için ona bu izni vermişti. Ayrıca şu an olduğu gibi esir düşeceği de kesindi."

Castelnovo kaptanları meselesine gelince, onları göndermediğinin doğru olduğunu bildiriyordu. Çünkü onların parasını alamamıştı. Barbaros ayrıca Kanuni'nin kendisinin "Hıristiyanlarla görüştüğünü bildiğinin doğru olduğunu" belirtiyordu. ve tam bu noktada Juan de Aragón Barbaros'un "Majestelerinin hizmetinde iş yaptığını, bu yüzden de kendisine güvenilmesi ve itimat edilmesinin yerinde olduğunu" söylediğini bildiriyordu. Ayrıca Castelnovo'nun alındığı yıl Puglia'da yapılan hasar ve onlar yüzünden Castelnovo'nun başına gelenler sebebiyle kendisine ele geçireceği haberini veriyordu. I. François da büyük bir orduyla karadan inecek ve bu şehri beraber ele geçireceklerdi. Fransa kralı Osmanlı donanmasını Marsilya ve Toulon limanlarında ağırlayacaktı.

Andrea Doria.

Sebastiono del Piombo yaklaşık 1520.

Juan de Aragón'un Barbaros'tan aldığı cevap burada bitiyordu. Ayrıca Aragón İstanbul'a vardığında bu şehirde gördüğü hararetli donanma hazırlama çalışmaları dikkatini çekmişti. Aragón'un bunun akabinde şahit oldukları ise hayli ilginçti. Belgede şöyle aktarılmaktadır:

"Daha sonra Barbaros işi hafife almaya başlamış ve donanmayla ilgili işleri yavaşlatmış. O, bunu ne şekilde yaptığını bilmiyormuş. Ama işler öyle bir yavaşlatılmış ki, o 10 Nisan'da geri döndüğünde bu bahsi geçen donanma için ne peksimet, ne kürekçiler, ne de tersane işlerinde hiçbir hazırlık yapılmaya başlanmamış bile. Bundan dolayı bu yıl majestelerinin

Barbaros Hayreddin, Sicilya kral naibi Ferrante Gonzaga ve V. Carlos arasında gidip gelen mektupların başkahramanı ise Barbaros'a gönderilen elçi Juan de Aragón'dur. Hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bu şahıs, belgelerden anlaşıldığına göre Barbaros'un eski kölelerinden biridir.

Ama belirtilene göre Türk onun ne niyetini, ne de ne yapmak istediğini bilmekteydi. Başka bir deyişle, Barbaros Kanunî'den Carlos'un adamlarıyla görüştüğünü saklamamaktaydı, lâkin bu müzakerelerin detaylarını ise sadece kendisine saklıyordu. Bu, olayın metinden anlaşılan kısmı. Madalyonun diğer yüzü ise çok farklı olabilir. Barbaros'un bütün bu müzakere maddeleri konusunda kârlı çıkmak ve zaman kazanmak için Carlos'u oyalıyor olma ihtimalini de gözden kaçırmamak lâzım. Oğlunu gönderme sözü verip de vaadini yerine getirmemesi de bir bakıma bunu doğruluyor olsa gerek.

Belgede Barbaros'un Osmanlı donanmasının o yıl denize açılmasına engel olması konusunda verdiği sözü tutması gerektiği tekrarlanıyordu olan güvenin sarsılmasına çok üzüldüğünü de ekliyordu. Barbaros'tan beklenen şey donanmanın çıkmasını engellemek olmakla birlikte, eğer bunu sağlayamayacak olursa en kötü ihtimalle "Majestelerinin topraklarını sağlama almayı" garantilemek durumunda kalacaktı.

La Goleta konusunda ise, Barbaros kırk-elli kadırgayla gelip burayı almanın akıl kârı bir iş olmadığını düşünmekteydi. Çünkü donanmadan ayrılması halinde "Türk'ün düşmanlığını kazanacaktı".

Ayrıca Barbaros Juan de Aragón'a Fransa kralının elçisi Rincón'un Kanunî'yle anlaşma yaptığını ve bu anlaşma gereği Kanunî'nin donanmasını Marsilya'ya gönderip, oradan da Cenova'ya uzanarak burayı topraklarına zarar verecek bir donanma çıkarılamayacağını onaylıyor. O, 10 Nisan'da İstanbul'dan ayrıldıktan sonra donanma hazırlıkları için büyük bir çaba sarf edilmiş. 30 Nisan'da İstanbul'dan ayrılan Guillermo Mallorquin[10] de bu konuda hemfikir. Majesteleri, bunun diğer yerlerden gelen istihbaratla doğrulanıp doğrulanmadığını teyit edebilir."

Donanma çalışmalarına dair bütün bu bilgilerin ne denli sağlıklı olduğunu bilemiyoruz. Bildiğimiz tek şey Osmanlı'nın çeşitli zamanlarda donanma hazırlıkları konusunda Avrupalı güçleri şaşırtmaya çalıştığı. Sözgelimi Andrea Gritti'nin diğer oğlu Giorgio Gritti'nin 13 Mart 1531'de verdiği habere göre İstanbul'daki tersanede kadırgalar donatılmak üzere gece çıkarılıyor ve bu işlem

gizli yapılıyordu.[11] Tersanede süren çalışmaların Pera tepelerinden görüldüğü, başta Venedik elçileri olmak üzere pek çok kişinin bu hazırlıklara şahit olduğu bilinmektedir.

Aynı dosyada konuyla ilgili bulunan bir sonraki belgenin başlığı "Levant'tan gelen, Çara'ya 20 mil uzakta Venediklilere ait Anadino Kalesi'nde kaybolan Barbaros'un eski askeri Juan de Barahona'nın (Juan de Aragón) istihbaratı"dır.[12] Bu belgenin ilk paragrafı Juan de Aragón'un İstanbul'a yaptığı bu macera dolu seyahatin özeti niteliğindedir. Habere göre, Aragón İstanbul'dan Ragusa'ya doğru yola çıkabilmek için burada tutsak olan biri kız, diğeri erkek iki kardeşini kurtarmak amacıyla bir kadın, iki erkek Hıristiyan götürmek üzere kadıdan bir imtiyaz sağlamıştır. Bu bahaneyle 20 Mart'ta İstanbul'dan ayrılarak karayoluyla Ragusa'ya gelmiştir. Buradan Kandiyelilere ait bir gemiyle Otranto'ya, oradan da biri Don Garcia'ya, diğeri de Anguilara Kontu'na ait olan iki kadırgayla Haziran ayının son günü hep beraber Messina'ya gelmişlerdir. Bunun akabinde Juan de Aragón Fransa kralı ve Ferrara dükünün elçilerinin İstanbul'a geldiğini bildirir.[13] Barbaros'a dair herhangi bir haberin söz konusu olmadığı bu belgede, bu devletlerin gönderdikleri elçilerle ilgili detaylar mevcuttur.[14]

Isabel de Portugal.
Tiziano Vecellio.

Bu konuya ait mektuplaşma dizisinin üçüncü belgesi Sicilya kral naibinin imparatora gönderdiği 31 Aralık 1541 tarihli İtalyanca mektuptur. Zaman dilimi olarak bakıldığında, imparatorun 20 Ekim 1541 tarihinde başlayan Cezayir seferinin sonuna gelinmiştir. Schmalkalden'de istediğini elde edemeyen Carlos'un, Kastilyalıları mutlu edecek bir çözüm olarak gördüğü bu Cezayir seferi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Esir düşme riski söz konusu olan imparator savaş meydanını bırakarak İspanya'ya dönmüştü. Nitekim kral naibinin ilk sözleri de "Majestelerinin Bugia'dan (Becaye) İspanya'ya sağ salim varışı"ndan dem vuruyordu.[15] Çok ilginç haberler veriyordu. Tunus hükümdarının kendisiyle görüşmek için buraya (Palermo'ya) geldiğini ve uzun bir görüşme yaptıklarını belirtiyordu. Tunus hükümdarı da Türk donanmasının bu yıl onun topraklarını işgal etmek üzere denizlere açılacağından korkuyor ve "tek umudunun majesteleri" olduğunu söylüyordu. Sicilya kral naibi ise "Majestelerinin onu korumak için her zaman orada olacağını" söyleyerek kendisini rahatlatmıştı.

Sefer dönüşü levazım ve mühimmat ayrıntılarıyla devam eden mektup Barbaros'la ilgili dolaşmakta olan haberlerin aktarılmasıyla heyecan kazanır:

"Buralara gelen haberlerden kaynaklanan Barbaros'la ilgili dolaşan dedikodular Napoli üzerinden majestelerinin kulağına gelmiş olabilir. Denilene göre Barbaros 75 kadırgayla ve diğer korsan gemileriyle yola çıkmış. Zante'den ve daha sonra Lepanto (İnebahtı) Körfezi'nden geçip Preveze'ye doğru geçtiğini görmüşler. Burada (Preveze) kışı geçirip baharda yeniden sefere çıkmak konusunda karar vermeye çalışıyormuş. Bu dedikodular yüzünden majesteleri bütün bu krallığın ne büyük bir korku ve şüphe içinde olduğunu tahmin edebilirler. Messina şehri her saat Barbaros'un burayı işgale gelmesini bekliyor. Bu nedenle de bu adamlar için benim oraya gitmem bir ihtiyaç haline geldi."

Korku yeniden hüküm sürmeye başladığından Sicilya'da hararetli bir savunma çeperi oluşturma hazırlıklarına girişilmişti. Kral naibi olabildiğince çabuk bir şekilde bölgeyi korumaya alma niyetindeydi. Majestelerinden yardım istemeyi de ihmal etmiyordu. Bunu takip eden ek belge ise Barbaros'un hareketlerine dair yeni haberler veriyordu. Bir *bergantin*'le Korfu'ya yolladığı adamının Aralık ayının 3'ünde gönderdiği haber kendisine yeni ulaşmıştı ve kral naibi de bunları hemen majestelerine bildirmeyi uygun gördüğünü belirtiyordu:

"Alınan habere göre Zante'den donanmanın Lepanto'dan geçtiğini gördüklerine dair gönderdikleri haberi doğru değilmiş. Onu gören iki üç tüccar gemisiymiş. İşin aslı ise şuymuş: Barbaros bizzat bir kısım cephaneyi almak için 15 kadırgayla Anabolu'ya gelmiş ve hâlâ daha ilerlemeden burada oyalanıyormuş. Bu yer majestelerinin tüm donanmasına karşı koyacak güçte değilmiş..."[16]

İşte tam bu noktada "Levant meseleleri konusunda daha kesin bilgi edinmek için

Juan de Aragón'u[17] yeniden Barbaros'a göndermeyi uygun gördüğü"nü ve kendisine verdiği talimatı da majestelerine mektuba ilişik olarak gönderdiğini belirtir. "(Barbaros'un) planlarıyla ilgili gizli bir bilgi ele geçirmek ve onunla yapılan görüşmeye devam etmek için bu bana eşsiz bir yöntem gibi geliyor", diye de ekler. Kral naibi Messina'dan aldığı habere göre Juan de Aragón'un Ragusa'ya giden bir gemiyle ya da Napoli'den gelmesi beklenen ve Sakız'a gidecek başka bir gemiyle birkaç gün içinde yola çıkması beklendiğini belirtir.

Bunu takip eden belge Barbaros'la müzakere yapmaya gidecek olan Juan de Aragón'a verilen talimatın bütününü içerir.[18] İlk cümle hayli çarpıcıdır. "Siz İstanbul'dan beraberinizde götürdüğünüz komisyonun cevabıyla (müzakere sonunda Barbaros'tan aldığı yanıtla) döndükten sonra ben majestelerine bahsi geçen senyör

Hayreddin Paşa'nın güçbirliği etme ve majestelerinin hizmetinde çalışma konusundaki isteğini bana anlattığınız şekilde ilettim." Bu cümleler Barbaros'un Juan de Aragón'u nasıl karşıladığını göstermeye yeter. Lakin büyük bir gizlilikle yapılan bu uzlaşma ve anlaşmaya varma çalışmalarına dair bilgiler bize Barbaros'un gerçek niyetini açığa çıkaracak ayrıntıya sahip değildir. Barbaros'un V. Carlos'la birlik olma arzusunun tamamen taktiksel bir tarafının da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kral naibi majestelerinin bu konudaki görüşlerini iletirken de şu cümleleri sarf eder: "Majesteleri bundan çok büyük mutluluk ve memnuniyet duydu. Kendisi de bu konuda aynı şekilde düşünüyor ve onun (Barbaros'un) ne zaman isterse kendisiyle bir anlaşmaya varması konusunda istekli. Bu yüzden de gecikmeden bir sonuca varılsın ve şimdiye dek yapılan işlerde bir aksilik çıkmasın diye sizi yeniden oraya gönderiyor."[19]

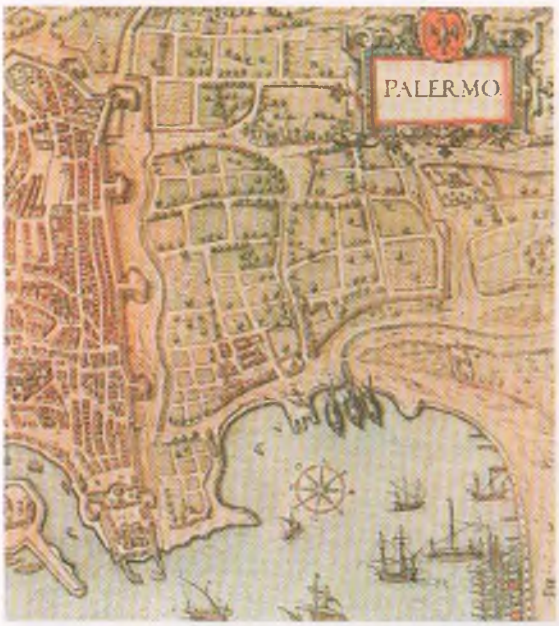

Tempesta'nın yaptığı gravürde 1535 Tunus seferi.

Juan de Aragón'un Barbaros'a iletmesini buyurduğu ilk mesele en az diğerleri kadar çarpıcıdır. "İleteceksiniz ki, şimdi sizi göndermemin esas sebeplerinden bir tanesi Hayreddin Paşa'ya Cezayir seferinin nasıl geçtiği konusunda bilgi vermektir", der kral naibi. Carlos'un Cezayir seferine dair Barbaros'a iletilmesini buyurduğu gerekçeyi sunan satırlar ise şunlardır:

"Majesteleri kendi hizmeti için daha önemli bulduğu bir işe girişmek üzere silahlanmışken, niyetinin anlaşılması için hiç de uygun bir zaman olmadığını düşündüğünden, donanma da hazır olduğundan Cezayir için uygun zaman olduğunu göstermek istedi. Lakin mevsim pek gecikmiş olduğundan, sefere çıkılacak durum söz konusu değildi. Ama majestelerinin bunu yapmasının Senyör Hayreddin Paşa'yı memnun edeceğini düşündü. Çünkü Cezayir'i ele geçirirse Türk'le ilgili çok şey sağlama alınacaktı ve bundan sonra ondan şüphelenilmesi için bir sebep olmayacaktı. Bu konuda ne düşündüğünü özgürce Türk'e söyleyebilecek ve istediğini yapabilecekti. Majesteleri de anlaşmayı bir nihayete erdirerek ona geri vermesi gereken diğer yerlerle birlikte Cezayir'i de verecekti. Cezayir majestelerindeyken Hasan Ağa'nın[20] elinde olduğundan çok daha güvenli ellerdeydi. Ne de olsa o bahsi geçen Senyör Hayreddin Paşa'ya gerektiği şekilde itaat etmiyordu. Majesteleri ve bahsi geçen Senyör Hayreddin Paşa arasındaki büyük meseleler yanında, Cezayir meselesi biraz uygunsuz (*inconveniente*) kalıyordu."

Hayreddin Paşa ve V. Carlos arasında yapılacak olan anlaşmaya gelince, belgeye göre Juan de Aragón'un misyonunu tamamlayıp dönmesi akabinde bunun bir nihayete eriştiri-

Palermo.

Civitates orbis terrarum (Braun).

leceği belirtiliyordu. Carlos, Juanotte Pujades adlı bir adamını Palermo'ya göndererek haberleri alacaktı. İmparator Barbaros'un kendisiyle yapılan anlaşmayı yerine getirmesi konusunda yazılı olarak söz vermiş olmasından mutluluk duyduğunu belirtiyordu. Bu da Juan de Aragón'un önceki İstanbul seyahatinde Barbaros'tan yazılı bir belge getirdiğini ortaya çıkarıyor. Carlos'un bu konuda verdiği itimadı açıklayan satırlar bunu takip eder: "Daha sonra gerekenler konusunda kendi payına düşeni yapacağını da söylemiş. Ondan majestelerinin son olarak kendisine (Barbaros'a) başka ne yapmasını istediğini söylemesini rica edebilirsiniz. Majestelerinin mühürlü bir mektupla ve adı üzerine ona söz verdiğinden, dünya yıkılsa bile bunu yerine getireceğinden emin olsun. Çok önemli olan bu anlaşmayı uygulamaya geçirmek için bunu yerine getirmek istediğini göstermesinden başka bir şeye ihtiyacı olmadığını söyleyin. Majesteleri de kendi adına sözünde duracaktır. Bunu kendisine aynen böyle iletebilirsiniz ve benim tarafımdan da onaylayabilirsiniz."

Kral naibi Barbaros'a ayrıca şu bilginin de aktarılmasını istiyordu. Majesteleri Cezayir'deyken Juanotte Pujades'i Hasan Ağa'ya bu toprağı vermesini istemek için göndermişti. "Eğer bunu tatlılıkla vermezse Barbaros'un hatırı için alacak"tır. Pujades'in de buna şahit olduğu belirtilmektedir. Lakin Hasan Ağa Pujades'i bir savaş esiri gibi alıkoymuştur. Majesteleri ise Pujades'in geri dönmesini çok arzulamaktadır, çünkü onu yeniden göndermek istemektedir.

Bu dosyadaki belgelerin devamı bu ilginç müzakere silsilesinin iç yüzünü aydınlatır nitelikte değildir. Dolayısıyla bu gizli haberleşmeler maalesef başka bir arşivden bu vakaya dair belgeler çıkana dek karanlıkta kalacaktır. Cervantes'in *Don Quijote*'ta hikâyenin anlatıcısına Mancha arşivlerinde bulduğu el yazmalarının burada bittiği için hikâyesini yarım bırakmak zorunda kaldığını söyletmesi gibi, bu da şimdilik yarım kalacak. Belki de Don Quijote'u elinde kılıçla Basklıya karşı savaşırken belgeler bittiği için donduran yazarımızın, hikâyesine bunun akabinde Toledo'da bulunup çevrilen bir tomar kâğıttan devam etmesi gibi bir gün bu müzakereleri aydınlatan belgeler başka bir arşivden çıkacaktır.

ÖZLEM KUMRULAR
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Albert Mas, *Les Turcs dans la litterature Espagnole du siècle d'or*. Paris, 1967, s. 77.

2 Francisco López de Gómara, *Guerras de mar del Emparador Carlos V*, ed. Miguel Angel de Bunes Ibarra; Nora Edith Jiménez, Madrid, 2000, s. 206.

3 Dialogo entre Pedro Barrantes Maldonado, y vn cauallero estrangero que cuenta el saco que los turcos hizieron en Gibraltar. Y el vencimiento y destruycion que la armada de España hizo en la de los turcos. (Pedro Barrantes Maldonado ve yabancı bir beyzadenin arasında geçen Türklerin Cebelitarık'a yaptıkları saldırı ile ilgili diyalog. İspanyol donanmasının zaferi ve Türkleri hezimete uğratması.1540.) Impresso en Alcala de Henares: en casa de Sebastian Martinez, 1566.

4 A.G.S (Archivo General de Simancas) Secretaria de Estado, Dosya 638, fol. 95.

5 Bknz. Maria del Carmen Mazario Coleto, *Isabel de Portugal*, Madrid, 1951.

6 *Aviso*, İspanyolca "haber" anlamına gelip folyo sayısı olayın önemi ve elde olan detaylarla orantılı olarak değişen; imparator, krallar, kral naipleri, büyükelçiler başta olmak üzere imparatorluğun dört bir yanındaki şahısları gelişmekte olan durumdan haberdar etmek için yazılan raporlardır. İtalyanca: *avviso*.

7 Juan de Aragón yerine bazı mektuplarda Juan de Barahona ifadesi kullanılmıştır.

8 "Haber gönderirlermiş" anlamında kullanılmış olsa gerek.

9 A.G.S., Estado 115, fol. 24. Sicilia. Libanes, 1541. Relacion de Juan de Aragón que vino de Levante. Para su Magestad.

10 Mayorkalı Guillermo.

11 A.G.S., Estado, dosya 1308, fol. 204. 1531 yazı.

12 A.G.S., Estado, dosya 1115, fol. 30.

13 A.g.b., "Bahsi geçen Juan de Barahona'nın beyan ettiğine göre İstanbul'a Ferrara Dükü'nün bir elçisi ve Fransa Kralı'ndan bir posta gelmiş. O zaman Fransa'dan bir haber gelmeyeli tam beş ay oluyormuş. Bu postalar Ağustos ayında gelmiş ve anladığı kadarıyla Türk'e getirdikleri mektuplarda ona Venediklilerle barış yapmanın onun (Türk) için ne denli uygun olduğunu söylüyorlarmış. Çünkü eğer Venediklilerle barışı sağlarlarsa işleri her zaman daha iyi gidermiş. Sağda solda denildiğine göre, Ferrara Dükü her zaman emrine amade olduğunu ve ihtiyaç olan her zaman da öyle olacağını belirtmiş. Türk de dükün kendisinden rica ettiği şeyi yapmaktan memnuniyet duyduğunu söylemiş ve kendisine verdikleri Anabolu, Malvezya ve üç bin dukayla çok memnun olmuş. Dük Venediklilerin adına bu parayı ödeyeceğine dair söz vermiş. Bu bahsi geçen elçi buradayken, Juan de Barahona bu söz konusu dükün gönderdiği bir geminin Yunanistan'a geldiğini öğrenmiş. Ona, tüm güvencesiyle birlikte yaklaşık dört bin *caluze* tahıl getirmişler."

14 A.g.b., "Ayrıca, Majesteleri Fransa'ya geçtiğinde Büyük Türk'ün buna çok kızdığını ve paşalarına Fransa kralının bir hain olduğunu söylediğini beyan ediyor. Tam bu esnada, Aziz Martın gününden üç ya da dört gün sonra Ferrara Dükü'nün mektuplarının bulunduğu bir posta İstanbul'a ulaşmış. Daha sonra, ertesi gün bir de Fransa'dan posta gelmiş. Bu adam şimdi İstanbul'da büyükelçi olarak bulunuyor ve (Juan'ın) anladığı kadarıyla Fransızlar İmparator'un (V. Carlos) bir kara ordusu oluşturmak üzere Macaristan'a gittiği haberini vermişler. Dükün gönderdiği postada da, İmparator'un bu sebeple değil de Flandra ve Almanya'daki topraklarını görmek üzere gittiği yazıyormuş. Kral kendisinden, bu yıl Majestelerine savaş açmak için 200 kadırga donatıp Cenova'yı ele geçirmesini rica ediyormuş. Ferrara Dükü de gönderdiği mektupla ona (Sultan'a) Cenova'ya gitmek için donanma hazırlamamasını öneriyor, onu bu seferin bir yenilgi olabileceği konusunda uyarıyordu. Ona imparatorun bu yıl ordusuyla Macaristan'a gitmeyeceğini, amacının Roma kralı olan kardeşine asker ve para yardımı yapmak olduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine Büyük Türk fikrini değiştirmiş. Anadolu Beylerbeylığı yeniden Şah'a karşı savaş açmasını önermiş. (...) Ayrıca Türk'ün yaklaşık 800 kalafatçı ve usta Türk'ü Karadeniz'e gemi inşa etmek üzere gönderdiğini belirtiyor. Bu gemilerle levazım ve asker gönderecekmiş, ayrıca ihtiyaç halinde bu gemiler köprü vazifesi de görecekmiş. Bundan başka, Şubat ayının ortalarında Büyük Türk Edirne'de olduğundan bu bahsi geçen Ferrara Dükü'nün ve Fransa Kralı'nın elçileri birlikte bu şehre gelmişler. Bu esnada Juan de Barahona İstanbul'da olduğundan, dükün Büyük Türk'e gönderdiği yedi eşek yükü topuz getirdiklerinden haberi olmamış. Bunları ona aslen Sevillalı olan Hıristiyan bir dönme göstermiş. Bu adam Büyük Türk'ün başhaznedarıymış. Bunları saklamak üzere Edirne'den İstanbul'a kadar taşımış. Bütün bu söylediklerini de baş paşanın katibi Ramirez Thesosero (Haznedar Ramirez) adlı birinden öğrenmiş."

15 A.G.S., Estado, 1115, fol. 49. Belgenin aslı: İtalyanca. Sicilya kral naibinden V. Carlos'a. Palermo, 31 Aralık 1541.

16 A.g.b.

17 Metinde Giovanni de Aragón olarak geçiyor.

18 A.G.S., Estado, leg. 1115, fol. 90. Belgenin aslı: İspanyolca.

19 A.g.b.

20 Belgede "Çenaga" olarak geçiyor.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.efespilsen.com.tr

HASAN KURUYAZICI İLE SÖYLEŞİ

19. YÜZYILDA İSTANBUL'UN RUM VE ERMENİ MİMARLARI

Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği'nin girişimiyle 22 Kasım 2010'da Mimar Sinan Üniversitesi Osman Hamdi Bey Salonu'nda açılan ve sonra Beyoğlu'ndaki Şişmanoğlu Konağı'na taşınan "Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları" sergisinden sonra 9 Aralık 2010'da Uluslararası Hrant Dink Vakfı'nın girişimiyle İstanbul Modern'de "Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları" sergisi açıldı. Sergilerin küratörü olan mimarlık tarihçisi Hasan Kuruyazıcı ile sergileri ve aynı konuda hazırlanmış katalogları konuştuk. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı iki serginin de destekçisi.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

İki serginin de başlığı etnik kimliklere gönderme yapıyor, Rum ve Ermeni gibi... Neden başlığı bu şekilde seçtiniz?

Bu etnik kimliğe göre düşünülmüş bir şey değil. Benim uzun süredir yapmakta olduğum araştırma var; İstanbul'da bina yapmış, binaları bugün hâlâ duran ama kendisini bugün hiç bilmediğimiz mimarları bulmaya çalışıyorum. Adlarından çeşitli etnik aidiyetlerden olduğunu düşündüğümüz mimarlara ulaştım. Burada etnik kimliğe yönelik bir amaç yoktu. Şöyle sonuçlara ulaştım: 20. yüzyıla gelinceye kadar ulaşabildiğim kayıtlarda, bu iki sergideki binalar gibi bina yapmış olan Müslüman Osmanlı mimarına rastlamıyoruz. Daha çok Rum mimarlar, Ermeni mimarlar, Levanten mimarlar bir de yabancı mimarlar var. Yahudi mimar da çok az, 10-12 tane... Adlardan etnik aidiyet konusunda yargıya varmak yanıltıcı olabiliyor. Mesela anadili Rumca veya Ermenice olan kişilerle konuştuğumda aynı adın hem Ermeni hem de Rum adı olabileceği sonucuna varıyoruz. Bazen de benim kendi bilgimle Rum sandığım bir ad için "yok bu Rum değil" dendiğinde, Levanten ya da İtalyan asıllı mı acaba diye tereddüt geçiriyorsunuz. Sonuç olarak adlardan etnik aidiyeti saptamak çok kolay ve isabetli bir iş değil. Bundan 100 yıl önceki bir şeyi bugünkü kabullere göre değerlendirirsek hatalar yaparız. Bu benim çalışmamda da önemli bir sorun olarak ortaya çıktı.

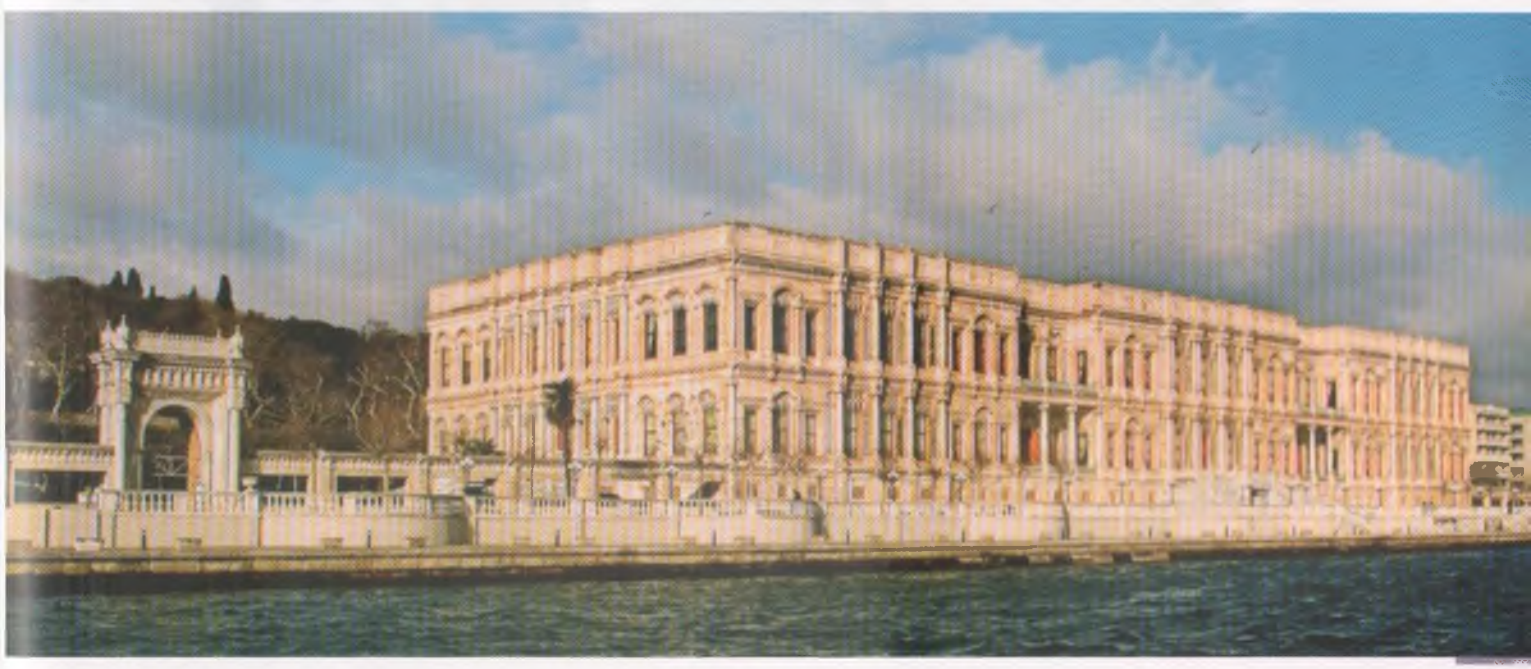
Örneğin Bulgarlar Ortodoks olduğu için, Osmanlı onları Rum milletinden sayıyor, onlarla ilişkilerini Fener Rum Patrikhanesi üzerinden götürüyor. Fener Patrikhanesi Ortodoks ama Rum Ortodoks; Bulgarlar da Ortodoks olmalarına karşın fiilen başka bir grup; kültürleri, dilleri vs. farklı. Kendi içlerinde birbirleriyle itişiyorlar ama Osmanlı ona bakmıyor. Yani bir imparatorluğun etnisite meselesine nasıl bakması gerekiyorsa Osmanlı da öyle bakıyor, bugünkü bakışımızla bazı sorunlar çıkıyor. Benim çalışmama dönersek; Ermenilere Ermeni, Rumlara Rum veyahut da Rum Ortadoks diyelim, Yahudilere de Yahudi dediğin zaman ötekilere ne

diyeceğiz? Türk mü diyeceğiz? Birden etnisiteye gidiyor iş. Müslüman mı diyeceğiz? Ötekiler din esasına göre ayrılmıştı çünkü. Osmanlı mı diyeceğiz tabiyet bakımından? Ama ötekiler de Osmanlı... Yani iş biraz karşıyor. Ama çalışmak için de ayırmak şart. Yaptığım ilk listelerde alfabetik olarak diziyordum, etnisiteleri karışıktı. Ancak çalışma kolaylığı için ayırmam gerekti. Diyelim Rum kültürünü bilen biriyle çalışacak, bazı şeyler isteyeceksiniz. O listenin içerisinde herkes olunca iş zorlaşıyor, tüm listeyi adam ne yapsın, nasıl ayırsın? Bunun üzerine ikinci aşamada ben bunları karışık dosyalarda topladım. Benim bir karışık listem, hatta o karışık listenin bir de renklisi vardır. Binası olmayanları da katarsak bin küsur isme ulaştım, bu bin küsurun içinde olanlara renk verdim, ayrı ayrı dosyalar açtım. Genel listemde de dosya renklerini verdim. Yani etnisite meselesi buradan çıkan bir mesele, özellikle belli bir etnisite üzerinde duralım gibi bir durum yoktu, hâlâ da yok... Olayın daha sonraki gelişimi de şöyle: Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği'nin girişimiyle Rum Cemaati İstanbul 2010 Kültür Başkenti etkinlikleri içerisinde birtakım etkinlikler yapmayı düşünmüşler; akıllarına Rum mimarları gelmiş. Bunda da bütün amaçları, genel düşünceleri, "biz bu toplumun bir parçasıyız, bizim de bu toplumun kültürü içerisinde bir payımız var, onu ortaya koyalım". Hep önce bu şehrin, sonra bu ülkenin bir parçası olarak yaklaşıyorlar meseleye. Bu yaklaşımlarıyla da benim gördüğüm kadarıyla Yunanistan'daki Yunanlardan da ayrılıyorlar. Kendilerini bu ülkenin bir yurttaşı sayıyorlar ve zaten Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı onlar. Bu bütünün bir parçası olarak Rum Mimarları sergisi yapalım deyince bana geldiler. "Biz böyle bir sergi yapmak istiyoruz, bize yardımcı olur musunuz?" dediler. Ben 14-15 senedir İstanbul mimarlarını çalışıyorum ve bunu bir kitap olarak toparlamak niyetindeyim. Yalnız ben tek başıma çalıştım, tek başına çalışmak yorucu, zaman alıyor. Böyle bir teklif gelince düşündüm; zamanı geçirmeyelim, proje bitene kadar belki ben biteceğim ve yarım kalacak. Teklife sıcak baktım. Bunu bir fırsat gibi görüp çalışmam kısmen de olsa işe yarasın istedim. Elimdekilerin bir kısmını kullanarak bir sergi hazırlığına giriştik, ancak bir adı yoktu. "Rum Mimarlar" diye konuşuyorduk. Sonra aklıma geldi, burada Levantenlerin böyle bir organize durumu var mı yok mu bilmiyoruz, bir Ermeni cemaati var, onların da organizasyonları var, onu da yapalım diye onlara önerdim. Onların da çok hoşuna gitti. Başka başka yerlerden yaklaşıyor olabilirler ama amaçları gördüğüm kadarıyla aynı yerde birleşiyor. Biz bu toplumun parçasıyız, bunu gösterebileceğimiz etkinlikleri neden değerlendirmeyelim.

Victor Hugo'nun yeni bir oyunu oynanacakmış. Oyun başlamadan yanına biri yaklaşmış "Üstadım bu yeni oyunda ne gibi fikirleri vermek istediniz?" diyor. Hugo da "Dur bakalım, oyun oynansın, yarın sabahki gazetelerde çıkar hep beraber ne yapmak istemişim anlarız." diyor. Bizim bu etnisite meselesi de bu hâle geldi. Serginin adı "19. Yüzyıl Mimarisi" de olabilirdi ama olay öyle başlamadığı gibi, buna uygun bir sponsorumuz da yoktu. Öyle bir sergiyi de ben tek başıma hazırlayamazdım. Zamanımız, bilgi birikimimiz, araştırma imkânlarımız yön veriyor biraz da...

Sergideki panolarda yer alan binalar hangi önceliğe göre tercih edildi?

İki tarafta da iki sergi tasarımcısı birbirinden habersiz olarak aynı şeyi düşündüler. Bu yerleştirme aslında gezerken alınacak estetik zevke göre yapıldı. Hangi levha renk ve ışık olarak hangisine uyuyor şeklinde gelişti. Ben temel birkaç noktaya müdahale ettim. Bunun yanında bunun olması şart çünkü mimarlık tarihi açısından vs. diye... İlber Ortaylı bir tanesine sistematiği zayıf gibi bir şey söylemiş, dışarıdan konuşmak kolay. Benim düşüncem şöyle: Darphane'de açılan sergiler vardı, Tarih Vakfı'nın da katkısıyla; yazıların ve resimlerin levhalara geçirilerek duvarlara asılarak sergilendiği sergi türünü

19. yüzyılın ikinci yarısının son büyük yapılarından Çırağan Sarayı'nın mimarı Garabet Kalfa'nın oğlu Sarkis Balyan'dır.

ben orada gördüm. İlk salonu gezip çıktığımda kasıklarıma ağrılar girdi, bence insanların zevk alarak, dikkatini canlı tutarak, sergiyi gezmeleri ve yazılı bilgileri okumaları mümkün değil... Sanki kitap sayfaları hazırlanıp büyütülüp asılmış gibi olan sergilerin çok da verimli olmayacağını düşündüm. Ben bu sergileri yaparken ki bunlar benim ikinci ve üçüncü sergilerim, Rum sergisinin tasarımcısı Metin Deniz'den öğrendiğim bir şeyi esas aldım, şöyle: "Yazı serginin %30'unu aşmamalı, aksi takdirde takip edilemiyor" diyor. İki sergi de üç dilli olduğundan içerik %30'dan %10'a indi, çünkü üç ayrı dilde yazıldı. Serginin görsel konsepti şu şekilde oluştu: Baştan konuya göre dizelim dedik ama birden çok çeşidi uygulamış mimarlar var, mimarlar dağılacaktı... Tarihe göre dizelim dedik, ama bazılarının tarihlerini bilemiyoruz, o da sağlıklı bir sonuç vermeyecekti. Sonunda dedik ki iki sergide de insanlar sokaktan geçerlerken bu binaları görüyormuş gibi dizelim. Bizim şansımız sokaktaki gibi değil, kendi seçtiğimiz binaları sıralamak. Görsel çekiciliği olmayanları da kaldırdık. Görsel güzelliği ile dikkat çeksin, kendini anlatamayacak basit binaları da koymayalım dedik. Teknik sıkıntılar oldu, çekilen fotoğrafların içinden fikir vermeyenleri de eledik. Birbirini görsel olarak tamamlayacak olanları bir araya koyduk. Apartmanlar, eğitim binaları vs. de çok gelişimsel değil... Ağırlıklı olarak binaların ve fotoğrafların görsel yönünü düşünerek yapılmış bir sıralama.

Ermeni Mimarlar sergisinde daha çok dini, askeri ve hanedana ait saray gibi yapılar öne çıkıyor. Hâlbuki başka mimarlara ait pek çok bina olsa gerek. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?

Şöyle... Aslında Ermeni mimarlara değil de bu söylediğiniz dini, askeri ve hanedana ait binalar Balyanlarla var. Yani Balyan ailesi, Krikor Balyan, onların oğulları ve başka pek çok isim... Ama işte o başka isimleri de Balyanlara dâhil etmek lazım, çünkü sarayla olan ilişkileri Balyanlar düzenliyor. Balyanlar, bu şekilde ifade etmeyi sevmiyorum ama galiba uygun zamanda uygun yerde bulunmuş ve belki de konjonktürü iyi değerlendirmişler. Balyan ailesi 19. yüzyılın başından beri bina yapımında bilinen ve hanedana güven vermiş bir aile, iyi giden bir ilişkiyi sorun çıkmadıkça değiştirmek istemezsiniz. Bu tamamen insanla ilgili bir tutum, tabii kendi ticari ustalıkları da kesinlikle var. Herhalde bunlar insan ilişkilerinde çok başarılı kişiler, bu işi almış götürmüşler.

Balyanlar sadece yukarıyla, yani sarayla değil kendilerine çalışan ustalarla, işçilerle, cemaatle de herhalde çok iyi ilişkiler kuruyorlardı.

Kesinlikle, şimdi Alyson Wharton'ın bir makalesi var kitabımızda, Balyanların bu taraflarını araştırıyor. Ben de Wharton'ın makalesinden öğrendim, onların devamlı malzeme temin ettiği insanlar var ve çoğu Ermeni, o bakımdan bir cemaat olarak birbirlerini tutuyorlar ve bu çok normal. Bildiği işinden emin olduğu, güven duyduğu kişilerle çalışması çok normal insanların... Sonra ekipleri var, Senekerim zamanında, Afife Batur'un sözünü ettiği bu şirketleşme zamanında birden fazla büyük inşaatı birden yürütüyorlar. Her birinin başına tahminim başka kişiler gidiyor. Muhtemelen sorumlu bir kişi belki en üstten denetliyor ve orada da kalfa var. Ama

Yıldız'da 1855-56 yıllarında inşa edilen Hamidiye Camisi'nin mimarı Nikolaos Tzelepis (Celepis).

o kalfalar da gelişigüzel kişiler değil. Kalfalar da seçme kalfalar, bugünkü anlamda kalfa da dememek lazım. Ahmet Ersoy'un "Laz kalfa" sözüne gelene kadar kalfa kelimesine yüklenen anlamlar da değişik oluyor.

Bütün bu ilişkiler ağı aslında Hassa Mimarları Ocağı'ndan beri taşınan bir şey sanırım. Böyle söylenebilir mi?

Hassa Mimarları Ocağı zamanında, 18, 17 hatta 16. yüzyılları düşünmek lazım... Bina emirliği diye bir şey var. Saray adına binanın her türlü kontrolünü yapan kişi bu. Bir ihale usulü yok o zaman. Ne oluyor? Hassa mimarı görevlendiriliyor. Onlar bir şekilde bunun tasarımını, nasıl yapıyorlarsa tam bilmiyoruz, herhalde maketleri getiriyorlar camiyi yaptıran sultana. Bundan sonra inşaat başlıyor, bu inşaata işçi bulması malzemeleri temin etmesi vs. hep ocağın görevleri arasında. Bir talepte bulunuyor, saraydan yazı çıkıyor, falanca valiye senin oradan şu kadar mermer gönder şeklinde. Bina amiri ise keşf-i evvel yapıyor, aşağı yukarı maliyet ortaya çıkıyor. İlk yayınlanan benim bildiğim Süleymaniye Camisi'nin inşaat defterleri; orada işçi bilgilerini, gün gün maliyetleri bulabilirsiniz... Ödemeler, muhtemelen haftalık ödemeler... Tüm bunlara bu bina emiri nezaret ediyor. Bir şekilde inşaatın kabulü yapılıyor, ben bilmiyorum nasıl yapılıyor ama inşaat bitiriliyor... İşte bütün bunları denetleyen bina emiri denen üst görevli.

19. yüzyıl başında çeşitli nedenlerle bu sistem terk ediliyor. Bir kere iyi işlememeye başlıyor, yolsuzluklar belki oluyor bilemiyorum.

Merkezin mali gücünün zayıflaması da etkilidir belki...

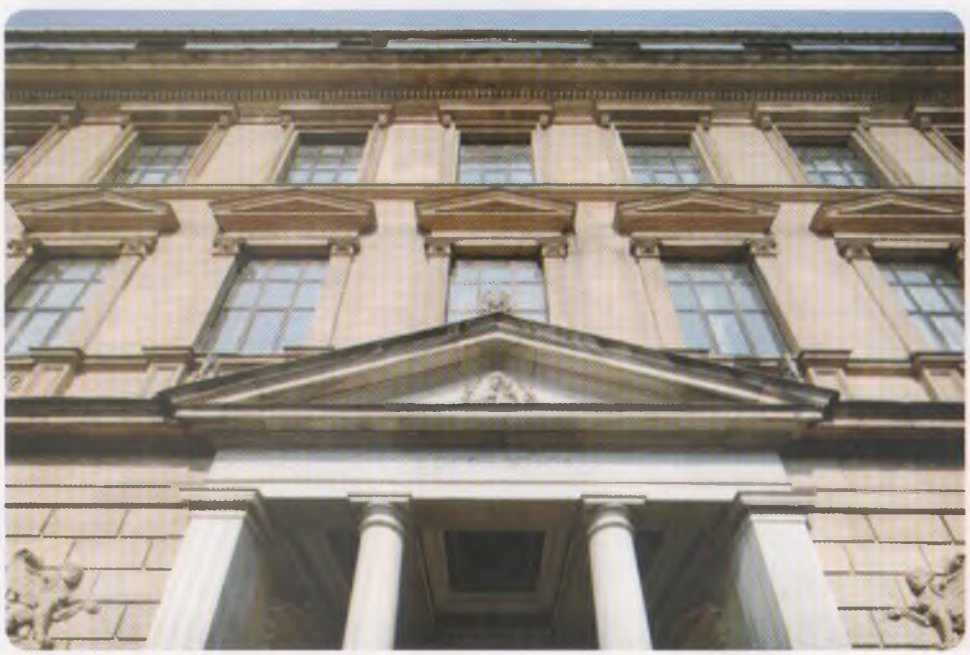
O da olabilir... Tam bir şey söyleyecek bilgim yok. Avrupa'daki usullerden de etkileniyorlar. Sonuçta münâkasa yaygınlaşıyor. Münâkasa eksiltme demek, işte o zaman müteahhitlik ortaya çıkıyor. Bugünkü gibi değil yine. Örneğin Balyan sarayın adamı ama aynı zamanda müteahhit. Bize göre ters iddialarda bulunan mimarlık tarihçileri mimar olsalar bu işin nasıl işlediğini daha iyi anlayacaklar. Mimar ne yapar? Normal olarak tasarım yapar. İnşaat başladıktan sonra da inşaatı üstlenen müteahhitin kontrolünü yapar. Kontrolde yanlış görürse yıkılsın, düzelsin der. Devlet inşaatları da böyle yapılır. Orada da bayındırlık bakanlığının görevlisi kontrolör olarak bulunur.

Bir de şöyle olur, bir inşaat şirketi bir işi alır ve onun projesini yaptırma işini de üstlenmiş olur. Bir ön projeyle ihaleye çıkarırsınız, onun içerisinde inşaat projelerinin hazırlanması da vardır. Birisi işi alır, işçilere karşı o işi alan müteahhitlik şirketi sorumludur artık. Zamanında da böyle oluyor diye düşünebiliriz. Hatta tasarımcı mimar falanca demek de kolay değil, tasarımı da kalfasına veya kardeşine yaptırıyor olabilir. Bu arada bina türleri de değişiyor, münâkasa usulü çıktı diye değil tabii. Münâkasa usulüyle de klasik bir Osmanlı camisi yapılabilir, neden yapılmasın? Ama değiklikler bir araya gelip büyük değişimi yaratıyor. Bir de şu var, belli motifler tekrar ediyor. Motifler var, onu yapan ustası var. Mesela minber ve mihrabı yapan aynı adam değil. Bunların ayrı ayrı ustaları var, minberci falanca camide de minberi yapıyor, aynı adamın elinden çıktığından benzerlikler oluyor. Adamlar böyle bir teşkilatlanma içinde şirket gibi çalışabiliyorlar. Bunlar Alyson Wharton'un "Tanzimat Döneminde Cami Mimarlığı" makalesinde çok güzel anlatılmış.

Muhtemelen Mimar Sinan'ın 16. yüzyılda yaptığı ileri sürülen 350'ye yakın binayı da o yapmadı. Muhtemelen böyle bir teşkilatlanma içerisinde, onun yönlendirmesiyle yapılan şeyler. Mesela uzaklardaki yerlere ya İstanbul'dan mimar gönderiyorlar ya oradaki mimarlar görevlendiriliyor. Bazı temel şeyler, binanın temel biçimlenişine ait ilkeler oraya gönderilmiş oluyor böylece. Coğrafyayı düşünün, Kırım'da, Suriye'de binalar var Sinan zamanında yapılmış. Bunların hepsinin başında durmaya kalksa adamın ömrü kervanlarda geçer.

14 Aralık 2010'da Ermeni Mimarlar sergisinde düzenlenen sempozyumda Afife Batur "Ben mimarın kimliğine bakmam, yapının teknik özelliklerine, üslubuna öncesinde ve sonrasında hangi geleneklere bağlandığıyla ilgilenirim" dedi. Bu şekilde bakarsak, 19. yüzyılda Rum veya Ermeni mimarisi diye bir çizgiden bahsetmek mümkün mü?

Tabii bu da bakışa göre değişen bir şey. Afife Batur'un söylediğine katılırım, bu genel bir şey. Mimari değerlendirmelerin esas alınması gerekir. Falanca mimarın özel yaşamını, mek-

Periklis Fotiadis'in yaptığ Galatasaray'daki Zoğrafyon Lisesi.

Harbiye Nezareti olarak yapılan, günümüzde İstanbul Üniversitesi rektörlük binası olarak kullanılan binanın mimarı Sarkis Balyan'dır.

tuplarını konu etmek, Sarkis Balyan yolsuzluk yaptı kaçtı gibi laflar bunlar ilgisiz şeyler. Sadece etnisitesi değil, kişiliği de bunun dışında tutmak gerekir diye düşünüyorum. Bizim için önemli olan elle tutulanlar, binalardır, onlara göre değerlendirme yapmak gerekir.

Tabii 19. yüzyılda mimarinin tümü değil ama İstanbul'daki mimari için şöyle bir şey var. 19. yüzyılda zaten Rumlar, Ermeniler ve yabancı mimarlar dışında karşılaştırılabilecek bir şey yok. Benim gördüğüm kadarıyla üslupsal bir ayrım saptamak zor. Ama şu var; Balyanların belli bir üslup, değişse de kullandıkları belli şeyler var. Aynı şekilde Mimar Sinan'ın da belli bir üslubu var. Kendisinin yapmadığını, başkasının yaptığını bildiğimiz ama onun üslubunu sürdürmüş binalar da olabilir. Diğer binaları ele alırsak bu bir Ermeni mimarın eseri olabilir dedirtecek ayrıntı, etnik özelliklerin olduğunu ben sanmıyorum... Talebin belirleyiciliği önemeli bence. Mesela bir ilan var, *Annual Oriental*'lerden birinde şuradan mezun olduğunu belirten ve her türlü inşaat, apartman, kilise yapılabileceğini belirten bir ilan. Bunların örneklerinin gösterilebileceği de belirtiliyor. Sanıyorum ki, döşeme kumaşı almaya gittiğinizde, örneklerin önünüze serildiği gibi belki de defterini açarak yaptığı çalışmaları referans olarak gösteriyor... Rum mimarlar için şöyle bir şey var: Bunların yaptığı okulların büyüklerinde neo-grek üslubun kullanıldığını görüyorsunuz.

Karaköy'deki Rum okulu gibi mi?

Karaköy'dekinin de mimarını bu çalışma sırasında keşfettik. Sergiye yansıtamadık ama umarım benim kitapta yer alacak. O bina mesela duruyor, arşivden o bina ile ilgili yapılmış kontrat çıktı Fransızca olarak. Galatasaray Lisesi'ne yakın Zoğrafyon Lisesi var, Periklis Fotiyadis Binası, üçgen Yunan alınlığı, sütunları vardır. Elden geçirilmiş bir Yunan tapınağı yorumu var. Balat'ta Mareşleyon var, Maraşlı ilkokulu. Görseniz bir Yunan tapınağının cephesi gibi, üçgen alınlık ve sütunlar orada da var. Bunun nedeni bunların okul binası olması ve bunlarda bizim eski kültürümüzün sürekliliği gibi bir düşünce temeline dayanıyor. Ama bunlar tekil örnekler.

Ermeni okullarında böyle bir şey yok galiba.

Ermeni okullarında benim bildiğim böyle bir düşünce yok. Beyoğlu'nda Eseyan'la Zapyon karşı karşıya duruyor. Bir Ermeni okulu, bir Rum okulu, ölçüleri bakımından muhteşemler. Eseyan'da benim gördüğüm böyle bir geçmişe öykünme yok. Zapyon'daki durum Rum cemaatinin istekleri doğrultusunda gerçekleşmiş olabilir. Bir edebiyat dernekleri var kurdukları 19. yüzyıl sonunda, birçok konuda çalışıyorlar, cemiyetin yaşamında çok fazla etkisi olan bir dernek. Mimar Kemalettin Bey de üye bu derneğe. Rum olmayan mimarların da orada olduğu-

III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Selimiye Kışlası'nın yapımlarının mimarı Krikor Balyan'dır.

nu görüyoruz. Eski Yunan kültürünü yaşatmak, mimarların önerisi olduğu gibi, bazen cemaatin de isteği olabilir, sonuçta onlar genellikle kilise ve okulları finanse ediyorlar. Mimarın üslubu demek yerine, belirli binalarda, belirli işverenlerin isteği doğrultusunda bazı benzerlikler olduğunu söylemek daha doğru. Bu üç okul gibi bir bina görsek, bir Rum mimarın eseri diye sorarız ve öyle de çıkabilir. Beri yandan Rum mimarlar Kiryakildis ile Neokosmos'un binaları *barok* cepheli olabileceği gibi, büyük ihtimalle *art nouveau* da olabilirler. Sanıyorum siparişe ve başka koşullara göre farklı türde binalar yapabiliyorlar.

İki sergi mukayese edildiği zaman Rum mimarların yaptığı yapılarda devletin siparişi üzerine inşa edilmiş olanlar daha az yer tutuyor. Rum mimarlar kendi cemaatlerinin ihtiyaçlarına yönelik daha fazla bina inşa ediyorlar. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?

Tahmini bir şeyler söylenebilir. Uzun süre Balyanların hâkimiyeti var. Yüzyılın sonuna doğru Balyanlar da böyle büyük devlet inşaatlarını yapmaz oluyorlar, Çırağan Sarayı bir istisna. Onun dışında Ermenilerin de yaptığı büyük inşaatlar yok. Rumların etkin olduğu zaman artık büyük devlet inşaatlarının yapılmadığı bir zaman. Bir Yunan mimarlık tarihçisinin öne sürdüğü bir varsayım var. Mora İsyanı veya Yunan Devrimi 1821'dir, o dönemde, Rumların "asi" olmasından dolayı, Rumlardan Ermenilere bir dönüş yaşandığı, Rum kalfalara iş verilmediği söyleniyor. Yüzyılın sonunda da Ermeniler devlet tarafından istenmeyen şeyler yapan kişiler olarak bilinmeye başladığı iddia ediliyor. Mübadele'den sonra da, İstanbul resmen Mübadele'ye dahil değil ama pek çok Rum mimar yaşam şartlarının zorluğu, işlerin azalması gibi sebeplerle burayı terk etmek durumunda kalıyorlar.

Rum mimarların etkinliğinin artmasında, Rum cemaatinin en azından İstanbul'da daha etkin, güçlü bir cemaat olması ve daha fazla sipariş vermesiyle alakalı olabilir mi?

Tabii ki o da var, siz devlet işleri dediğiniz için öyle söyledim. Aslında Rum mimarların ağırlıklı olarak yaptıkları inşaatlar var. Düşünürseniz bunlar hep cemaatin yaptırabileceği kiliseler, okullar. O zaman pek çok Rumca gazete de çıkıyor İstanbul'da. Rum cemaati sayıca da çok, mali bakımdan da güçlü ve bu işin üzerine eğiliyorlar. Aslında Ermenilerin okulları da cemaatin mali gücüyle yapılıyor. İki tarafta da patrikhanelerin desteği var tabii, maddi değilse bile manevi olarak; kiliselerde para toplanması gibi yöntemler var. Rum cemaatinin daha etkili bir inşaat faaliyeti içinde olması, belki daha çok zengin barındırması ve onların mali açıdan daha çok destek olabilmele-

Şişhane'deki Frej Apartmanı'nın mimarı Kiryakidis Konstandinos'tur.

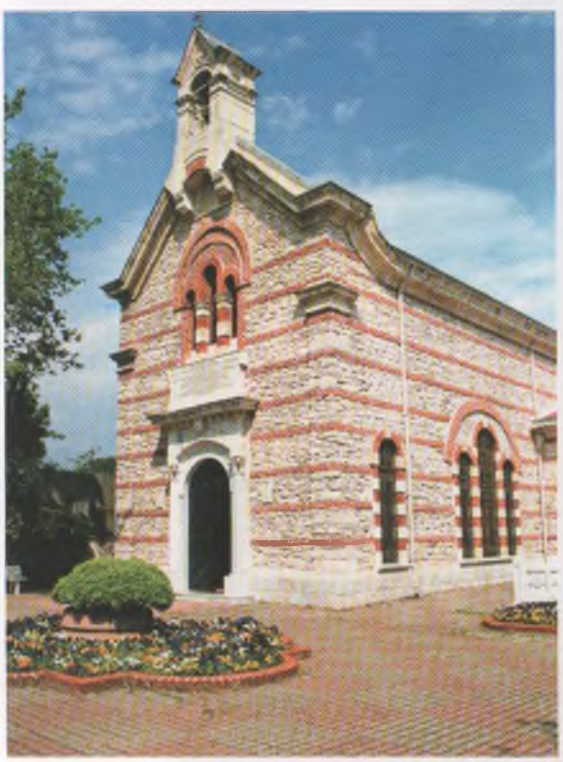

Heybeliada'daki Ruhban Okulu'nu Fotiadis Perikles yapmıştır.

riyle ilgili. Çok büyük bir ayrım yapmak doğru mu diye düşünüyorum... Ermenilerin de böyle cemaat aracılığıyla yaptıkları bir sürü hastane ve diğer binalar var. Genellikle kilisenin yanında okul oluyor, birleştiriyorlar... Kiliseye gelenler okula bağış da yapıyor vs... Ancak o alanda başka bir şey söyleyebilecek kadar bilgili değilim.

Konuyu biraz değiştirelim isterseniz. 19. yüzyılda önde gelen Osmanlı mimarlarının Avrupa'dan etkilenme durumları, oradaki mimari akımları takip edebilme imkânları nasıldı?

Kevork Aslanyan'ın yaptığı Surp Pırgiç Hastanesi Kilisesi.

Bu konuda ne yazık ki elimizde pek belge yok. Ancak yüzyılın sonunda falanca Rum mimarın Fransa'daki şu dergide şu projesi yayınlanmıştı gibi örnekler biliyoruz. Bir Ermeni mimar var, Güreğyan, onun İtalya'da hocalık yaptığını biliyoruz. Benim düşüncem, Rumlarla Ermeniler, yani gayri Müslimler, ne kadar Osmanlı olsalar da Müslüman Osmanlılara oranla Avrupa kültürüne daha yakınlar. Daha çok dil bilen gayri Müslim var. Öteden beri Osmanlı devlet tercümanları Fenerli Rumlar vs. Onların o yanı ileri çıkıyor ki, Osmanlı onları bu alanda kullanıyor. Kişisel ilişkiler de Avrupa'ya açık olmayı mümkün kılmıştır diye düşünüyorum, Avrupa'da akrabaları olabilir, gidip gelebilirler, Avrupa'da çıkan bir gazeteye abone olmuş olabilirler. O dönemin resimli ünlü Fransızca, İngilizce dergi ve gazeteleri belki bazı Osmanlı paşalarının eline geçiyordu ama herhalde gayri Müslimlerin içinde bunları izleyenlerin sayısı daha fazlaydı. Pars Tuğlacı, ne var ne yoksa Balyanların yaptığını yazıyor, bazıları belgeye dayanıyor, bazıları dayanmıyor. Dayananların da ne kadar sağlam olabileceği şüpheli, bunun tam tersini ortaya koyan belgeler çıkabilir. Bu bir diğer ülkedeki milliyetçi bakışla birleşince Türkiye'de bir reaksiyon yarattı, biraz da etkisi oldu. "Vay bir Ermeni bunu nasıl yapar" gibi çıkışlar oldu. Ben bir sınıfımı sergiye götürdüm, mahsus kapıya yazdık "19. yüzyılda İstanbul'da yapılan büyük camilerin çoğunu Ermeni mimar ve kalfalar yapmıştır" diye, bu kadar. Niyet bir etnisiteye vurgu yapmak değil, bir gerçeği göstermek insanlara. Mimarı Ermeni olan 3 camiyle ilgili film oynuyor içerde. 2 tane başı bağlı öğrenci "Hocam" dediler, "bu binalar eskiden kilise olarak yapılmış da, sonra camiye çevrilmiş, değil mi?" Yani Ermeni mimarın yapsa yapsa kilise yapabileceği düşünülüyor, bakışları o kadar zımparalamak lazım ki, başa çıkılmaz bununla. Afife Batur'un belirttiği gibi, Balyan ailesini bir zincirin halkası gibi alırsak, ilk halka usta çırak ilişkisi içerisinde, babasının şantiyesinde yetişerek belki tasarım yapacak hale geliyor. Tasarım dediğimiz bugün cetvelle çizerek yaptığımız tasarım mı, ne ölçekte bir tasarım bilmiyoruz. Mimar Sinan T cetveliyle mi çalışmış? Tasarım illa çizerek olmaz, kafasında da taşıyabilir, kuma çizip etrafına da gösterebilir. Gaudi'nin her şeyi parça parça yaptığı anlatılır, onun için de işini bitirememiştir. Tasarım çok çeşitli şekillerde yapılan bir şey. Balyanlar bu işin okulla yapılmasının getireceği imkânları görüyorlar ve çocuklarını Paris'e yolluyorlar. Paris'te zamanın okulu Beaux Arts, başka okullar da var. Sainte Barbe Koleji var daha çok lise düzeyinde. Biraz teknik eğitim veren bir okul. Orası bitirilince Beaux Arts'a gidiliyor. Balyanlardan biri Beaux Arts'a bir sene devam etmiş ama sonra bitirmemiş. Bu durum polemik konusu oluyor. Bunların hepsini Beaux Arts'dan mezun gibi lanse ederseniz, bir tanesinin oradan olmadığı kanıtlanırsa, "bakın sahtekârlık yapılıyor" deniyor. Başka bir araştırmacı Beaux Arts'la yazıştı, bunların hiçbiri Beaux Arts'ın öğrenci listesinde yoklar, ama Sainte Barbe'a gittikleri biliniyor. Öte yandan tek önemli şey bu değil bence. Kendi hayatımdan örnek vereyim size: Ben artık belli tecrübeyi geçmiş bir mimarken, Viyana'ya gidip 1 ay kaldım. *Art nouveau* ve *barok* mimari hakkında gezerek, bakarak dünya kadar

Mimarı Yetvart Terziyan olan Kadıköy Belediye Binası.

şey öğrendim; kitapları okuyarak, orada bulunarak... Eğitim sadece okula gitmekle olan bir şey değil. O adamların Paris gibi önemli bir yere gitmeleri, Sainte Barbe gibi bir okulda, Henri Labrouste gibi bir adamın öğrencisi olmaları, onun 2-3 lafından etkilenmeleri, bunlar hep eğitimdir. Örgün eğitim şart değil. Zaten abisi, babası çıraklıktan gelme, bunu kimse inkâr etmiyor. Toparlarsak Güreğyan gibi, Balyanların bazıları gibi Avrupa'yla ilişkilerinin olduğunu, orada okuduklarını... Aznavur mesela, Demir Kilise'nin, Mısır Apartmanı'nın mimarının Roma'da okuduğunu biliyoruz.

Demir Kilise dediğiniz Bulgar Kilisesi değil mi?

Evet, Bulgar Kilisesi. Yani böyle tekil örnekler var. Onların dışında da muhakkak oradaki bazı şeyleri izlemek, seyahat sırasında görmek, kitaplardan öğrenmek gibi ilişkileri vardır. Bilgileri bugünkü gibi sistematik olmayabilir ama muhakkak bir şeyler biliyorlardır. Öte yandan Mimar Sinan'ın bütün Avrupa mimarlığını bildiğini iddia edenler, bu 19. yüzyıl insanlarının Avrupa'yı bildiğini neden kabul etmezler ben de onu anlamam.

Aynı ailenin elinden çıkma cami ve kiliselere bakarsak kilisede devamlılığın daha çok gözetildiği, camilerde ise mimarın daha rahat, gelenekle daha mesafeli davrandığını söyleyebilir miyiz?

Alison Wharton'un makalesinde ayrı bir alt başlık var. Orada belirli motiflerin, belirli malzemelerin, belirli bakış açılarının tekrar etmesi durumu anlatılıyor. Bu mihrap veya kubbe dekorasyonu konusunda konuştuk, belirli ustalarla çalışarak belirli şeyler yapıyorlar. Ama Osmanlı'da mimarın bildiğini, ama en ince detayına kadar bir sütun başlığının nasıl yapılması gerektiğini taşçı ustasına anlattığını sanmıyorum. En az o taşçı ustası kadar biliyordur muhakkak; zaten yetişmesi sırasında onları yapmıştır. Ama taşçı ustalarının da kendi modelleri var diyelim, 5 veya 6 tane. Şu başlıktan yapayım diyor, mimar onu seçiyor. Kiliselerde bazı motiflerin tekrarı, benzerliği rahatlıkla görülebilir. Kastettiğiniz 19. yüzyıl camilerindeki tipolojik bir değişmeyse, mesela en büyük değişme son cemaat yerlerinin önce üstüne, sonra tamamını kaplayacak şekilde hünkâr kasırlarının yapılması ise, bunu tarihçilerle de konuşmak lazım diye düşünüyorum. Padişah Cuma Selamlığı'na gittiğinde, bazı konuşmalarını buralarda yapmış olabilir. İnsanları orada kabul ediyor olabilir. Şöyle düşünüyorum ben, mesela bazı siyasiler bugün kahvaltıda buluşup bir şeyler konuşuyorlar. Camide de selamlık öncesi veya sonrası için böyle şeyler olabilir. Afife Batur'un da çok isabetli olarak belirttiği gibi, değişen protokol koşullarının getirdiği şeyler bunlar. Bir Avrupa sarayında uygulanan protokolü, Topkapı Sarayı'nda uygulayamazsınız. O protokolü uygulamak istiyorsan, onun mekânını yapacaksın. Son cemaat yerini alan bu hünkâr kasırlarının, bu ismi almalarının nedeni bir kasır veya köşk gibi cepheleri olmasından ileri gelmektedir. Bu dönemdeki en belirgin değişikliklerdendir. Ama camilerde de birtakım şeylerin tekrarlandığını söyleyebiliriz. Taştan minare külahları mesela, hepsinde yoktur ama birçok Tanzimat dönemi veya 19. yüzyıl camisinin minare külahları taştan. Yani bu taşları gördüğünüzde bunu başka bir döneme ait sayamazsınız;16. yüzyıl diyemezsiniz. Çünkü o bu dönemin özelliğidir.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-3

"ATATÜRK" SOYADI NASIL BULUNDU?

MEHMET Ö. ALKAN

Atatürk soyadı nasıl bulundu, kim verdi? Hep anlatılan şekliyle "Millet" mi, "Meclis" mi? Yoksa bu ismi bulan ve öneren biri var mı? Resmi kaynakların hemen tamamında "Atatürk" soyadının 24 Kasım 1934 tarihinde "Türk Milletine yaptığı hizmetlerden dolayı bir teşekkür ifadesi olarak" TBMM tarafından verildiği belirtilir. Ancak bu ismin nasıl bulunduğuna değinilmez. Bu konuya değinen kaynaklarda ise bir karışıklık ve karmaşa olduğu açıktır.*

Atatürk'ün, ailesinin verdiği "Mustafa" isminden hiç hoşlanmadığını, rüştiyeden itibaren kendi isimlerini kendisinin verdiğini, Kemal'in Kamâl oluşunun da dilde sadeleşme kazalarından biri olarak yine kendi isteği ile yapılan bir değişim olduğunu geçen yazımızda anlatmıştık.[2] En sevdiği unvanın da "gazi" olduğu anlaşılmaktadır.[3] "Atatürk" soyadı da yine kendisinin beğendiği ve aldığı bir soyadıdır. Hatta kendisine kanunla bu soyadının verilmesinden evvel bu soyadını kullanmaya başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu konuda kanun hazırlanmasını da kendisi istemiş olmalıdır. "Atatürk" ismi kanunla kabul edildikten hemen sonra bir kutsiyet kazanmakta gecikmemiş, basında, örneklerini bu sayfalarda göreceğiniz, bazıları aşırıya kaçan övgü yazıları yayınlanmış, şiirler yazılmıştır.

Bu metnin hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm Burcu Kartal ve Cengiz Yolcu'ya teşekkür ederim.

MİLLİ KUTSİYET: ***"ulusun en değerli varlığı olan Cümhur Reisi-***

Atatürk'e bu soyadı nasıl verildi ve kim buldu?

İLERİYİ GÖREN ATATÜRK

Şöhret köşesi

"Atatürk'e bu soyadı nasıl verildi ve bunu kim buldu?", M. Ş. Ülkütaşır'ın yazısı, *Hayat*, 11 Kasım 1976.

mizin adını söylerken derin saygı ve sevgi duygularımızı birlikte sezdirmiş olacağız."

21 Haziran 1934'te kabul edilen ve 2 Temmuz'da *Resmi Gazete'de yayınlanan* 2525 numaralı Soyadı Kanunu'nun[4] birinci maddesi "Her Türk, öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur." demekteydi. Bu kanunun yayımından bir süre sonra "Atatürk" soyadı ile ilgili kanun, TBMM'ne Malatya mebusu İsmet Paşa ve arkadaşları tarafından teklif edilmiştir. "Malatya Mebusu İsmet Paşa ve Arkadaşlarının, Kemal öz adlı Cümhur Reisimize verilen soyadı hakkında kanun teklifi ve Dâhiliye encümeni mazbatası (2/129)|" başlıklı encümen mazbatasında İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal'e milli bir kutsiyet atfeden şu sözleri yer almaktadır:

"Yüksek Reisliğe

Ulu Cümhur Reisimize Atatürk soy adı verilmesi hakkında Malatya mebusu İsmet Paşa ve arkadaşlarının yaptıkları kanun teklifi encümenimize gönderilmiş olmakla 24-XI-1934 toplantımızda okundu ve konuşuldu.

Türk ulusuna tam istiklalini kazandıran ve ulusa gerçek tarihinin, öz dilinin yolunu gösteren Ulu Cümhur Reisimize (Atatürk) soy adının verilmesi çok yerinde görülmüş ve teklif cümlece kabul olunmuş bulunmakla Yüksek Heyetin iyi görüşüne sunulmasına karar verilmiştir."

Meclis'te yalnızca İsmet Paşa söz isteyerek kısa bir konuşma yapacak ve şunları söyleyecektir:

"Arkadaşlar Büyük Önderimiz Cümhur Reisimizin soyadı için kanun teklif ediyoruz. Düşündük ki Soyadı Kanunu tatbik olunurken Büyük Önder'in taşıyacağı adı tayin etmek Büyük Meclisin borcu ve hakkıdır. Kanunda biz (Atatürk) adını teklif ediyoruz. İnanıyoruz ki; ulusun en değerli varlığı olan Cümhur Reisimizin adını söylerken derin saygı ve sevgi duygularımızı birlikte sezdirmiş olacağız. (Alkışlar)

İnanıyoruz ki (Atatürk) adı ile büyük Türk ulusu en büyük oğluna en büyük, en saygılı hitabını yapmış olacaktır." (Alkışlar)[5]

Kanun ittifakla kabul edilmiştir. [6]

Bu konudaki kanun yürürlük hükümleri dışında tek maddedir ve aynen şöyledir: "Madde:1-KEMAL Öz adlı Cümhur Reisimize ATATÜRK soyadı verilmiştir."[7]

Ancak bu kanun çıktıktan sonra Atatürk soyadını başkalarının almasını önlemek gerektiği akla gelmiştir. Bunun üzerine yeni bir kanun daha yapılarak TBMM'ne gönderilmiş ve 17 Aralık 1934 tarihinde kabul edilmiştir.[8] Buna göre;

"Madde: 1- Kemal Öz adlı Türkiye Cümhur Reisine 24/11/1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla verilmiş olan ATATÜRK soy adı yalnız tek şahsına mahsustur, hiç kimse tarafından öz ve soyadı olarak alınamaz, kullanılamaz ve kimse tarafından hiç bir suretle bir kimseye verilemez.

Madde: 2- "ATATÜRK" adının başına ve sonuna başka söz konarak öz ve soy adı alınamaz ve kullanılamaz."

ATATÜRK'E ÖNERİLEN SOYADLARI: Etel-Etil, Etelalp, Korkut, Arız, Ulaş, Yazır, Emen, Çoğaş, Salır, Begit, Ergin, Tokuş, Beşe...

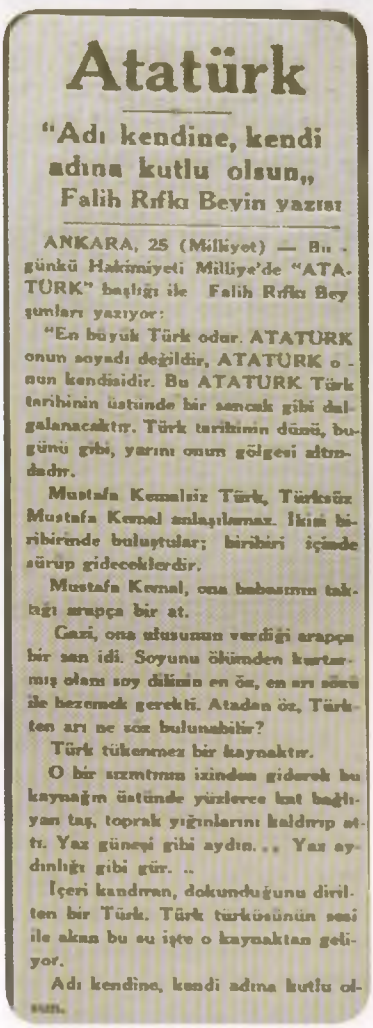
Soyadı Kanunu kabul edildiğinde Mustafa Kemal'e henüz soyadı bulunamadığı, ama hummalı bir arayı-

Atatürk'ten Evvel Bulunan İsimler

Ülkütaşır kendisinde bulunduğunu iddia ettiği ve kaynak göstermediği bir belgenin varlığından söz ederek Gazi'ye bulunan isimleri şöyle sıralar:[10]

"1-Kemal ***Etel-Etil****: (Türk Kahramanının adı. Atila'nın asıl adı "Etel"dir. Etel- Büyük nehir, ırmak demektir. Bugün yaşayan şekli (İdil-Volga)*
2-Kemal ***Etelalp*** *(Oğuzname'deki şekliyle. Bu da Altay'lılarda)*
3 Kemal ***Korkut***
4- Kemal ***Arız****: (Türk kahramanlarından birinin adı: Alp Arız)*
5 Kemal ***Ulaş****: (Bir Türk Kahramanın adı: Ulaş oğlu Salur Kazan)*
6-Kemal ***Yazır****: (Bir Türk Kahramanın adı: Yağlıkçı oğlu Yazır)*
7-Kemal ***Emen****: (Bir Türk Kahramanın adı: Ucen oğlu Emen Beg)*
8-Kemal ***Çoğaş*** *(Güneş, Işık)*
9 Kemal ***Salır****: (Türk Kahramanlarından birinin adı: "Salur" Kazan)*
10-Kemal ***Begit****: (Sağlam, Kavi)*
11-Kemal ***Ergin****: (İrfan sahibi, mütekâmil demektir,* ***Tarama Dergisi*** *Cilt:2)*
12-Kemal ***Tokuş****: (Bir Türk büyüğünün adı: Ertokuş-Cengâver, sahibi sey)*
13-Kemal ***Beşe****: (Mümtaz, Seçkin, Tarama Dergisi)"*

Bazı kaynaklarda yukarıdaki listeye ek olarak, belki yazım yanlışından da kaynaklanacak şekilde ilave isimler de görülebilir." Anlaşılan Mustafa Kemal kendisine sunulan bu isimlerden hoşnut olmamıştır.

Atatürk

"Adı kendine, kendi adına kutlu olsun,,
Falih Rıfkı Beyin yazısı

ANKARA, 25 (Milliyet) — Bugünkü Hakimiyeti Milliye'de "ATATÜRK" başlığı ile Falih Rıfkı Bey şunları yazıyor:

"En büyük Türk odur. ATATÜRK onun soyadı değildir, ATATÜRK onun kendisidir. Bu ATATÜRK Türk tarihinin üstünde bir sancak gibi dalgalanacaktır. Türk tarihinin düsü, bugünü gibi, yarını onun gölgesi altındadır.

Mustafa Kemalsiz Türk, Türksüz Mustafa Kemal anlaşılamaz. İkisi birbirinde buluştular; birbiri içinde sürüp gideceklerdir.

Mustafa Kemal, ona babasının taktığı arapça bir at.

Gazi, ona ulusunun verdiği arapça bir san idi. Soyunu ölümden kurtarmış olanı soy dilinin en öz, en arı sözü ile bezemek gerekti. Atadan öz, Türkten arı ne söz bulunabilir?

Türk tükenmez bir kaynaktır.

O bir uzmanın izinden giderek bu kaynağın üstünde yüzlerce kat bağlıyan taş, toprak yığınlarını kaldırıp attı. Yaz güneşi gibi aydın. . . Yaz aydınlığı gibi gür. ..

İçeri kandıran, dokunduğunu dirilten bir Türk. Türk türküsünün sesi ile akan bu su işte o kaynaktan geliyor.

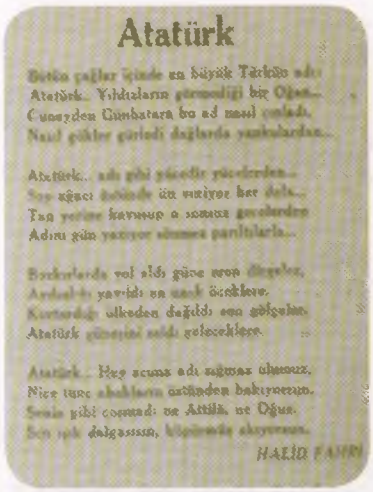
Adı kendine, kendi adına kutlu olsun.

Falih Rıfkı (Atay)'ın övgü yazısı, *Milliyet*, 26 Kasım 1934.

Halid Fahri'nin Atatürk Şiiri, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1934.

"Atatürk soyadı başkası tarafından kullanılamayacaktır", *Zaman*, 5 Aralık 1934.

"Saffet Arıkan'ın Dil Bayramı nedeniyle hazırladığı konuşmanın orijinali. Üzerindeki düzeltmelerden bir kısmı Gazi Paşa'ya aittir. "Ata Türk" isminin bir hitap olarak kullanıldığı ilk kaynak budur. Buradaki "Ata Türk" hitabını Gazi Paşa çok beğenecek ve soyadı olarak alacaktır."

Atatürk

Bütün çağlar içinde en Büyük Türkün adı
Atatürk.. Yıldızların görmediği bir Ögün...
Cumayden Cümbatara bu ad nasıl çınladı,
Nasıl gökler çınladı dağlarda yankılardan...

Atatürk.. adı gibi yücedir yüreklerden...
Soy ağacı üstünde ün yapıyor her dalda...
Taa yerine kavuşup o sonsuz gevherden
Adını gün yazıyor sönmez parıltılarla...

Beşiklerde yol aldı güne sevgiler,
Ardından yarınlı en candı özlemler.
Kurtardığı ülkeden doğdu ona gölgeler.
Atatürk yürüyüşü sevdi geleceklere.

Atatürk.. Hep acuna adı sağmak olmuyor,
Nice tunç abidelere ustadan bakıyorum.
Senin gibi cesurdu ne Attila, ne Oğuz.
Sen ışık dalgasısın, köşemde okuyorum.

HALİD FAHRİ

Atatürk

Bu soy adını başka kimse alamıyacaktır

Ankara 4 (... lefonla) — Kocaeli meb'usu İbrahim Süreyya, meclise bir kanun lâyihası teklif etmiştir. Bu lâyihada, Cumur reisine verilen "Atatürk,, soy adının başka ki- seler tara... dan öz soy adı olarak alınması ve kullanılması menedilmektedir.

İbrahim Süreyya

Baha ARIKAN

şın başladığı anlaşılmaktadır. Hatta bu amaçla CHP Meclis gurubunda özel bir komisyon kurulmuş, dilci ve tarihçi üyeler "soyadı" bulma seferberliği başlatmışlardır. Kısa süre sonra bir soyadı listesi oluşturacaklardır. Atatürk'e önerilen soyadları listesine ve kim tarafından verildiği hikâyesine ilk kez M. Şakir Ülkütaşır'ın "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu" başlıklı 1973 yılında yayınlanan yazısında rastlıyoruz. Bu yazı sonradan isimli veya isimsiz başka yayın organlarında da kullanılmıştır.[9]

ATATÜRK SOYADINI NAİM HAZIM ONAT'IN BULDUĞU YANLIŞI

Ülkütaşır'ın aktardığına göre, bu listenin sunulduğu sıralarda Çankaya'da bir yemek esnasında Safvet Arıkan'ın daha önce bir toplantıda kullandığı "Atatürk" ve "Türkatası" gibi iki ismi Mustafa Kemal'in kendisi "Bir de arkadaşlar, ne buyurursunuz, bakalım!" diyerek tartışmaya açar. Bunun üzerine, Konya milletvekili Naim Hazim Onat "Müsaade buyurulur mu, Paşam?" diye söz ister. Gazi "Arkadaşlar, lütfen hocamızı dinleyelim, diye sözü Onat'a bırakır. Onat da;

"'Türkata', 'Türkatası' gerek yazılışta, gerek söylenişte bana biraz tuhaf geliyor. Arkadaşlar biliyorsunuz, tarihimizde bir 'Atabey' sözü, ünvanı vardır. Anlamı da, yine biliyorsunuz: Bey'in, Emir'in, Şehzade'nin hatta Hükümdar'ın ilimde, idarede, askerlikte mürebbisi, müşaviri, hocası demektir. Atabey, kullanılmış, tarihe geçmiş bir ünvan-ı resmidir. Bu ünvanı taşıyan birçok Türk büyüğü vardır. Binaenaleyh biz de Türk'e her alanda atalık etmiş, Türklüğü kurtarmış, istiklaline kavuşturmuş olan Büyük Gazi'mize 'Atatürk' diyelim, bu soyadını verelim. Bu bana şivemize de daha munis, daha uygun gibi geliyor', demiştir.

Gazi, Naim Hazım Hoca'nın açıklamasını daha yerinde bulmuş, hatta üstada teşekkür etmiştir. Böylece Atatürk soyadı üzerinde ittifakla durulmuştur."

Birazdan değineceğimiz üzere bu anlatım eksiktir. Bu eksik anlatım, başka kaynaklara da aynen geçecek ve Atatürk'e soyadının Naim Hazım Onat tarafından verildiği zannedilecektir.[12] Kültür Bakanlığı web sitesinde bile aynı yanlış tekrarlanacaktır.[13]

KULAKTAN KULAĞA...

Her hangi bir belgeden yoksun bu anlatım, çeşitli yayınlarda alıntılanacak ve kaynağı belirsiz ilavelerle tanınmaz hale gelecektir. Özetlemeye çalıştığımız bu yazı daha sonra hemen hemen aynı şekilde 1974 yılında *Ülkücü Öğretmen* dergisinde, 1976'da *Hayat Mecmuası*'nda, 1979'da *Kemalizm* dergisinde isimsiz olarak, 1981 *Atatürk Türkiyesi*'nde, sonra da *Milli Kültür* dergisinde yayınlanır.[14] Bu yazı ayrıca Avni Altıner'in hazırladığı *Her Yönüyle Atatürk* adlı toplama eserinde isimsiz olarak yayınlanmıştır. Aynı anlatım uzun bir şekilde başka kaynaklarda da yer almıştır.[15] Bunlardan *Hayat* dergisinde çıkan yazı Ahmet Atalay'ın hazırladığı *Milli Mücadelede Konya Kuvayı Milliyecileri* adlı kitapta kesin doğru gibi tekrarlanmıştır. Bu nedenle Hazım Onat'ın ailesi bile soyadını Hazım Onat'ın verdiğini zannetmektedir.[16] Bu bilgiler yine hiç sınanmadan son zamanlarda, **Atatürk** Araştırma Merkezi Başkanlığı **tarafından** yayınlanan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II* **adlı eserde de** tekrarlanmıştır.[17] Şerafettin Turan da Ülkütaşır'ı kullanarak aynı hikâyeyi anlatmaktadır.[18]

Kazım Özalp "Atatürk" ismini kimin verdiğini belirtmemekle birlikte "sofra"da kararlaştırılmış bir isim olarak zikreder.[19] Falih Rıfkı Atay ise *Çankaya* adlı eserinde bu soyadının Safvet Arıkan'ın armağanı olduğunu belirtir ancak bir yanlışlık yapar: "Kendi soyadı ona, biraz yardımla rahmetli Safvet Arıkan'ın armağanıdır. Safvet'in bulduğu "Türkata" idi. Meclis'te hayli tartışıldıktan sonra daha ahenkli ve manalı olan "Atatürk" şekline girdi." Demektedir ki aslında Arıkan, bu ismi "Türkata" değil, "Atatürk" olarak kullanmıştır. Öte yandan Atay'ın zikrettiği "Meclis" TBMM değil, Gazi'nin sofrasıdır. Yoksa TBMM'de bu konuda herhangi bir tartışma yaşanmamıştır.[20]

Benim görebildiğim kadarıyla bu konuda doğru bilgi, Cemal Granda'nın hatıratında bulunmaktadır. Granda, Gazi'nin sofrasında bu ismin çok tartışıldığını belirterek doğru hikâyeyi kısaca anlatır.[21]

ASIL KAYNAK: "Büyük Önderimiz Ata Türk..."

Soyadı ile ilgili bütün hikâye, 26 Eylül 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) tarafından düzenlenen 2. Dil Bayramı toplantısında yapılacak konuşma metninde geçen bir hitapla başlayacaktır. TDTC başkanı Safvet Arıkan, konuşmasına "Ulu önderimiz Ata Türk Mustafa Kemal" diye başlamış ve bu "Ata Türk" hitabı Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitmiştir.

Gerçekten de bir başka kaynak, Ülkütaşır'ın iddiasının tersine, Atatürk soyadının Naim Hazım tarafından değil, birazdan belirteceğimiz gibi Naim Hazım'ın kendisinin de teyit edeceği şekilde, Safvet Arıkan tarafından bulunmuş olduğunu yazmıştır. Baha Arıkan, "'Atatürk' Soyadı ve Arıkan" başlıklı yazısını *Ulus* gazetesinde 26 Kasım 1949 tarihinde yayınlamıştır.[22]Yazıda Atatürk'e soyadını bulan kişinin ağabeyi Safvet Arıkan olduğu anlatılmaktadır. Baha Arıkan, Atatürk soyadı ile ilgisini ağabeyine sormuş, Safvet Arıkan da kardeşine biraz yukarıda değindiğimiz Dil Bayramı'nda yaptığı konuşmanın müsveddelerini göstermiştir. Gazetede yayınlanan makalenin yanında verilen klişede üzerleri çizilen sözcükler dâhil şu cümle okunmaktadır:[23]

"Bugün,

Büyük Önderimiz Ata Türk ~~Mustafa~~ Kemalin büyük budunumuza armağan ettiği bayramlardan birini, ~~dil bayramımızı bugün~~ yaşıyoruz. Dil Bayramınız ~~hepimize~~ kutlu olsun yurttaşlar."

Gazi, Arıkan'ın kendisine toplantı öncesinde gösterdiği bu konuşma metininde bazı düzeltmeler yapmış, ama "Ata Türk" hitabına dokunmamıştır. Burada kullanılan "Ata Türk" hitabı ve buna dair gelişmelerin, Safvet Arıkan tarafından kardeşine şu şekilde anlatıldığı yazılmıştır:

"Maarif Vekili olmadan evvel, 1934 senesi Dil Kongresinde, Dil Tetkik Cemiyeti Başkanlığına getirildim. Kongreden bir müddet sonra, 26 Eylül tarihi, dil bayramı idi. Bunun için bir nutuk hazırlamam lazım geliyordu. Bu nutuk, müsveddede görüldüğü gibi "Ulu önderimiz Atatürk Mustafa Kemal" diye başlıyordu...

Atatürk o tarihe kadar, soyadı kanunu çıktığı halde henüz soyadı almamıştı. Nutku kendisine gösterdim. Atatürk, kelimesini görür görmez üzerinde durdu. Birçok kereler bu kelimeyi tekrar etti. (Çok güzel bir buluş, yalnız fazla iddialı) dedi. Ancak müsveddede tashihler yaptığı halde, Atatürk'e dokunmadı. Müsveddenin sonlarında bir de Türk Atası diye bir terkip kullanmıştım. Bunu daha fazla iddialı bularak Atatürk tarzında tashih etmemi emretti. Başka bir şey söylemedi. Ben nutkumu verdikten epey sonra, Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ü soyadı olarak aldı."[24]

Baha Arıkan, söz konusu makaleyi yazarken Afet İnan'a müracaat etmiş, onun tanıklığına da başvurmuştur. Afet İnan da olaya dair -fakat farklı bir mekânı zikrederek- şunları aktarmıştır:

"Rahmetli Arıkan'dan naklen anlattığınız hadise aynen vakidir. Gazi bu nutuk yazıldığı zaman Dolmabahçe'de bulunuyorlardı. Safvet Bey geldi. Yanında ben, Safvet Bey vardık. Nutku gösterdi. Gazi, Atatürk kelimesi üzerinde çok durdu. Yalnız fazla iddialı buluyordu. Ancak çok beğendiği için umumi efkâra aksettirilmesini muvafık buldu. Ankara'ya döndükten epey sonra Safvet Bey'in buluşu olan Atatürk'ü Soyadı olarak aldı."[25]

Dikkat edilirse, aslında Safvet Arıkan'ın, Atatürk'e soyadı bulmak gibi bir amacı yoktur. O, dil bayramı nedeniyle yapacağı konuşmada Gazi'yi "Ata Türk" hitabıyla övmek istemektedir. "Ata Türk" hitabını, "Atatürk" olarak soyadına çeviren Gazi'dir.

KAYNAĞIN TEYİDİ: "Beyefendinin Armağanlarıdır"

Yukarıda zikrettiğimiz Baha Arıkan'ın yazısının yayınlanmasından yaklaşık 1 hafta sonra, 3 Aralık 1949 tarihinde *Ulus* gazetesinde bir yazı daha yayınlanacaktır. " 'Atatürk' Soyadı Üzerine Bir Kaç Hatıra" başlıklı yazı, Atatürk'e bu soyadını verdiği zannedilen Naim Hazım Onat'a aittir. Onat da bu soyadını Safvet Arıkan'ın bulduğunu teyit ederek şunları belirtir:

"Arıkan'ı çok severdim, onun da bana içten sevgisi vardı. Bir akşam gene Atatürk'ün sofrasında yan yana oturuyorduk. Atatürk'ün soyadı üzerinde konuşuluyordu. Bunun çok

ZAMAN

Edirnemizin kurtulduğu gün

Gazi Hz. ne "Ata Türk" Soy adı verildi

Fransa - Rusya askeri ittifak akdettiler...

İmtihan

Cumhuriyet 12

Güzel Edirnemizin yüce günü

Gazi Hz. dün Meclisten çıkan kanunla "Atatürk" soyadını aldılar

Rus ordusunun Fransaya yardımı temin edilmiştir!

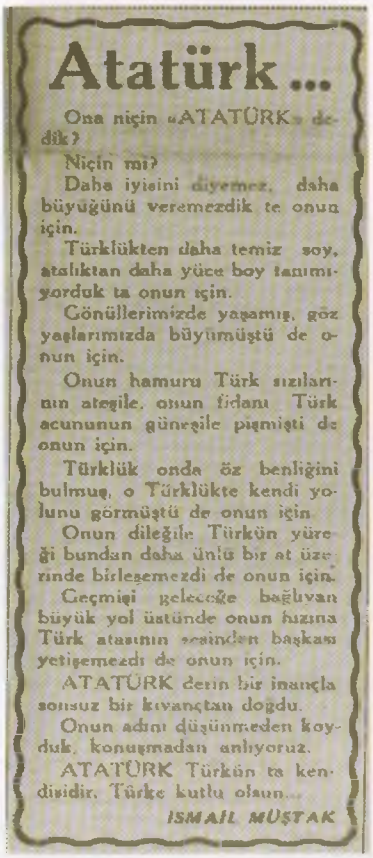
Yunanistanda seyläp

Matbuat Kongresi

Ulusal "sanın,

"Gazi'ye Atatürk soyadı verildi", *Zaman*, 26 Kasım 1934.

Önderin Atatürk soyadını alması, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1934.

Atatürk...

Ona niçin «ATATÜRK» dedik?

Niçin mi?

Daha iyisini diyemez, daha büyüğünü veremezdik te onun için.

Türklükten daha temiz soy, atalıktan daha yüce boy tanımıyorduk ta onun için.

Gönüllerimizde yaşamış, göz yaşlarımızda büyümüştü de onun için.

Onun hamuru Türk sızılarının ateşile, onun tıdanı Türk acunun güneşile pişmişti de onun için.

Türklük onda öz benliğini bulmuş, o Türklükte kendi yolunu görmüştü de onun için.

Onun dileğile Türkün yüreği bundan daha ünlü bir at üzerinde birleşemezdi de onun için.

Geçmişi geleceğe bağlıyan büyük yol üstünde onun hızına Türk atasının ardından başkası yetişemezdi de onun için.

ATATÜRK derin bir inançla sonsuz bir kıvançtan doğdu.

Onun adını düşünmeden koyduk, konuşmadan anlıyoruz.

ATATÜRK Türkün ta kendisidir. Türke kutlu olsun...

İSMAİL MÜŞTAK

Kanunla Atatürk soyadı verilmesinden hemen sonra, İsmail Müştak'ın Atatürk ismini öven yazısı, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1934.

M. Şakir Ülkütaşır'ın Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan adlı kitapta yayınlanan ve Atatürk'e verilen soyadının hikâyesini yanlış anlatan ve birçok kaynakta aynı yanlışın tekrarlanmasına neden olan yazı, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*'dan.

Naim Hâzım Polat'ın "Atatürk" soyadını Saffet Arıkan'ın verdiğini doğrulayan yazısı. Bu yazıda, Atatürk'ün kendi el yazısı ile soyadını yazdığı bir belgenin fotoğrafı verilmiştir. Bu fotoğrafta, Gazi Paşa'nın daha "Atatürk" soyadı hakkındaki kanununun çıkmasından çok önce, 8 Kasım 1934 tarihinde bile "Atatürk" soyadını kullandığı görülmektedir. "Atatürk" imzasındaki "A" harfinin büyük yazıldığına dikkat çekmek isterim.

güzel bir buluş olduğundan bahsedilirken, Büyük Önder, Arıkan'ı göstererek: 'Beyefendinin Armağanlarıdır' demişlerdi. O sırada kendisinden öğrenmek istemiştim: Arıkan, bunu siz mi buldunuz? Gülümseyerek cevap verdi: 'İltifat buyuruyorlar.'

Atatürk bundan epeyce zaman önce de bana sormuşlardı; 'ATATÜRK mü TÜRKATA mı hangisini daha iyi bulursunuz?' Ben birincisinin daha güzel olduğunu sebepleriyle arza çalıştım. O zaman Arıkan'ca bulunmuş olduğunu henüz bilmediğim bu şekillerden birincisinin kendilerince de uygun görüldüğünü bir müddet sonra kullanmış olmalarından anladım.

Atatürk sözünü Arıkan'ın bulduğunda şüphem kalmamıştı. Fakat bunu nasıl ve ne zaman yaptığını bilmiyordum. Ölümünden dört beş gün önce Meclis'te kendisi ile karşılaştığım zaman (...) Arıkan'a sofradaki aynı suali sormama fırsat verdi.

Dört beş gün sonra ebedi ayrılığına ağladığımız büyük kaybımız, işte o zaman, sayın kardeşinin *Ulus*'ta yazdıklarını, kabri nur olsun aynıyla bana da anlatmıştı.

ATATÜRK'E BU SOYADI NASIL VERİLDİ VE BUNU KİM BULDU

Gazi Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinin (24.11.1934) tarihinde ve 2587 sayılı kanunla kendisine verdiği bu soyadını ilk defa ne zaman kullandı? Bunu kesin olarak bilmiyorum; yalnız bildiğim bir şey varsa o da ATATÜRK'ün bu soyadlarını, Sayın Baha Arıkan'ın yazdıkları gibi, almakta çok gecikmemiş olmalarıdır... İşte gerek bu tarihlerden gerek yukarıda görülecek vesikadan da anlaşılacağı üzere Gazi Mustafa Kemal bu soyadlarını Arıkan'ın nutkundan (26.09.1934) bir ay on iki gün sonra, o kanunun yürürlük tarihinden de (27.11.1934) on dokuz gün evvel kullanmışlardır."[26]

Onat, Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadını, kanun çıkmadan evvel kullanmaya başladığına dair bir belgeyi de yazısına eklemiştir. 8 Kasım 1934 tarihli belgede, "K. Atatürk" yazmakta, günün tarihi ve imzası bulunmaktadır.

"ANA TÜRK"

Meclis'te Atatürk soyadını veren kanunun kabul edilmesi radyo tarafından bütün memlekete duyurulmuş ancak bu duyuruda bir hata yapılmıştır. Radyoda Atatürk adı "Ana Türk" olarak okunmuştur. Sonradan durum anlaşılınca haber hemen radyoda düzeltilmiştir.[27]

Gazi'nin, "Atatürk" soyadını aldıktan sonra, isimde geçen "ata" sözcüğünün Türkçe olup olmadığını da pek merak ettiği ve araştırma yaptırdığı da anlaşılıyor. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi 1. sınıf öğrencisi Vecihe Hatipoğlu, Türk Dil Kurumu Genelyazmanlığı

"Atatürk,, Soyadı üzerine bir kaç hatıra

Naim Hâzım Onat

tarafından kendisine verilen bu görevi yerine getirecek ve çeşitli dillerin sözlüklerine bakarak bir çalışma yapacaktır. Hatipoğlu, Gazi'nin amacını şöyle açıklar: "Atatürk, 'ata' sözünün, asıl şekli ve anlamını eski kaynaklardan bugüne kadar Türkçede koruması bakımından Türkçe olduğunu ileri sürüyor ve bunun için soyadı olarak seçtiğini belirtmek istiyordu."[28]

Bu çalışma III. Türk Dil Kurultayı'nın ikinci günü 26 Ağustos 1936 tarihinde kendisine sunulacaktır. Hatipoğlu konuşmasını "Ata kelimesi Türklük kadar eskidir ve Atatürk kadar bizimdir." şeklinde bitirecek ve bir anlamda "ata" kelimesinin Türkçe olduğu tescil edilecektir![29]

Sonuç olarak "Atatürk" soyadını bizzat Atatürk'ün kendisi seçmiştir. Kaynakların birbirini de teyit etmesine dayanarak, ismi ilk kez Arıkan'ın bir hitap-övgü olarak kullandığı, Atatürk'ün bu ismi soyadına çevirerek Onat'a da danıştığı, Gazi'nin sofrası anlamındaki mecliste tartışıldığı ve nihayet Meclis'te kanun olarak kabul edildiği tarihten çok evvel bu soyadını kullanmaya başladığı anlaşılıyor. Ancak kaynaktan kaynağa aktarılırken yapılan yanlışlar ve bunların tekrarı, kaynakların ne kadar savruk ve özensiz kullanıldığının da bir başka kanıtı.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Bu konuda yayınlanan en son kaynaklardan biri için bkz. **8. Sınıf SBS Konu Anlatımlı T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük** (İstanbul: Zirve Dergisi Yayınları, Eylül 2010) s.95. Bu kitaptan yararlanmamı Şiir Alkan'a borçluyum, kendisine teşekkür ederim.

2 Geçen yazımızda Kamâl ismi üzerinde durmuştuk. Beni de şaşırtacak şekilde, bu araştırmam neredeyse bütün haber sitelerinde yer aldı. *Vatan* gazetesine ilk sayfadan haber olarak girdiği gibi, köşe yazılarına da konu oldu. Birçok kez Kamâl isminin kim tarafından bulunduğu da soruldu. Bu konuda benim not aldığım ancak teyit edemediğim tek bir kaynak var. Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları adlı kaynakta şöyle bir ifade var: 'Örneğin Yusuf Ziya Özer ve Naim Hazım Onat, 'Kemal' adının Arapçadan Türkçeye geçtiği ve sözcüğün orijinalinin 'Kamâl' olduğu konusunda Atatürk'ü ikna etmişlerdi. Nitekim Atatürk, adını bu biçimiyle 3 Şubat 1935 tarihinde Dil Bayramı vesilesiyle gönderdiği telgrafta kullanmıştı."
Bu alıntıya kaynak olarak İsmail Acar'ın *Dilimiz, Atatürk ve Sonrası* adlı 1983 basımı Balıkesir baskısı kitabın 149. sayfası kaynak olarak gösteriliyor. Ancak burada iki tane aktarma sorunu görünüyor. Birincisi Yusuf Ziya Özer'in bu işle bir ilgisi olduğu bilgisinin kaynağı belirtilmiyor. İkincisi 3 Şubat Dil Bayramı değil, Atatürk'ün millete seçim beyannamesi yayınladığı tarihtir. Dil Bayramı bu tarihten yaklaşık 7 ay sonra kutlanacaktır. Dolayısıyla bu kaynağı dikkatli kullanmak gerekir. Bkz. Hüseyin Sadoğlu; *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003) s. 252.

3 İsimlerin yanı sıra unvanlarından da kısaca söz etmek gerekir. Atatürk, çok sevdiği "Paşa" unvanını, rütbesi tuğgeneralliğe (Osmanlıcası ile "liva") yükselerek Çanakkale Savaşı sırasında 1 Nisan 1916'da, "Gazi" unvanını Milli Mücadele sırasındaki Dumlupınar Savaşı'ndan ve Sakarya zaferinden sonra TBMM 19 Eylül 1921 tarihinde bir kanunla hem "Gazi" hem de "Müşir" olmuştur. Soyadı değişene kadar Gazi M. Kemal olarak kullandı. Bkz. Mete Tunçay; "Atatürk'e Nasıl Bakmak" *Toplum ve Bilim* No:4 (Kış 1978) s. 89 dn/2 "Paşa" unvanını "Gazi" unvanı ile birlikte severek ve benimseyerek 26 Kasım 1934 tarihine kadar kullandığı anlaşılıyor. Bu tarihte, 26 Kasım 1934 tarihinde yayınlanan "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun" ile bu unvanı kullanmayı terk ettiğini görüyoruz. "Devrim Kanunu" olarak önemsenip, anayasaya eklenmesine karşın herhalde en çok ihlal edilen, hatta uygulanamamış kanunlardan biri bu olsa gerek. Zira kanunun 1. maddesine göre "Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar." demektedir. Bütün bu unvan ve lakapları kullanmaya devam ettiğimiz gibi kendisine hoca diye hitap edilmesinden memnun olmayan bir öğretmeni de paşa denmesinden hoşlanmayan bir generali de bulmak zor olsa gerek.
Kanun Numarası: 2590- Kabul Tarihi: 26/11/1934 Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 29/11/1934 Sayı: 2867 -Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3 Cilt: 16 Sayfa: 6
Madde 1 — Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar.
Madde 2 — Sivil ve rütbe ve resmi nişanlar ve madalyalar kaldırılmıştır ve bu nişan ve madalyaların kullanılması yasaktır. Harb madalyaları bundan müstesnadır. Türkler yabancı devlet nişanları da taşıyamazlar.
Madde 3 — Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada Müşürlere Mareşal, Birinci Ferik, Ferik ve Livalara General, Denizde Birinci Ferik, Ferik ve Livalara Amiral denilir. Generallerin ve Amirallerin derecelerini gösteren unvanlarla Deniz Müşürleri unvanlarının ve diğer askeri rütbelerin karşılıkları Ali Askeri Şûrası kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasdiki ile konulur.
Madde 4 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.
Madde 5 — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

4 [Kanun Numarası: 2525- Kabul Tarihi: 21/06/1934 - Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 02/07/1934- Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 2741

5 "Malatya Mebusu İsmet Paşa ve Arkadaşlarının, Kemal öz adlı Cümhur Reisimize verilen soy adı hakkında kanun teklifi ve Dahiliye encümeni mazbatası (2/129)" T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre: IV İçtima 7(1 teşrinisani 1934 tarihli birinci inikaddan 23 kanunuevvel 1934 tarihli yirmi birinci inikada kadar) Cild 25 (Ankara: TBMM Matbaası, 1935) s.34-35.

6 Aslan Tufan Yazman; *Atatürk'le Beraber Devrimler-Olaylar Anılar (1922 1938)* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1969) s.330-331.

7 "Kemal öz adlı Cümhur Reisimize verilen soy adı hakkında kanun" Kabul Tarihi: 24 Teşrinisani 1934- Kanun no: 2587.
(Resmi Gazete ile neşir ve ilânı: 27 Teşrinisani 1934, Sayı:2865)-(Düstur 3. Tertip, Cilt:16 (Ankara: Başvekâlet Matbaası,1934) s.4).
Madde:1-KEMAL Öz adlı Cümhur Reisimize ATATÜRK soy adı verilmiştir.
Madde.2-Bu kanun neşri tarihinde muteberdir.
Madde.3-Bu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur."

8 24.11.1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla Kemal Öz adlı Türkiye Cümhur Reisine verilen "ATATÜRK" adının veya bunun başına ve sonuna söz konarak yapılan adların hiç bir kimse tarafından alınamayacağını buyuran kanun" Kabul Tarihi:17 Kânunuevvel 1934- Kanun no: 2622 (Resmi Gazete ile neşir ve ilânı: 24 Kânunuevvel 1934, Sayı:2888)-(Düstur 3. Tertip, Cilt:16 (Ankara: Başvekalet Matbaası,1934) s.84-85).
Madde:1-Kemal Öz adlı Türkiye Cümhur Reisine 24/11/1934 tarih ve 2587 sayılı kanunla verilmiş olan ATATÜRK soy adı yalnız tek şahsına mahsustur, hiç kimse tarafından öz ve soyadı olarak alınamaz, kullanılamaz ve kimse tarafından hiç bir suretle bir kimseye verilemez.
Madde:2-"ATATÜRK" adının başına ve sonuna başka söz konarak öz ve soy adı alınamaz ve kullanılamaz.
Madde:3-Bu kanun hükmü 24/11/1934 tarihinde başlar.
Madde:4-Bu kanun hükmünü yerine getirmeye Dâhiliye Vekili memurdur.

9 M. Şakir Ülkütaşır; Atatürk'e bu soyadı nasıl verildi ve bunu kim buldu? *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* (Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1973) s.1-6 Aynı hikâyeyi aktaran bir başka kaynak için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi) s. 264-265.

10 M. Şakir Ülkütaşır; Atatürk'e bu soyadı nasıl verildi ve bunu kim buldu? *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1973) s. 3-4.

11 Turhan Aytul; Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler" *Her Yönüyle Atatürk*, Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986), 5. Basım s.433.

12 Bu anlatımın isimsiz zikri için bkz. *Her Yönüyle Atatürk*. Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986), 5. Basım s.433.

13 "1 Haziran 1934'te çıkarılan 2525 sayılı Soyadı Kanunu ile her vatandaşın öz adından başka bir de, soyadı taşıması zorunlu kılındı. Soyadları Türkçe olacaktı. Rütbe, memurluk, yabancı ırk ve millet adları ile ahlaka aykırı ve gülünç kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktı. Söz konusu kanun gereği *Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in de bir soyadı alması icap etti. Bunun üzerine yapılan fikir alış verişlerinde, Naim Hazım Onat'ın önerisi üzerine 'ATATÜRK' soyadının verilmesi uygun görüldü. 24 Kasım 1934 yılında 2258 Sayılı Kanun'la. TBMM Türk milletinin bir şükran ifadesi olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşaya* 'Atatürk' soyadını verdi. Bu kanun usulü gereğince 27 Kasım 1934 tarihli *Resmi Gazete'de ilan edildi.* "http://209.85.135.132/search?q=cache:8ZrqYLthIAwJ:www kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx%3FF6E10F8892433CFFEF77E518A96D3332C0714ED9D503554E*ismail*acar*dilimiz*atatürk*ve*sonrası*kemal*kamal*hazım*onat&cd*1&hl*tr&ct*clnk&gl*tr

14 Mehmet Şakir Ülkütaşır; "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu" *Ülkücü Öğretmen* No:178-179 (Mart-Nisan 1974) s.7-10.
M.[ehmet] Ş.[akir] Ülkütaşır; 'Atatürk'e bu soyadı nasıl verildi ve kim buldu? *Hayat* (11 Kasım 1976) No:46 s.4-5.
[Mehmet Şakır Ülkütaşır]"Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bu Soyadını Kim Buldu? *Kemalizm* No:209 (Aralık 1979) s.1-2.
"Atatürk Soyadı Nasıl Bulundu? *Atatürk Türkiyesi* No:72-72 (Haziran Temmuz 1981) s.10-11.
M.[ehmet] Şakir Ülkütaşır; "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu" *Milli Kültür* Cilt:2 Sayı 6-8 (Kasım-Aralık 1980 ve Ocak 1981)s. 4-7.

15 Bir örnek için bknz. Ali Güler; *Hemşehrimiz Atatürk (Atatürk'ün Soyu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı)* (Karaman:2000) s.66 68.

16 Ahmet Atalay; *Milli Mücadelede Konya Kuva-yı Milliyecileri (İkinci Meclise Girenler)* İkinci Cilt (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 1997) s.29-31.

17 Durmuş Yalçın ve diğerleri; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II* **(Ankara: Atatürk** Araştırma Merkezi, 2002) **s. 264-265.**

18 Şerafettin Turan; *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2004) s.571-572.

19 Kazım Özalp-Teoman Özalp; *Atatürk'ten Anılar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994) s. 54.

20 Falih Rıfkı Atay; *Çankaya Atatürk Devri Hatıraları* İkinci Cilt ([İstanbul:]Dünya Yayınları, 19)s.645.

21 Granda, 2 Temmuz 1934'te soyadı yasası çıktığında daha Atatürk'ün soyadının belirlenmemiş olduğunu, Gazi nin sofrasında bu konunun sıklıkla gündeme geldiğini belirttikten sonra, 26 Eylül 1934'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Safvet Arıkan'ın Dil Bayramı nedeniyle "Ulu Önderimiz Atatürk Mustafa Kemal" hitabıyla başlamasından etkilenerek, "Atatürk" adını güzel bir buluş olarak düşünür. Afet İnan ın da etkisiyle beğenir ve ısrar eder. Bir müddet devam ettiği anlaşılan tartışmalar neticesinde "Atatürk"ü soyadı olarak almasına karar verilir. Cemal Granda; *Atatürk'ün Uşağı İdım* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, Kasım 1973) s.37-38.

22 Baha Arıkan;" 'Atatürk" Soyadı ve Arıkan" *Ulus* (26 Kasım 1949) s.2 ve 4.

23 Devamı şöyledir:
"Bugün, Büyük Önderimiz Ata Türk Mustafa Kemalin büyük budunumuza armağan ettiği bayramlardan birini, dil bayramımızı bugün yaşıyoruz. Dil Bayramınız hepimize kutlu olsun yurttaşlar.
Yüce Gazi Başbuğ düşmanı ... ... boğacağını, on beş yıl önce... ... ...tığı, o gür sesiyle bütün acuna haykırdığı gün bu engin düşüncesini, hangi amaçlara varmak istediğini geçen bu yıllar içinde birer birer gördük. Varlığımızı ayak altında çiğnemek isteyenleri ana yurtta boğan, yabanın açgözlülerini kapitülasyonlarıyla beraber bir tekmede koğan başbuğumuz, gün geçirmeden Türklüğün varlığını, benliğini, yüzlerce yıl simsıkı bağlamış zincirleri koparmağa başladı. İlk önce buduna yıkılmaz bir temel olarak Türklüğün içinde yüzyıllarca yaşamış olan devlet şekline, layık Türk Cumhuriyetini kurdu.
Başa şapka giymekle de bu yurda ... ... şek... yaltaklanarak girmiş olan taassuptan hurafeden olduğunu gösterdi."

24 Baha Arıkan: " 'Atatürk' Soyadı ve Arıkan" *Ulus* (26 Kasım 1949) s. 2 ve 4 ve bu anı bir kaynakta daha yer almıştır. Bkz. *Atatürk Anekdotlar-Anılar*; Derleyen Kemal Arıburnu (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 19609 s.87-88. Aynı anı Kemal Arıburnu; *Atatürk'ten Anılar* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, t.y.) s.46-47.

25 Baha Arıkan; " 'Atatürk' Soyadı ve Arıkan" *Ulus* (26 Kasım 1949) s. 2 ve 4.

26 Naim Hazım Onat; "'Atatürk' Soyadı Üzerine Bir Kaç Hatıra" *Ulus* (3 Aralık 1949) s. 2 ve 4. Onat'ın bu hatırası yaklaşık 41 yıl sonra *Türk Dili* dergisinde tekrar yayınlanacaktır. Bkz. Naim Hazım Onat; "Atatürk Soyadı Üzerine Bir Kaç Hatıra" *Türk Dili* No:467 (Kasım 1990) 252-254.

27 Granda, hatıralarında bu yanlışın Arapça harflerin kullanılmasından kaynaklandığını ve "t" harfinin "n" harfiyle karıştırılarak "ata" ile "ana" arasındaki okuma tek noktalık farkı ima etmektedir. Cemal Granda; *Atatürk'ün Uşağı İdım* (İstanbul. Hürriyet Yayınları, Kasım 1973)s.38.

28 Vecihe Hatipoğlu; "Atatürk'ten Anılar", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Kasım 1963, C: XII, S: 146. s. 87.*

29 Gerçekten de III. Dil Kurltayı'nın zabıtları incelendiğinde bu kişinin "Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na Gelen Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Talebesi" başlığı altında o zamanki soyadıyla "Vecihe Kılıçoğlu" olduğu görülür. (s.XXIV) [Vecihe Hatipoğlu; 'Atatürk'ten Anılar", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Kasım 1963, C. XII, S. 146, s. 83 88.*

MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ-2

BENO KURYEL

Biyolojik varlığımızın özellikleriyle toplumsallaşmanın getirdiği kültürel, siyasi, ekonomik, psikolojik, sanatsal bileşen ve boyutlar bir evrim sürecine tekabül eder. İnsan evrimin içinde durağan bir konumda değildir. Konumunu ifade etmesi, bilinçli tercih yapması toplumsal evriminin bir parçasıdır. Evrim bir ilerleme değil, bir değişimdir. Matematik denen eserin tarihini bu çerçevede ele alarak yazmak gerektiğini düşünüyorum.

PROLEGOMENA

Matematiksel düşüncenin evriminde iki boyut göz önüne alınabilir. Birincisi, biyolojik evrimde, çokluk ve biçim gibi etmenlerle ilgili insan dışındaki diğer canlılarda görülen tepkilerdir. İnsan ile ona en yakın primatlar arasında bilişsel yetenekler açısından oldukça büyük bir uçurum olmasına rağmen evrimsel bağlantıların araştırılmasının önemini vurgulamakta yarar vardır. İkincisi ise, insanda matematiksel düşüncenin kültürel evriminin ele alınmasıdır. Her iki boyut karşılıklı etkileşim içindedir. Matematiksel düşüncenin evrimi, matematik tarihinin kendisinden başka bir şey değildir. Bu durum, matematiksel düşüncenin kendisine indirgenerek diğer toplumsal dinamik değişkenlerden ayrı olarak araştırılması anlamına kesinlikle gelmemelidir. Aksine, "*çizgisel olmayan*" metaforuyla betimleyebileceğimiz bütünsel bir süreçteki evrimini araştırmak amaçlanmalıdır. Bu ve önceki makale, böylesi bir öneri denemesidir. Bu noktada, Helen de Cruz'un (2006) yaptığı araştırmada derlediği sonuçlara dayanarak yapacağımız bazı iredelemelerle birinci boyutu kısaca ele almaya çalışalım.

MATEMATİKSEL BİLİŞ VE BİR ÖNERİ

Biliş (*cognition*) sözcüğünün içerdiği anlam bir sürece tekabül eder. Biliş, tüm hayvanların, kendileri de dahil olmak üzere, çevreden gelen bilgiyi edinmesi, işlemesi, depolaması ve eylemesi, içeren süreçlerine dayanır. Bunlar, algılama, öğrenme, belleme ve karar vermeyi de içerir. Bir şeyi algılama ve bilme/öğrenme süreci. Süreç kavramına biraz vurgu yapalım: Süreç, bir olguyu bilmek için geçen süre değildir. Aksine, bilmek tamamlanan bir süreç değildir. Yeni öğrenirken ve öğrendikten sonra devam eden, zamanla değişen, dinamik bir yoldan söz ediyoruz. Bilmek, öğrenmek edimleri bildiğimizi uyguladığımız ortamla ve bilmeye, algılamaya çalıştığımız ya da maruz kaldığımız başka birçok şeyle etkileşim içindedir. Bilişsel süreçler adım adım gidilen bir yol veya basamak basamak çıkılan bir merdiven olamaz. Biliş, zihnin örgüsel bir resmidir. Biliş, bilinen ve öğrenilen bir şeyin yerine birçok şeyin karşılıklı etkileşimiyle örülen

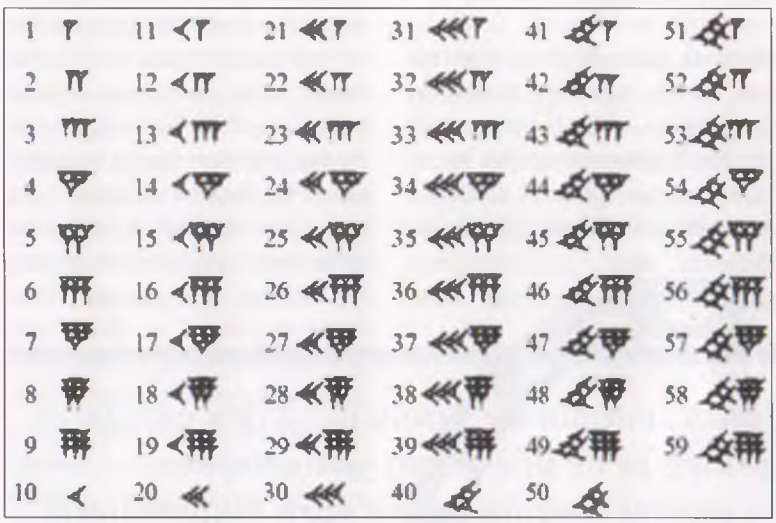

Afrika'da İşango'da bulunan kemiklerin üzerindeki çizikleri bazı bilim insanları ilk matematiksel veriler olarak değerlendiriyor.

karmaşık bir yapıdır. Bilişin kültürel evrimi gibi biyolojik evrimi de aynı örgünün içinde yer alır. Bilmenin tarihini bu karmaşık oluşumu araştırarak yazmak mümkündür. O zaman, olgusal indirgemelere ve yalnızca basit ampirik, gözlemsel irdelemelere dayanmayan "süreçleri", anlama *süreçlerine* zenginlik kazandırmış oluruz. Bu noktadaki sorun epistemolojiktir. Önerim, süreç ne olursa olsun, tarihinin yazılması, belirli bir bilgikuramına dayanır. Örneğin, "hayvanlar, geometri yapabilir mi" sorusu ile yola çıkabilir miyiz? Buna evet veya hayır demek tümüyle bilgikuramsal bir sorundur. Bence, yanıt hayırdır. Çünkü, insanı merkeze alan bir bakış açısına dayanır. Başka bir deyişle, insanmerkezli bir epistemolojinin ürünüdür. İnsanı öne çıkararak referans olarak alır. Bunun yerine şöyle de sorulabilir: Verili özgül ekolojik koşullara göre hayvan kendi yolunu nasıl çizer? İnsanın, geometri dediği şey doğayı anlama, değerlendirme ve ona göre tasarlaması için icat ettiği bir düşünsel ve çözüm sistemidir. Herhangi bir hayvanın uzam ile olan ilişkisini insanın tasarım bakış açısından değerlendirmesi ne şarttır ne de olanaklıdır. Boyut, çokluk, büyüklük ve eylem gibi nosyonlarının çeşitli hayvanlarda nasıl matematiksel yeteneklere denk geldiğini görmeye çalışmak onların aritmetik ve geometri bildikleri varsayımıyla hareket etmek anlamına kesinlikle gelmez. Matematik tarihindeki geleneksel saplantı, matematiğin doğada ya da evrende olduğu tezidir. Bundan önceki makalemde de altını çizdiğim gibi, matematik tarihi biyolojik ve kültürel evrimin içinde yazılabilir. Burada ifade edilen "içinde yazılır" eyleminin çeşitli yaklaşımları, irdelemeleri ve sonuçları olabilir. Ancak, temel bir bilgikuramı farkından söz etmek durumundayız. Matematik canlıya özgüdür ve insan bunu sistematik hale getirebilmiştir. Bir dil olarak, bir soyutlama sanatı olarak ve metodoloji olarak kuramsal ve pratik bütünlüğü sağlayabilmiştir. Bu düşünsel evrim günümüzde ve gelecekte ürün vermeye devam edecektir. Biyolojik evrim boyutuna biraz yer vererek sürdürelim.

BAZI ÖRNEK ÖYKÜLER

Öncelikle, sayısallık olgusunu ele alalım. Çoklukla baş etmek nasıl olur? Bunu hemen belirtik bir sayma eylemi olarak düşünmeyelim. Matematiksel yeteneği, belirtik olarak sayı saymakla özdeş tutamayız. Oransallığa, zaman aralıklarına ve tahmin edebilmeye olan duyarlılık ve az sayıdaki şeyleri nicelendirebilme eğilimleri matematiksel yeteneklere verilebilecek örneklerdir. Matematiksel düşünebilmenin evrimini sadece bilinçli/belirtik saymaya indirgememeliyiz. Belirli bir çokluğu, saymadan tahmin edebilmek ve ona göre davranmak, algılanan büyüklüğü değerlendirmek gibi edimler birçok hayvanda açıkça saptanmıştır. Yaşamımızda farkında olmadan yapageldiğimiz bir şey bu. Bir odanın ölçülerini tahmin etmek, futbol maçındaki seyirci sayısını kestirmek, bir çatıya tünemiş kuşların sayısını anında söyleyebilmek gibi. Belirtmek ilginç olabilir: Bu nicelendirebilme yetisi Latince kaynaklı olarak İngilizcede "subitise" sözcüğü ile karşılanır. Aniden zihinde canlanan biçiminde betimlenebilecek bu sözcük, saymadan çokluğun niceliğini tahmin edebilme anlamındadır. Doğal ortamda yaşayan şempanzeler bazen diğer grubun bir üyesini yalnız yakalarlarsa öldürürler. Bunu da, kendileri en az üç maymun oldukları zaman yaparlar. Tanzanya'da yapılan bir deneysel araştırmada, inceleme altına alınan bir aslan grubuna alışık olmadıkları kükreme seslerini dinletmişler. Aslanlar, aşina oldukları ve olmadıkları bireylerin kükremelerini ayırt edebilirler. Deneyde, ayrı ayrı zamanlarda bir ve üç kez olmak üzere kükreme ses kayıtları çıkartılmış. Aslanların, tek kükreme anında, üç kükreme anına göre daha fazla yaklaşma, sokulma gösterme eğiliminde oldukları saptanmış. Bu gözlemler sonunda hayvanların görünmeyen itkileri sayabildiklerini göstermiştir. İnsanlara en yakın canlı olarak kabul edilen şempanzelerin sayısal yeterlilikleri üzerinde Kyoto Üniversitesi'nde bir araştırma gerçekleştirilmiş. Bir dişi şempanze, bir bilgisayar paneli üzerinde simgesel dili kullanmak üzere eğitilmiş. Araştırma, sayıların sayma ve sıralanma özelliklerine odaklanmış. Şempanze, nesneleri renklere (kırmızı, yeşil, sarı, mavi veya siyah) göre ayırması, nesneleri tanıması ve numaralandırması (1-9) için eğitilmiş. Maymun, yanıtları bilgisayar klavyesinde yazıyormuş. Tipik bir denemede, şempanze beş adet kırmızı diş fırçası görür. Bunun üzerine klavyedeki ilgili "kırmızı", "diş fırçası" ve "5" tuşlarına basar. Tuşlara basma sırası konusunda serbest bırakılmasına rağmen sayıyı hep son nitelik olarak seçer. Şempanze, ayrıca, sayı yetisi konusunda renk ve nesne tanıma yetilerine göre daha zayıf kalır. Başka bir denemede, şempanze bir ekran üzerindeki noktaları sayması için eğitilir. Saydıktan sonra sayının simgesini klavyeden seçerek tuşa basar. Gösterdiği performans mükemmel olmamakla birlikte oldukça hassas olmuş. Gelişigüzel yerleştirilen nok-

Babil çivi yazısıyla rakamlar.

talarda %83,6, tek bir çizgi üzerinde yerleştirilen noktalarda %79,2 başarı göstermiş. Burada sistematik bir saymadan çok, bir "subitising" performansına tanık olunmuştur. Matematik yetilerimiz biyolojik evrimde yol alırken kültürel evrimin inşa süreçlerinde sistematik ve bilinçli saymanın temellendiği sayı sistemlerine ulaşmamız sürpriz değildir.

Biraz da geometriye bakalım. Birçok hayvan, dışarı çıktıktan sonra kovanlarına ve yuvalarına dönerler. Bu bize hayvanlarda bilişsel haritaların olduğunu gösterir. Bu bilişsel haritayla bulundukları yerden hedeflerine nasıl ulaşabileceklerini "simüle" ederler. Benzetme olarak karşıladığımız, "simülasyon" sözcüğü bir kavram olarak modelleme ve çözmektir. Bilişsel üretimin evriminde her an bunu yaparız. Bana göre, simülasyonun matematiğin düşünsel evriminde belirleyici bir yeri vardır. Yapılan bir araştırmada, karıncaların buldukları yeni bir besin kaynağından yuvalarına dönebilmek için kullanacakları retinotopik nirengi noktalarını belleklerinde depoladıkları saptanmıştır. Gerek bu karıncalar gerekse labirentlerde dolanan fareler yollarını kolayca bulurken soyut geometrik ilişkiler kulanmazlar. Ancak, uzamla "uzlaşmanın" yolunu, sistematik soyutlamalara varacak evrimsel yolunda simülasyonlarla düşünsel inşaatlar yaparlar.

Yazının konusu oldukça farklı, ancak oldukça ilişkili alanları kapsamaktadır. Ancak, kısıtlı bir hacimde olmak nedeniyle bu örnekleri burada keserek önerimi tekrar toparlamak istiyorum:

İnsanı da içine alan ve sürmekte olan biyolojik evrimde, insana en yakın olduğu öne sürülen primatlarla insan arasındaki derin uçurum henüz tam bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Ancak, evrim kuramının kendisi oldukça belirgin bilimsel sonuçlarla kendi evrimini sürdürmektedir. Kapsadığı farklı yaklaşımlar, aralarında çelişkiler taşısa da evrim kuramına derinlik ve açıklık kazandırmaktadır. Evrim, biyolojiye indirgenmeyecek kadar zengindir. İnsan yaşamının bir bileşeni olan varlığına anlam katan biyolojik bütünlüğüdür. Fakat, insan yaşamı biyolojiye indirgenemez. Yaşamın dinamiğini, tarihselliğini ve toplumsal örgütünü biyolojik evrimle açıklamak ciddi bir indirgemeciliktir. Evrim, bir değişime işaret etmektedir. Bu değişimin dinamikleri toplumsal olarak belirlenmesine rağmen toplumsalı oluşturan biyolojik varlığın ve o bağlamdaki evrimin bütünü açıklamaktaki katkıları yadsınamaz. Özel olarak matematik tarihi, insan yaşamının en ilginç ürünlerinden birinin macerasını anlamak için vardır. Bu macera, çok az ilgi görmüştür. Evrimsel bir süreç yaşandığı göz önüne alınmamıştır. Çünkü, matematiksel bilgi, diğer bilgi türlerine göre ilk bakışta apriorik gözükür. İnsanın bilişsel evriminde varlığını ve çevresini gözlemlemek belirleyici olduğu için, apriorik sonuçlara kendisini yabancı hissetmiştir. Tarih boyunca, matematiğin insana rağmen var olduğunun kabulü ciddi bir paradokstur. Bu paradoks felsefi bir dev yaratmıştır. Bu dev tümüyle bir ucubedir. Felsefenin mümbit toprağına uymayan ama başarıyla uydurulmaya çalışılmış bir yanılsamayı içermektedir. Matematik insan zihninin bir ürünüdür. Diğer canlıların evriminde görülen ve de uçurumun görünmeyen köprüsünden geçerek insanla devam eden matematiksel düşünce insan yaşamının en ilginç mahsüllerinden birisidir. Uçurumun açıklayamadığı olay, soyutlama yetisinin insanda neden bu kadar farklı olduğudur. Öylesine farklıdır ki, matematiksel düşünceyi sistematik bir bütünlük içinde inşa etmiştir. Bu yapılandırma, varkalma uğraşının bir ürünüdür. Sistematik olduğu kadar kurumsaldır da. Toplumsal devinimin sınıf ve iktidar mücadelelerinde ortaya çıkan okullaşmanın karmaşık yapısında farklı ekollerle temsil edilen matematiksel paradigmalar kendi felsefesini de yaratmıştır. İdeolojik boyutlarla süslenen bu kurumsallaşma, matematik iktidarını kurmuş ve kültürel evrimin uzun bir döneminde matematik bir zekâ ürünü olarak kabul görmüş ve görmektedir. Bu bir yanılsama olsa da güçlü bir ideolojik boyuttur. Biyolojik varlığımızın özellikleriyle toplumsallaşmanın getirdiği kültürel, siyasi, ekonomik, psikolojik, sanatsal bileşen ve boyutlar bir evrim sürecine tekabül eder. İnsan evrimin içinde durağan bir konumda değildir. Konumunu ifade etmesi, bilinçli tercih yapması toplumsal evriminin bir parçasıdır. Evrim bir ilerleme değil, bir değişimdir. Matematik denen eserin tarihini bu çerçevede ele alarak yazmak gerektiğini düşünüyorum.

Matematik insan zihninin bir ürünüdür. Diğer canlıların evriminde görülen ve de uçurumun görünmeyen köprüsünden geçerek insanla devam eden matematiksel düşünce insan yaşamının en ilginç mahsüllerinden birisidir. Uçurumun açıklayamadığı olay, soyutlama yetisinin insanda neden bu kadar farklı olduğudur.

Matematiğin teknik konularının evrimini, "*teknik bir tahakküm*" oluşturmadan yazmaya devam edeceğim. Bugün teknolojinin tarihi yazılırken matematiksel düşüncenin evrimini ele almadan adım atmak kısır bir döngü yaratmaktır. Bu nedenle bundan sonraki yazılarımda teknoloji tarihinden söz ederken matematiğin teknik konularının evrimini boyutsal bir bileşen olarak katmaya çalışacağım. Bu tür denemelerin bilgiyi özgürleştireceğini düşünüyorum. Şimdi ise, bu yazının son bölümünü

matematik eserinin bir dil olduğuna ilişkin bir girişim yapacağım. Dilin evrimiyle matematiksel düşüncenin evrimindeki koşutluk heyecan vericidir. Matematikte estetik bileşen de evrimin bir parçasıdır. Biraz derinleşelim şimdi de:

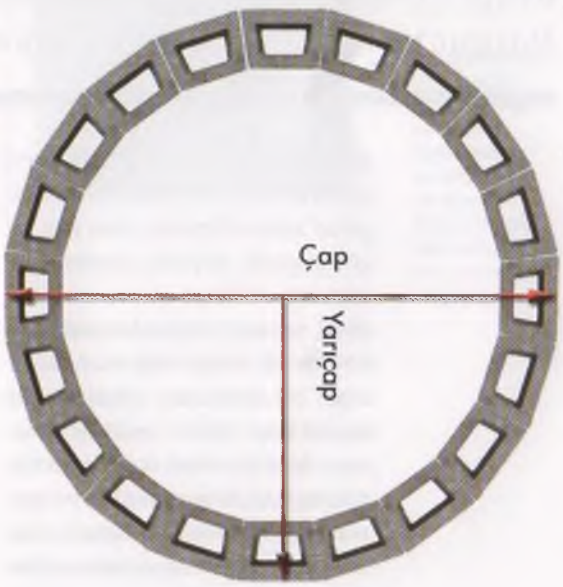
GÖSTERGEBİLİM VE MATEMATİK

Göstergebilim, genellikle ve kabaca insanların giyinme biçimlerine ilişkin anlamlar, insanlar arasında gerçekleşen simgesel alışverişler ve göstergelerin kullanımlarıyla ilgili olduğu sanılır. Hal böyle olunca göstergebilimin matematikle ne işi vardır diye düşünülebilir. Buna birinci yanıt, matematiğin soyut gösterge dizgelerinin özbeöz araştırma ve inceleme alanı oluşudur. Buna göre, matematik öğreniminin amacı, insanların bu dizgeleri nasıl anlayıp kullanacaklarıyla ilgilidir. Hem bir disiplin olarak matematik hem de matematiğin anlaşılma süreçleri, makro ve mikro düzeylerde sonu gelmez "söyleşimler" aracılığıyla toplumsal olarak yapılandırılır. Böylece matematiği anlamak için, bu söyleşimler sırasında paylaşılan ve alışverişi yapılan metin ve göstergelere dikkat edilmesi gerekir. Peki, bunları çözümlemek için ne gibi araçlarımız vardır? Esinlenebileceğimiz en önemli ufuklardan birisi göstergebilimdir. Diğer bir ilgi alanı, matematik derslerinde öğretmen ve öğrencilerin arasında oluşan söylemin incelenmesidir. Acaba, metinler, göstergeler ve anlamlar nasıl yaratılır, kullanılır, tartışılır, dönüştürülür ve değerlendirilir? İşte bu noktada, göstergebilim ve ilgili araçlar kavramsal bir yol gösterir. Hiç kuşku yok ki, göstergebilimsel yaklaşımlarda uçsuz bucaksız farklılıklar vardır ve zaten içsel bir özelliği olarak da çeşitlilik gösteren yaklaşımlar nedeniyle tümünü kapsayan kuramsal bir çerçevesi yoktur. Peirce, Saussure, Barthes, Eco, Halliday, Rotman ve diğerleri esin kaynağı olabilecek ve bir renk cümbüşünü andıran üretken ve verimli örneklerdir.

Göstergebilim, matematik ve matematik öğretimi için; dilbilimsel (linguistic), bilişsel (cognitive), felsefi, tarihsel, toplumsal ve kültürel bakış açılarından kuramsal bir konum sunar. Bunun nedeni, gösterme eylemini (edimini) ve tüm iletişimsel etkinlikleri temel almasıdır. Uzun süreden beri kabul edilegeldiği gibi, simgeciliğin (symbolism) matematikte önemli bir yeri vardır. Göstergebilim, belirli bir kuramsal çerçeveler kümesi sağlayarak matematiğin gösterge (sign) ve simgelerini, hem gösterenlere hem de gösterilenlere ve daha genel olarak göstermenin tüm eylemlerine dikkatle eğilir. Göstergebilim önemli bir yönü, göstergenin dünyaya veya Matematiksel Gerçekliğe ait bir yansımayı temsil ettiğini öne süren görüşlerin (realist) aksine, gösterge ve simgeleri ve tüm dilsel edimi bir kültürel-toplumsal etkinlik olarak görmesidir. Anlam ve imgeler; bireyler ve birey toplulukları tarafından, matematiğin öğretme, öğrenme, uygulama ve tasarlama/düşünme bağlamlarında gösterge kullanımlarını edinirken, geliştirirken ve ortaya çıkarırken edinilebilir, ayrıntılanabilir ve yaratılabilir. Bu bakımdan göstergebilim, matematiksel bilginin "içsel" mi, "dışsal" mı olduğu yönündeki dikotomiyi bir tarafa bırakarak, toplumsal bilimlerde, psikolojide ve diğer bilim dallarında matematik öğretimi için açılmış yeni yollara bir erişim sağlar.

DİL VE MATEMATİKSEL ANLAMIN OLUŞUMU

Yukarıda sözünü ettiğimiz "söyleşimler" sırasında dili kullanırız. Yani dile getiririz. Dile gelenin farkında mıyız? Bazen evet, bazen hayır. Ancak, bu soruyu sormazsak hiç de farkında değiliz demektir. Dili kullanmakla dile getirmek arasındaki ince fark buradadır. Örneğin, πr^2 bir *simgeler dizgesidir*. Bu dizge bir sözdizime (syntax) sahiptir. Düz okunuşu, "*pi re kare*"dir. Şimdi, bu sözdizimin anlamlarına, anlambilimsel (semantics) karşılıklarına bakalım. Düzanlamı (denotative), "*pi* sayısıyla *r* değişkeninin karesinin çarpımı"dır. Ancak, yananlamı (connotative), "yarıçapı *r* olan bir çemberin alanı"dır. Yananlamlar elbette tek değildir. Dile getirmeye devam edelim: "Bir çemberin alanı, yarıçapının karesiyle doğru orantılıdır", "Bir çemberin alanı ile yarıçapının karesi arasındaki oran sabittir ve bu sabit *pi* sayısıdır". İşte, simgesel bir dizgenin varoluşundaki anlamlar bütünlüğü. Bu bütünlük algılanmadan öğrenme süreci yapılandırılamaz. Şimdi de, $(\pi/4)D^2$ simgeler dizgesine bakalım. Düz okunuşu "*pi bölü dört de kare*"dir. Düzanlamsal olarak, "*pi* sayısının dörde bölümünün, *d* değişkeninin karesiyle çarpımı"dır. Yananlamı, "çapı *D* olan bir çemberin alanı"dır. O halde, πr^2 ile $(\pi/4)D^2$ gösterenleri düzanlamsal olarak kesinlikle ayrı şeylerdir. Ancak, yananlamsal olarak ikisi aynı şeydir ve bir gösterilen olan çemberin alanına eşittir. Yarıçap, çapın yarısı olduğundan r^2 ve $(D/2)^2$ ancak yananlamsal olarak aynı şeye işaret eder. İlginçtir, varolan eğitim paradigmasında bu bağıntılara "formül" denir ve "ezberlenir". Ve böylece, çemberin alanı için, πr^2 yerine, $(\pi/4)D^2$ yazıldığı zaman hatırı sayılır sayıda öğrenci durumu yadırgar ve algılamada güçlük çeker.

D = çap,
r = yarıçap.

METİNLER VE MATEMATİĞİN NESNELERİ (SOYUTLAMALARI)

matematiksel nesneler, "oralarda dışarıda olup da keşfedilmiş" değildir. Aksine, "buralarda bir yerde yaratılmıştır". "Buralarda" sözcüğü, tarihselce yaratılmış ve toplumsalca kısıtlanmış söylem içinde, göstergelerin kültürel dolaşımı, değişimi ve yorum-

laması anlamına gelmektedir. Matematik söylemi, bir kültürel alan oluşturur, yaratır. Matematiksel nesneler de bu alan içinde kullanımda olan matematiksel göstergelerle meydana getirilir. Matematiksel gösterenler ve gösterilenler, birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir. Örneğin, "5 × 8 =" bir gösteren, çarpma işlemi ise bir gösterilendir. Aynı zamanda, çarpma işlemi bir gösteren olarak bir dikdörtgenin alanını gösterir. Alan yeni bir gösterilendir. Böylece, matematiksel söylemin kullanım süreci, matematiksel nesnelerin yaratılmasında, korunmasında ve ayrıntılanmasında bir araç durumundadır. Matematiksel nesneler ve içinde yaşadıkları matematiksel söylemin tarihsel özelliği dolayısıyla, matematikçiler ve matematiği öğrenip kullananlar, daha önceden var olan ve oturmuş söylem alanlarına katılmayı öğrenirler. Bu katılımlarla yeni karşılıklı etkileşimler oluşur ve matematiksel söylem evrilir. Her yazı veya sözün altında yatan gösterge, dil oyunları ve yaşam biçimlerinde insanlararası bir sözleşmeden ortaya çıkar. Örneğin, yüzde hesapları, cebirsel kurallar birer toplumsal sözleşmedir.

Tarih boyunca, matematiğin insana rağmen var olduğunun kabulü ciddi bir paradokstur. Bu paradoks felsefi bir dev yaratmıştır. Bu dev tümüyle bir ucubedir. Felsefenin mümbit toprağına uymayan ama başarıyla uydurulmaya çalışılmış bir yanılsamayı içermektedir. Matematik insan zihninin bir ürünüdür.

Matematiğin 5.000 yıllık yazılı tarihinde, çok büyük sayıda matematik alanı ortaya çıkmıştır. Öncelikle matematiksel bilgi alanlarının büyük bolluk içinde belirdiğini görüyoruz. Bunlar, matematiksel kuramlar, dil oyunları ve bağlamlar biçiminde betimlenebilir. Matematik ilk olarak, matematik öncesi diyebileceğimiz üç alanla kendini göstermiştir: İlkel muhasebe, kılgısal geometri ve ölçümler. Bu kültürel açılımın, İÖ 4000 yıllarında Mezopotamya'ya kadar gittiği söylenir. 20. yüzyılın sonlarına doğru, matematik alanındaki alt uzmanlık alanı sayısı 3.400'e ulaşmış bulunmaktadır. Bu uzmanlık alanları arasında paylaşılan çok ve gittikçe artan sayıda matematiksel simgeler, diyagramlar, yazım biçimleri ve notasyonlar vardır. Sayıları temsil eden basit simgelerden başlayarak, matematiksel notasyon tarih içinde çok ayrıntılanmış ve özelleştirilmiş bir simgeler kümesi haline gelmiştir. Bu küme, birçok simge, belirtke (icon) ve şekil içermektedir. Bu, özellikle matematiksel hesaplamalar, akıl yürütmeler ve kavramsallaştırmalar için büyük bir destektir. Aynı zamanda, matematiksel anlamın oluşumunu çözümlemek için olgun bir kaynaktır.

Her bir matematiksel dil oyunu içsel bir bölümü, bir dizi kurala dayalı simgesel dönüşümlerdir. Bunlar, sayısız bağıntı ve tümceleri içerir. Örneğin, trigonometrik özdeşlikler, denklemin bir tarafından diğerine geçerken işaretin değişmesi, türev-integral ilişkisi gibi. Bu özdeşlik ilişkileri ve dönüşümler, bağlamdan bağımsız olarak simgelerle ifade edilerek kurulur ve çok sayıda matematiksel dil oyunları arasında paylaşılır.

MATEMATİĞİN ESTETİK BİLEŞENİ

Matematiğin estetik çekiciliği, birçok yazar ve düşünür tarafından gerek edilgin bir tasarım olarak gerekse gerçek bir araştırma uğraşında dile getirilmiştir. Kepler gibi klasik ve ortaçağ düşünürleri, "altın oran" olgusunu sınırsız bir coşku ile ifade

Altın Oran, Atina Akropolisi'ndeki Parthenon'a da uygulanabilir.

etmişlerdir. Pioncaré, matematiksel yaratıcılıkta belirleyici etmenin mantık değil, estetik olduğunu ileri sürmüştür. Her şeyde olduğu gibi, bir işi başarmanın ya da en azından o işe koyulmanın ilk koşullarından birisi o işi sevmektir. Bir şeyi sevmek ona ilgi duymak, bir beğeni duygusunu içermektir. Matematik gibi soyut tasarımların içinde mantık, sezgi ve biçimi yakalamak, aynı zamanda bir esin kaynağını beraberinde yaşamayı getirir. G. H. Hardy'nin belirttiği gibi, "matematikçinin desenleri, bir ressamın ya da bir şairin desenleri gibi güzel olmalıdır. . ." Matematiği yaşayanlar; yani onu bir yöntembilime indirgemeyen, salt akademik bir ekmek kapısı olarak görmeyen, sıradan bir meslek ilişkisi içinde olmayan kişiler, kendi ruhsal yapılarına ve içinde büyüdükleri kültürel koşullara bağlı olarak daima matematiğin güzelliğinden söz etme gereksinmesi duymuşlardır. Ünlü fizikçi P. A. M. Dirac, biraz da coşarak, bir denklemde güzelliğin, o denklemin fiziksele uyumundan daha önemli olduğunu vurgulamıştı. Aslına bakarsak matematiksel dilin simgesel güzelliği yanında, o denklemin doğal bir olguyu betimlemeye çalışması da ayrı bir estetik yön içerir. Çünkü günlük yaşamın içinden gelen bir bağlantıdır bu. Hava tahminlerinde kullanılan matematik modellerin içerdiği diferansiyel denklem dizgelerinin çözümü, başlangıç koşullarına o kadar bağlıdır ki, çözümlerin grafiksel görünümündeki kaotik yapı hemen dışa yansır. Bir kelebeği andıran bu çözüm kümesine, başlangıç koşullarına olan derin duyarlılığı nedeniyle kelebek etkisi adı verilmiştir. Örneğin, küçük bir hava değişikliğinin -bir kelebeğin kanatlarını çırpması kadar- binlerce kilometre uzaklıktaki bir bölgede fırtına yaratacağı metaforu ünlüdür.

Matematikle uğraş içinde olmuş ünlü insanların sözleri bir önem taşısa da, matematiğin estetiğini bunlarla kanıtlama çabası içinde olunamaz. Bunların hem tarihsel bir değeri vardır, hem de ayrı ayrı dönemlerde, farklı alanlarda araştırma yapmış bu insanların birbirlerinden bağımsız olarak matematiğin estetik niteliklerinden söz etmiş olmaları dikkat çekicidir. Tarihin her döneminde göze çarpan estetik bileşeni araştırmak, tartışmak, yani matematiği yaşama davet etmektir amacımız. Ayrıca, estetik kaygı; döneme, matematiğin içinde yaşadığı kültüre, teknolojik gelişmelere çok bağımlıdır.

Yer'in ve öteki gezegenlerin Güneş'in çevresinde eliptik yörüngeler üzerinde dolandığını bulan Alman astronom Johannes Kepler (1571-1630).

Henri Poincaré (1854-1912)'ın matematiksel çözümleme alanındaki katkılarının en önemlisi dönen akışkan kütlelerin denge kuramına ilişkindir.

Araştırma ve öğretimin her düzeyini estetikle ilişkilendirme fırsatlarının sonsuz olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin, bugün geometrinin, cebirin, matematiksel yazılımların ve görsel ortamların gelişmesi ve kazandığı güçle estetik bileşenle kurulan ilişkilerin artacağı ve biçim ve de yorum değiştireceği açıktır. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta da "öğrenme ve öğrenmeyi öğrenme" olgusudur. Zihinsel etkinlikler olarak bilişsel süreçlerin bireysel öğrenme tarz ve profilinin içinde alacağı yol, o bireyin kalemi ve kâğıdı ele alış biçiminden, bilgiyi kurma, kullanma ve paylaşma şekline kadar bir dizi duygusal aşama içerir. Bunların psikanalitik irdelenmesi bir başka yazı konusu olmakla birlikte öğrenme sürecinin estetikle, yaşamla kurulan bağların renkleriyle olan ilişkisine parmak basmakta yarar vardır. Bu bakımdan, matematiğin estetik bileşenini iki açıdan ele alabiliriz. Birincisi matematiğin kendi yapısal özelliklerinin taşıdığı estetik nitelikler, diğeri bireyin matematikle kurduğu ilişkide ortaya çıkan duygusal bağlantılardır. Matematik, bir soyutlama sanatıdır.

Bunların yanında, genel olarak bakarsak matematiğin estetik bileşenine karşı körlük yaygındır. Genelde matematik, toz kadar kuru, bir telefon rehberi kadar heyecan verici ve ortaçağdan kalan miyadını doldurmuş yasalar kadar uzaklardadır. Aksine, estetik bileşene değer vermek, konunun harika bir şekilde yaşanmasına neden olur ve insan zihninin başka hiçbir yaratısının yapamayacağı gibi alevli bir coşku verir. Sanat ve müzikte güzellik, en azından Platon zamanından bu yana araştırılmış bir olgudur. Bu olgu daha çok, düzen, oransallık, denge, uyum, birlik ve açıklık kavramları cinsinden inceleme konusu yapılmıştır. Tüm bunlar estetik bir çözümlemede rol oynamalarına rağmen, estetiği salt güzellikle açıklamak yetersizdir. Çünkü estetik yargılar, kişisel olma eğilimi taşır, kültürden kültüre ve kuşaktan kuşağa değişimler gösterir. Önemli olan, yalnızca neyin "güzel" olduğu değil, aynı zamanda estetik yargıların nasıl işlediğini ve ne gibi işlevlere sahip olduğudur. Bu noktada bir kez daha altını çizmek gerekir ki, bilgi denen olgu gerek pedagojik, okul ve okul sonrası süreçlerle ilgili, gerekse bilgikuramsal, felsefe/bilim/paradigmalar bağlamında, yaşamın çok yönlü etkileşim ve mücadelelerinde bir anlam kazanır. Matematik özelinde de estetik yargılar vardır, önem taşır, geliştirilebilir, bir kuşaktan diğerine, öğretmenden öğrenciye, bir yazardan okura, bir okurdan diğerine aktarılabilir.

Peki, nedir bu matematik *estetik*, ya da ne olabilir? Birkaç özellik üzerinden gidelim. Matematikte, bir problem çözülür ya da bir çıkarsama yapılırken yaşanan süreç gerilimler ve gevşemelerle doludur. Gerilim ve gevşemeler bir ardışıklık içindedir. Sezgisel bir atılım, mantıksal bir engelle karşılaşabilir. Örneğin geometrik bir gösterimde, sezgisel yolla çizilen bir doğru parçası, problemin kuruluşu ile çelişebilir ve gerilim yaratır. Ardından çizilen bir başka doğru parçası, problemin çözümünü hemen aydınlatabilir ve haz dolu bir gevşeme yaşanır. Bir başka durum, hedeflenene varabilme duygusudur. Beklentiler gerçekleşmiştir. Gözlem ve deneyimlerle elde edilen bazı sonuçlara, matematik kanıtlar köprüsünden de geçilerek varılabilmiştir. O anda insanın yüzündeki gülümseme, estetik bileşenin dışa vurmuş biçimlerinden birini örnekler. Bir başka durum, matematiğin sürprizlerle dolu olmasıdır. Basit bir örnek dizilerde ve seri açılımlarında görülebilir. Dizi ve serilerin özellikleri araştırılırken, karşımıza bir diferansiyel denklemin çözümü çıkabilir. Ya da bu çözümün yaklaşık bir karşılığı önümüze dikilebilir. Sürprizler, matematik derslerinde öğrencilerin de karşılaştığı ilginç durumlardır. Yapılan bir tanımlamanın, tam da fiziksel bir probleme denk gelmesi, fiziksel bir çözümleme ile aynı sonuca varılması hoş bir şaşkınlık yaratır. Diğer bir olay, duyusal ve görsel hazdır. Matematik, bir bakımdan dilsel bir yapıdır. Gündelik dille ortak yönleri olan ancak kendine özgü bir dildir de. Duyusal ve görsel hazza iki açıdan yaklaşabiliriz. Birincisi görselin ağır bastığı durumdur. Bir metni çizime dönüştürmenin hazzı. Algılama ve kavrayışın belki de sınandığı bir adım. Dili, yazı ve çizim kurallarıyla kullanarak bir kavramı ya da kavramlar kümesini ele almış oluruz. İkincisi duyusal hazzın ağır bastığı durumdur. Burada, matematikte sayısız örneklerini gördüğümüz ve matematik anlamı belirleyen bir sentez söz konusudur. Matematik anlam nasıl yapılanır? Matematik ve dil ilişkisini kapsayan bu soru bir başka yazının konusu olsa da, burada estetik değerler açısından matematiğe şiirsellik kazandıran bir olgudan kısaca söz etmeliyiz. Düzanlam (denotative) ve dolaysalanlam (connotative). Örneğin, 1 + 4 ile 4 + 1 düzanlamsal olarak aynı şeyler değildir. İkisi de farklı metinlerdir. Ancak her iki metnin dolaysalanlamı, 5 değerine eşit olmalarıdır. Dikkat edilirse, öğrenime yeni başlayan çocuklar ve hepimiz çocukluğumuzda 3 + 7'nin 10 olduğunu öğrendikten sonra, 7 + 3'e sessiz kalmışızdır. Görseli ve duyusalı, zihnin bilişseli içinde barındıran bu yapılar, matematiğe tepkinin, kaygının ve aynı zamanda da isteğin ve hazzın psikolojik ve felsefi (bilgikuramsal) yönlerini ifade etmektedir. Bir diğer estetik nitelik matematiğin özgürlüğü ve kısıtlamaları aynı anda yaşatabilmesidir. Örneğin, 13. yüzyılda yaşayan, Arap ve Hint kültürlerinin matematik bilgilerini derleyen, cebir ve sayı kuramına önemli katkılar yapan Piza'lı Fibonacci'nin geliştirdiği sayı dizileri, sayısal bilgisayarların gelişmesine kadar -1950'ler- sümen altında kalmıştır. Daha sonra, gerek benzetim (simulation) gerekse olası en iyiyi hesaplamada (optimisation) yaygın bir kullanım kazanmıştır. Bir başka yön, bana göre en önemli estetik özellik, matematiğin "biricikliğidir" (uniqueness). Bilimin pozitivist örgütlenişi sürecinde araştırma dallarının birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasından sonra matematik de bölük pörçük alanlara ayrılmıştır. Özellikle eğitim alanında kendisini açıkça duyuran bu parçalanmışlık matematiğin bir bütün olduğunun algılanmasını engellemiştir. Bu da matematiği sevimsiz kılmıştır. Akademik yaşantım süresince sayısız öğrencinin, matematiğin bütünlüğünü ve biricikliğini kavradığı zaman, matematiğe olan sevimsiz ve kaygı dolu duygularının nasıl değiştiğine tanıklık etmiş ve bire bir yaşamışımdır.

Matematiksel nesneler ve içinde yaşadıkları matematiksel söylemin tarihsel özelliği dolayısıyla, matematikçiler, daha önceden var olan ve oturmuş söylem alanlarına katılmayı öğrenirler. Katılımlarla yeni karşılıklı etkileşimler oluşur ve matematiksel söylem evrilir. Her yazı veya sözün altında yatan gösterge, dil oyunları ve yaşam biçimlerinde insanlararası bir sözleşmeden ortaya çıkar.

Matematik tarihi, günün her anında yazılan öykülerle ne kadar yakın ve ilişkili, değil mi?

KAYNAKLAR

Boyer, C. B., "*A History of Mathematics*", 2. Edition, Wiley, 1991.

Burton, D. M., "*The History of Mathematics – An Introduction*", 5. Edition, McGraww Hill, 2003.

Davis, J. P., ve Hersh, R., "*The Mathematical Experience*", Mariner Books, 1998.

De Cruz, H., "*Towards a Darwinian Approach to Mathematics*", Foundations of Science (2006) 11: 157–196, 2006.

Ernest Paul, *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics*, Albany, New York: SUNY Press, 1997.

Flegg, G., "*Numbers: Their History and Meaning*", Penguin, 1983.

Godino, J. D. (1996). *Mathematical concepts, their meanings and understanding*. In L. Puig & A. Gutierrez (Eds.), *Proceedings of the 20th International Conference of PME*, Vol. 2, pp. 417-424. Valencia.

I. Grattan-Guinness, "The Search for Mathematical Roots", Princeton, 2000.

Jonatan M. Borwein, "Aesthetics for the Working Mathematician", Mathematics and Aesthics, Queens University Symposium, April-2001.

Lakoff, G., ve Nunez, R., E., "*Where Mathematics Comes From*", Basic Books, 2000.

Maturana, H. & Varela, F. (1987). *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. Boston: New Science Library.

Reuben Hersh, "Fresh Breezes in the Philosophy of Mathematics', American Mathematical Monthly, August-Sept., 589, 1995.

Thomas Tymoczko, "New Directions in the Philosophy of Mathematics", Princeton, 1998.

Rotman, B. *Toward a semiotics of mathematics*. Semiotica 72, 1-35, 1988.

GARİP BİR HABERCİLİK ANLAYIŞI

BİR MAKALE NASIL TAHRİF EDİLEREK HABER YAPILIR?

EDHEM ELDEM

Osmanlı sisteminde bir Rum'u Rum yapan, doğum yeri, konuştuğu dil, saçının rengi, gözünün feri değildir, Rum Ortodoks milletine mensubiyetidir. Bu anlamda, değil Osman Hamdi Bey, Edhem Paşa'nın bile Müslüman olduğu anda Rum olmaktan çıkmış olduğu düşünülürse, oğluna Rum demenin ne kadar abes olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Meğerse yıllardır dergimize haksızlık ediyormuşum. Üç bini zor bulan satış rakamlarımıza bakıp okunmadığımızı, daha doğrusu kendi içimizde -yani zaten belirli bir tarih anlayışına sahip olan küçük bir grup içinde- okunduğumuzu varsayıyor, bunun bir başarısızlık olduğu kadar bir rahatlık olduğunu söyleyip dururdum. Zira geniş kitlelere ulaşamıyor ve bizce düzgün bir tarihçilik örneği olan yazılarımızı yaygınlaştıramıyorduk, ama ona karşılık da hiçbir rahatsızlık, tepki veya saldırıya maruz kalmadan dergimizi yayınlayabiliyorduk. Durumun farklı olduğunu geçenlerde yayımladığım bir makale sayesinde öğrendim: Dergimizin Ekim sayısında yer alan "Bir Biyografi Üzerine Düşünceler: Edhem Paşa Rum muydu?" başlıklı makalemin yarattığı bazı yankılardan, yazdıklarımızın okunduğunu, okumayanlara ulaşması için ise birilerinin seferber olduğunu gördüm.

Mesele, *Milliyet* gazetesinden bir muhabirin bir elektronik mesajıyla başladı. Mesajında *Toplumsal Tarih*'teki makalemi gördüğünü ve ilgilendiğini söyleyen muhabir, bunu gazetesinde haber yapmak istediğini, bu konuda iznimi rica ettiğini ekliyordu. Zaten yayımlanmış olan bir makaleden kaynak gösterdikten sonra alıntılamanın pek izne tabi olması gerekmediğini düşündüğümden kendisine herhangi bir itirazım olmadığını söylemekle birlikte bir konuda uyarmayı faydalı gördüm. Bu "haber" meselesi beni biraz rahatsız etmişti ve basınımızın sansasyona olan meylini de bildiğimden hataya düşüp meseleyi yeniymiş gibi sunmasından korkmuştum. Zira Edhem Paşa'nın Rum olmuş olabileceği çoğu ilgili kişi tarafından bilinen, akla ilk gelebilecek olan kaynaklarda bulunabilen bir bilgiydi. Zaten, makalemin başlığında sorduğum soru esasen retorik nitelikteydi ve makalemin içeriği Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığıyla değil, Rumluğunun kendi ve iki oğlu -Osman Hamdi ve Halil Edhem- tarafından nasıl algılandığı, sunulduğu hatta bazen de tahrif edildiği konusuyla ilgiliydi. Özellikle kendisinin bu konuda suskun kaldığından, büyük oğlu Osman Hamdi'nin ise hiçbir rahatsızlık duymadığından, yirmi yaş küçüğü Halil Edhem'in ise tam aksine bundan rahatsız olup babasının kökeninin hikâyesini tahrif ederek Kafkaslar'a ve Karadeniz sahillerine yöneltmeye çalıştığından dem vurarak, bu farklı tutumları 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında değişen siyasi ve ideolojik ortamdan insanların kimlik inşa stratejilerinin nasıl etkilendiğini tartışmıştım. Başka bir deyişle her ne kadar Edhem Paşa'nın Rum olduğuna dair somut herhangi bir delil yoksa da, ben bunu sağlam rivayetlere dayalı bir veri olarak ele almış, asıl bu rivayet ve alternatif izahların nasıl geliştiğinin üzerine odaklanmıştım.

BİR BİYOGRAFİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İBRAHİM EDHEM PAŞA RUM MUYDU?

EDHEM ELDEM

Sorulması gereken Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığından çok, bu kimliğini neden gizlemiş ihtiyacını duymuş o abileceğidir. Edhem Paşa büyük ihtimalle bir tür tutarlılık arayışıyla erken yaştı kendisine dayatılmış olan yeni kimliği ve buna bağlı olarak ulaştığı imkânları meşru kılacak özgeçmişi kendine yaratarak hayatını "normalleştirmek" ihtiyacı duymuş olabilir. Edhem Paşa'yı bir tür "ahir zaman değirmeni" haline getiren durum, 19. yüzyılda giderek yerleşen modern kimlik, modernlik, vatandaşlık gibi inşâlarıyla çelişen anakronik ve arkaik bir tahtanayı.

***Toplumsal Tarih* 202. sayı, Ekim 2010.**

Bu yüzdendir ki muhabire hemen samimi bir uyarıda bulunmuştum: "Tabii ki, neden olmasın... Ama sizi uyarmam gerekir, Edhem Paşa'nın Rum oluşu bir haber değil; bunu herkes zaten biliyor. Makalemde anlatmaya çalıştığım, bu gerçeği ailenin üç ayrı ferdinin nasıl farklı şekillerde ele aldığının geç Osmanlı döneminde kim-

likler konusundaki hassasiyetlerle ilgili verdiği bilgidir. Kısacası, zaten bilinen bir şeyi yeniymiş gibi sunmak durumuna düşmenizi istemem..."

25 Ekim tarihli bu mesajıma herhangi bir cevap almadıysam da, 19 Kasım tarihli *Milliyet* gazetesinin 6. sayfasına dostlarımın uyarısı üzerine

EDHEM ELDEM İLGİNÇ BİR İDDİA ORTAYA ATTI:

RESSAM OSMAN HAMDİ RUMDU

Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Edhem Eldem, Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem Paşa'nın Sakız Adası'nda doğan bir Rum olduğunu ileri sürdü. Tarih Vakfı tarafından yayımlanan "Toplumsal Tarih" dergisinde bir makale yayımlayan Prof. Dr. Eldem, büyük dedesi İbrahim Edhem Paşa'nın Sakız Adası'nda bir Rum aileden dünyaya geldiğini, 1821'de köle olarak Hüsrev Paşa tarafından satın alındığını ve Paris'e gönderilecek iyi bir tahsilden geçirildiğini anlattı. Edhem Paşa'yı ilginç kılan özelliği ise, Sakızlı Rum olarak dünyaya gelmişken, sadrazamlığa kadar yükselmiş köle kökenli bir Müslüman bürokrat olmasıydı.

Oğulları farklı davrandı

Müslüman geleneklerine uygun olarak yetiştirilen İbrahim Edhem, kardeşi Kozgunçuk ile bir kilisede papaz olarak görev yaptığı halde Rum aslını saklamak için bir bayli çaba sarfetti ve hatta kendisini Çerkes gibi gösterdi. Edhem Eldem, Osman Hamdi'nin ise Rum geçmişinden hiç sakınmadığını, hatta bunu tek tek vurguladığını yazdı. Diğer oğlu Halil Bey ise babasının Rumluğunu unutturup ona Müslüman bir geçmiş uydurmaya soyundu. Eldem, bunun sebebini şöyle açıklıyor:

"Giderek dozu artan bir Türkçülük akımıyla özdeşleşen bir ülkede ihtida (başka dinden Müslümanlığa geçme) etmiş veya ihtirâfmış bir Sakızlı Rum'un oğlu olmak herhalde pek cazip bir durum değildi." ■ ŞUKRAN PAKKAN İstanbul

19 Kasım tarihli *Milliyet* gazetesinin Osman Hamdi ile ilgili haberi.

baktığımda muhabirin uyarımı çok ciddiye aldığını kendi gözlerimle görebildim. Eksik olmasın tavsiyemi dinlemiş, makalesinin başlığında hem Edhem Paşa'dan bahsetmemeye, hem de kendini garip bir duruma düşürmemeye özen göstermişti. Makalenin başlığı şuydu: "Edhem Eldem İlginç Bir İddia Ortaya Attı: Ressam Osman Hamdi Rumdu". Mükemmel! İşin daha da ilginci, buradaki anlam kayması o kadar inanılmaz dereceye varmıştı ki, tam algılayamamıştım. Muhabire anında yazdığım mesajda şaşkınlığımı, hayal kırıklığımı ve kızgınlığımı kendisine aktarırken, hâlâ konunun Edhem Paşa'dan Osman Hamdi'ye kaymış olduğunu fark edememiştim, zira başlığı "Edhem Paşa Rumdu" diye okumuştum. İnsanın böyle bir şaşkınlık ve hiddet içinde algılamasının nasıl değişebildiğine ilginç bir örnek... Zaten muhabir de farkında olmadan kendi başlığının tutarsızlığını ele veriyordu. "Ressam Osman Hamdi Rumdu" başlığını attığı yazısının ara başlığının "Oğulları farklı davrandı" olması birden bire Osman Hamdi'den Edhem Paşa'ya kayıldığını gösteriyordu...

Fazla uzatmadan devam edeyim: Muhabir, bana hemen cevap vererek kendini savunmakla beraber gazetenin ombudsmanına meseleyi aktaracağını söyleyerek biraz teselli bulmama neden oldu. İtiraf etmeliyim ki bu haberden çok fazla ümitvar değildim. Gazetenin meseleyi sürüncemede bırakmayı tercih edeceğini, nihayetinde günler, haftalar, hatta aylar sonra kenarda köşede iki satırlık bir tekzip veya özür yazısıyla geçiştirileceğini düşünmüştüm. Fakat gene de derdimin ne olduğunu açıklamak için ombudsmanın yardımcısına bir mesaj yazarak itirazımın özünü aktarmaya çalıştım:

"Bu meseleyi çok fazla büyütmek niyetinde değilim. Beni esas rahatsız eden noktalar üzerinde küçük bir açıklama benim açımdan yeterli olur. Bunun da içeriğini şu şekilde (veya buna benzer nasıl uygun görürseniz) çıkmasının doğru olacağını düşünüyorum:

19 Kasım 2010 tarihli *Milliyet*'te "Edhem Eldem İlginç Bir İddia Ortaya Attı: Ressam Osman Hamdi Rumdu" başlıklı haberimiz üzerine bizimle temasa geçen Edhem Eldem, şu açıklamalara yer vermemizi rica etti:

1. Habere kaynak olan makale, Edhem Paşa'nın Rum olmasından çok, Rum oluşunun kendisi ve ailesinin bazı fertleri tarafından nasıl farklı şekillerde algılandığı üzerine kuruludur.

2. Edhem Paşa'nın Rum olduğu belgelenememekle beraber gayet iyi bilinen bir gerçektir, dolayısıyla "ilginç bir iddia" olarak sunulması doğru değildir. Kaldı ki öyle bir "iddia" olsa bu Osman Hamdi'yi değil, ancak Edhem Paşa'yı ilgilendirebilir.

3. Edhem Paşa'nın Rum olması, Osman Hamdi'yi Rum yapmaz, sadece aslen Rum olan Osmanlı bir babanın oğlu yapar. Bu anlamda Osmanlı sisteminde sıkça rastlanan bu tür kimlik değişimlerini kesin ve "milli" tanımlamalarla sunmak çok yanıltıcı olabilmektedir."

Tahminlerimin aksine, *Milliyet*'in ombudsmanının tepkisi ne gecikti, ne de kıyıda köşede iki satırlık bir metinle sınırlı kaldı. 22 Kasım tarihli gazetenin 19. sayfasının neredeyse yarısını kaplayan "Okur Temsilcisi" sütununun yarısından fazlası "Bir Osmanlı Kimliği" başlığıyla bu meseleye ayrılmıştı. "Ressam Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem Paşa'nın Rum oluşunun nasıl algılandığına ilişkin makale *Milliyet*'te yer almıştı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Edhem Eldem, makalenin gazetede yer alış biçimine itiraz etti" alt başlığının atıldığı yazı ilk anda beni çok umutlandırmıştı. Fakat metni okuyunca meselenin hiç de göründüğü gibi olmadığını anlamakta gecikmedim. Yazıda gayet maharetli bir şekilde yapılan, Fransızca tabirle "balığı suda boğma" teşebbüsüydü, yani itirazı kaale alır gibi yapmak ama aslında yoğun bir laf kalabalığı içinde kaybettirip etkisizleştirmek.

Yazının başlangıç noktası, *Toplumsal Tarih*'teki makalemin tekrar ele alınışıydı. Muhabirin "haber"indeki eksikliği kapatmaya yönelik olan bu kısımda makelemin uzunluğu, içeriği, spotu ve bir iki alıntısına yer verilerek okuyucuya esas kayrılığın nitelikleri anlatılıyordu. Gayet düzgün ve doğru yapılmış olan bu girişten sonra *Milliyet*'teki "haber"in başlığı ve ilk cümlesi aktarılmıştı. Bu geçişten sonra da iki gün önce yollamış olduğum ve yukarıda zikrettiğim üç noktadan ibaret itirazıma kelimesi kelimesine yer verilmişti.

Buraya kadar her şey gayet düzgündü; ancak o noktadan itibaren işin niteliği ve niyeti değişmeye başlamıştı. "Kökeni haberdir" alt başlığıyla devam eden yazıda muhabir kendini savunmakta, yaptığında neden herhangi bir yanlış olmadığını anlamaktaydı. Ekte verdiğimiz bu savunmanın başlıca noktaları sırasıyla şunlardı:

1. Makalem *Kaplumbağa Terbiyecisi* isimli tuvali 5 milyon TL değerinde olan ressam Osman Hamdi'nin babası ve ailesiyle ilgiliydi;

2. Benden onay alınmıştı;

3. Makalede Edhem Paşa'nın Sakızlı bir Rum olduğu bilgisi bulunuyordu;

4. Yaptıkları arşiv araştırmasında buna dair haber bulamamışlardı;

5. Bunun haber olmadığı konusundaki iddiam sadece uzmanlar için geçerliydi;

6. Makalede Edhem Paşa'nın Rumluğunun belgelenemediğini söylemem, bu sözlerimin bir "iddia" olarak tanımlanmasını meşru kılıyordu, çünkü belgelenemeyen her şey gazetecilikte iddiadır;

7. Makalemin başlığı aldatıcıydı, çünkü içerikten farklı olarak Edhem Paşa'nın Rumluğunu vurguluyordu, dolayısıyla buna kapılmaları onların değil, benim hatamdı;

8. Dolayısıyla zaten Türkiye'nin önemli sanat adamlarından olan Osman Hamdi'yle ilgili haberlerine benim makalemdeki başlığımın benzerini atmakla yetinmişlerdi.

Şu iddiaları teker teker bir gözden geçirelim. (1) Doğru ama konuyla alakasızdı; gerçi belirli bir zihniyeti ifşa etmesi açısından ilginçti: Eğer konu 5 milyon lirayla bağlantılandırılabilirse haber olmaya değer; (2) Doğru ama eksikti: Madem mesajımdaki onay algılanmıştı, uyarım neden kale alınmamıştı? (3) Doğru; (4) Herhalde doğru ama gayet manasızdı: *Milliyet* gazetesi Türkiye'nin, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun belleği midir ki sayfalarında yer almamış şey anında haber değeri kazansın? (5) Bu doğru olabilir, ama bunu söylemek, benim bu konudaki uyarımın varlığını kabul etmek demektir. Dolayısıyla muhabir öyle düşünmüş olsa bile benim uyarıma saygı gösterip "Gerçi tarihçiler bunu bilir, ama..." türünden bir ifadeye yer vermeliydi; (6) Saf retorik. Gazetecilikte "söyledi" yerine "iddia etti" ifadesinin artık yerleşmiş olduğu bir yana, burada ciddi bir tutarsızlık var, zira bu kadar kelimebaz olmak isteniyorsa, benim makalede yaptığım iddia etmek değil, takriben 150 senedir var olan iddiaları aktarmaktır. Bu benim iddiam olarak gösterilirse, bunu daha önce söyleyen ve makalemde zikrettiğim kişilerin hakkı yenmiş olur; (7) Bunu kabul etmek için ya gazetecinin makalemi okumadan sırf başlığına bakarak haber yaptığını (ya da makalemi anlamadığını), ya da bilinçli olarak içeriğin farklı olduğunu bildiği halde bunu gözardı edip başlıkla yetinmiş olduğunu düşünmek lazım; (8) "Edhem Paşa Rum muydu?" ile "Ressam Osman Hamdi Rumdu" arasında benzerlik görmek için neler gerektiğini tam bilemiyorum, ama en azından itirazımın üçüncü noktasını görmemiş, okumamış ya da anlamamış olmak gerektiği kesindir.

Bu son nokta özellikle önemli, zira diğerlerini bir gazetecinin sansasyon arayışından doğmuş yarım veya yanlı gerçekler olarak geçiştirmek mümkünken, "Ressam Osman Hamdi Rumdu" sözünü herhangi bir şekilde savunmak mümkün olmadığından, muhabir bu konuya girmemeye büyük özen göstermekteydi. Zira burada tipik bir sillojizm örneği vardı: "Sokrates ölümlüydü; kediler ölümlüdür; dolayısıyla Sokrates bir kediydi" türünden... Osmanlı sisteminde bir kişinin belirli bir millete mensubiyetini belirleyen *tek* unsur dindir. Bir Rum'u Rum yapan, doğum yeri, konuştuğu dil, saçının rengi, gözünün feri değildir, Rum Ortodoks milletine mensubiyetidir. Bu anlamda, değil Osman Hamdi Bey, Edhem Paşa'nın bile Müslüman olduğu anda Rum olmaktan çıkmış olduğu düşünülürse, oğluna Rum demenin ne kadar abes olduğu rahatlıkla anlaşılır. Dolayısıyla haberin başlığı "Ressam Osman Hamdi Bey'in Babası Rumdu" olmuş olsaydı, uyarımın gözardı edildiğini, sansasyona kayıldığını vs. iddia edebilir, ama söylenenin doğru olmadığını da iddia edemezdim (iddia kelimesi burada doğru kullanılmaktadır). Tabii bunun en doğrusu "babası Rum doğmuştu" ya da "babası Rum kökenliydi" olurdu, ama o kadar kusur...

Bugün hâlâ Müslüman olmayan kişilerden "bilmem ne kökenli vatandaş" diye bahsedip âlicenaplıkla ne kadar "hoşgörülü" olduğumuzu tekrarlayıp duruyoruz. Bu tartışmayı yaparken "Rum'du/değildi" ikilemi üzerinden bir tartışmaya girmek zorunda kalmanın ve bunun kötü bir şey olabileceğini düşünürmüş gibi "Osman Hamdi Rum değildi" diye bas bas bağırma durumuna düşmenin ne kadar aşağılatıcı olduğunu anlatamam.

Bütün bu karmaşanın ardında üç sorun görüyorum. Birincisi ve en basiti, hata kabul etmek istememek, dolayısıyla da her türlü retoriğe başvurup ne pahasına olursa olsun haklı çıkma arzusu. Çoğumuzun iyi bildiği kültürel ve toplumsal bir özelliğimiz herhalde, bazen inanılmaz boyutlara varabilen... Daha fazla uzatmaya hacet görmem. İkincisi, sansasyon merakı, her şeyi haber yapılacak hale getirme merakı ve bunun getirdiği tahrif yeteneği. Buna da epey alışığız, ama bütün mesele bazı sınırların aşılmaması: Edhem Paşa'yı 5 milyon liralık tablo "sahibi" Osman Hamdi'nin babası yapmak bunun "masum" tarafı: Tipik bir çekiştirme ve esnetme örneği, ama en azından yalan ya da yanlış değil. Ama bununla yetinmeyip, yani "pahalı tablo ressamının babası bilmem neydi" türünden bir ifadeyi yeteri kadar çarpıcı bulmayıp

babayı aradan çıkarma dürtüsü çok farklı sonuçlara varabiliyor ve gerçekle alakası olmayan bir hal alabiliyor. Fakat bunu illaki veya sadece kötü niyete bağlamamak gerekir, zira devreye üçüncü sorun olarak gördüğüm en masum ama aynı zamanda en korkunç olanı giriyor: "Ressam Osman Hamdi Rumdu" sözünün zorlama da olsa yanlış olduğunun *bilinmemesi*.

İşte bu masumiyet dehşet verici, zira toplum olarak tarih anlayışımızı ga-

DERYA SAZAK

Okur Temsilcisi

BİR OSMANLI KİMLİĞİ

Ressam Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem Paşa'nın Rum oluşunun nasıl algılandığına ilişkin makale Milliyet'te yer almıştı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Edhem Eldem, makalenin gazetede yer alış biçimine itiraz etti

Ombudsman'ın Görüşü:

'Cemevi formülü' haberine eleştiri

22 Kasım tarihli *Milliyet* gazetesinin Osman Hamdi ile ilgili Okur Temsilcisi köşesi.

yet iyi özetliyor. Geriye baktığımızda olayları, kişileri, kavramları bugünkü değer yargılarımız ve mefhumlarımızla ele alıp değerlendiriyoruz. Osman Hamdi Rum'du, çünkü babası Rum'du demek, Rum'luğun dini bir mensubiyet değil, etnik bir kimlik olduğunu varsaymaktır. Oysa daha önce de söylediğim gibi Osmanlı sisteminde böyle bir anlayış mevcut değil; olsa olsa, bir kişinin Rum kökenleri zikredilebilir, ama Müslüman (olmuş) bir babadan doğmuş olan ve dolayısıyla Müslüman addedilen bir kişiye Rum demek en iyi ihtimalle abestir. Buradaki zihniyet Jön Türklerle, milliyetçilikle, Cumhuriyet'le gelişmiş olan etnik kategorilerden besleniyor. Bu mantığa göre esas olan soy ve "kan"dır, din ve hukuki kimlik değil. Edhem Paşa Rum doğduğuna göre, artık sülalesi Rum'dur, çünkü soyundan gelmektedir. Tabii o zaman sormak gerekir, nereye kadar? Osman Hamdi Müslüman (ama kimbilir hangi kökenli!) bir anneden doğduğuna göre Rum'luğu yarım olsa gerek; ama muhabir bunu Rum demeye yeterli saydığına göre oran değil de damla mı esastır? Nürnberg Kanunları'nı hatırlatmak istemem ama bu mantığa göre insan babasının, dedesinin, büyük büyük bilmem nesinin kökeninden ne zaman "kurtulur"? Yarım, çeyrek, sekizde bir diye azalıp sonunda yeteri kadar "saf" mı olunur, yoksa her zaman o baştaki köken sizi takip eder mi?

Buradaki dehşetim iki kademeli. Birincisi, günümüz ideolojilerinin tarihe bu kadar etki etmesi ve tahrife kadar gitmesinin karşısında duyduğum dehşet. Üstelik unutmamak gerekir ki burada katmerli bir sorun var, çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt üzerinde her Türk vatandaşı Türk sayılırken, aslında gerçekte ve pratikte Türk=Müslüman, Gayri Müslim=Gayri Türk/Yabancı türünden zımni bir anlayış hâkim. Onun için bugün hâlâ Müslüman olmayan kişilerden "bilmem ne kökenli vatandaş" diye bahsedip büyük bir âlicenaplıkla onlara karşı ne kadar "hoşgörülü" olduğumuzu tekrarlayıp duruyoruz. Fakat dehşetimin bir ikinci seviyesi de var. Bu tartışmayı yaparken "Rum'du/değildi" ikilemi üzerinden bir tartışmaya girmek zorunda kalmanın ve mesela, bunun kötü bir şey olabileceğini düşünürmüş gibi "Osman Hamdi Rum değildi" diye bas bas bağırma durumuna düşmenin ne kadar aşağılatıcı olduğunu anlatamam... Başka gazetecilerin de *Milliyet*'in haberini okuyup "faşistin teki adamcağızın kökeniyle uğraşıyor" kabilinden sözlerle beni zımnen suçlaması işin cabası...

Hayal kırıklığım bununla da bitmedi. Gazetecinin savunmasından sonra bir de "Ombudsman'ın Görüşü"ne yer verilmişti. Bu kısa metinde de maalesef benzer bir şekilde idare-i maslahat söz konusuydu. Uzun bir akademik makalenin gazete formatına aktarılmasının zorluğundan bahsettikten sonra ombudsman, benden "izin almanın dışında görüş alınması"nın iyi olabileceğini söylüyordu. Burada bir türlü anlayamadığım, benim muhabire yollamış olduğum ilk mesajdaki uyarımın -başka bir deyişle görüşümün- neden bir türlü zikredilmediğidir. Ombudsmanın, muhabirin bundan bahsetmediği için haberdar olmadığını düşünmek mümkünse de, ben kendisine yolladığım ilk mesajdan itibaren böyle bir görüşüm olduğunu hatırlatmıştım. Hâlâ ve ısrarla benden görüş alınmadığı tekrarlandığına göre, aklıma gelen tek izah, benim bu süreci yanlış algıladığımdır. Gerçekten de teknik olarak benden görüş istenmemiş, ama ben görüş vermiştim. Bundan anladığım, gazetecilik kurallarından birinin de "görüşün verilmez, alınır bir şey" olduğu, dolayısıyla istenmediği müddetçe verilen herhangi bir görüşün hiçbir kıymet-i harbiyesi olmadığıdır.

Ombudsman bir de önemli bir noktayı teslim ediyordu: Benim başlığımla *Milliyet*'teki başlık gerçekten de "aynı anlama gelmiyor"du. Fakat yanılmamak lazım, aynı anlama gelmemesi benim haklı olduğum manasına gelmiyordu. Bir sonraki cümle meseleyi bir kez daha gazetenin savunma zeminine çekiyordu: "Ama hocamızın Edhem Paşa'nın Rum olması, Osman Hamdi'yi Rum yapmaz, sadece aslen Rum olan Osmanlı bir babanın oğlu yapar açıklaması 'zorlama' bir açıklama".

Burada biraz durmak gerekir. Bu cümlede anlamadığım nedenlerle ombudsman dahil birilerinin "hocası" olarak tanımlanmamın üzerinde durmayacağım; ama şu tek tırnak içindeki 'zorlama' sözü galiba üzerinde biraz düşünmeyi gerektiren bir ifade. Acaba burada kullanıldığı şekliyle zorlama ne demek? Daha da belirgin bir şekilde tek tırnak içine alınmış 'zorlama' ne demek? Sanırım burada zorlamadan kasıt, gerçekleri biraz fazlaca çekiştirdiğime, zorladığıma, işime geldiği şekilde büküp eğdiğime işaret etmek. Buna bir de tırnak ekleyince, yazar bir bakıma okuyucuya göz kırpmış oluyor: "Bi-

liyorum ki burada uygun olan kelime zorlama değil, ama ben gene de onu kullanıyorum" gibilerinden. Anglosakson kültürüyle haşır neşir olduğumuzdan beri keşfettiğimiz ironi, sarkazm ve benzeri duyguları kâğıda aktarmanın bir yolu. Fakat bu sarkazmın arkasındaki mesaj aslında hiç hoş değil, çünkü zorlamanın yerini aldığı kelime zorlamadan daha hafif ve masum değil, tam aksine daha ağır bir kelime: Uydurma, abartma, hatta yalan, vs. gibilerden Yani ifadeyi 'tercüme' edecek olursak (tercüme kelimesi tırnak içinde, çünkü tercümeden daha çok yorum niteliğinde) okuyucuya söylenen şu: "Bakın, adam bin bir dereden su getirip kıvırtmaya çalışıyor, ama nafile: siz de, biz de biliyoruz ki Rumun oğlu Rumdur, Rum kalır; ama gene de adama yalancı demeyelim, zorlamayla idare edelim..."

Bunu yaptıktan sonra bir de muhabire "böyle değerli bir makaleyi haberleştirdiği ve Prof. Dr. Eldem'in haberin başlığına yönelik itirazlarını Okur Temsilcisi'ne ilettiği için teşekkür" etmek biraz garip kaçıyor. Makaleme "değerli" dendiği için herhalde sevinmem gerektiği düşünülmüş, ama maalesef mesele o kadar basit değil. Benim için bütün bu işte dört nokta önemlidir:

1. Bunun haber olmadığını söylediğim halde iddia olarak sunulmuş, ardından da gazeteci de ombudsman da uyarım yokmuş gibi davranmıştır;

2. Makalemde Edhem Paşa üzerine söylediklerim Osman Hamdi Bey için kullanılmış, dolayısıyla sözlerim ve verdiğim bilgi tahrif edilmiştir.

3. Bu yanlış kabul edilmediği gibi tam aksine bu konuda 'zorlama' izahat vermekle suçlanmışımdır;

4. Bütün bunların müsebbibi olan gazetecinin ombudsman tarafından herhangi bir yanlışı bulunmadığı gibi, tam aksine takdir ve şükrana layık görülmüştür.

Bütün bu sorunların nedenlerini ve niteliklerini yukarıda açıklamaya çalıştım. Ama son bir sorun kalıyor ki, o da ombudsmanın bu davranışını anlamak. Aslında buradaki olgu hiç de karmaşık değil: Bütün amaç özür dilememek ve/ya hata yapıldığını kabul etmemek. "Hocamızın hassasiyetini anlıyoruz, ama o da abartıyor; hocamızın başlığıyla aynı anlam yok, ama onun izahı zorlama" gibi ifadelerin başlıca amacı bundan ibaret. Bu durumda söz konusu olan ombudsmanlık değil, avukatlık; "Okur Temsilcisi" değil, "Gazete Temsilcisi". Avukatlık ayıp bir şey değil, ama avukat hâkimlik taslamamalı. Eninde sonunda bütün mesele çok basit bir teste indirgenebilir. "Osman Hamdi Bey Rumdu" cümlesinin doğru olup olmadığı. Ben doğru olmadığını izah etmeye çalıştım. Ama bu izahımı 'zorlama' bulanlar, yani doğru söylemediğimi düşünenler bunun nedenini izah edebilmeliler. Eğer Osman Hamdi'nin Rum olduğunu düşünüyorlarsa, bu kişinin Osmanlı nüfus kayıtlarında Müslüman olarak kayıtlı olduğu bilgisiyle, taşıdığı Osman Hamdi adıyla vs. bunun nasıl bağdaştığını anlatabilmeliler. Biraz hayal güçlerini kullanıp 1890 veya 1900'de "Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey Devlet-i Âliyye'nin Rum tebaasındandır" demenin mümkün ya da makul olup olmadığını düşünmeliler. Ve pek tabii olarak akıllarındaki bugünün kategorileriyle tarihe bakmanın ne manaya geldiğini düşünmeliler. Dahası bu sert ve belirleyici kategorilerin ardında nasıl bir kimlik tanımının yattığını da hatırlamalılar

En çok üzüldüğüm ise, bütün bunların aslında ne kadar lüzumsuz olduğu. Makalesini kullandığı bir tarihçinin itirazını sakin bir şekilde alıp özür bile dilemeye gerek kalmadan okurlara aktarmak varken, uğraşıp didinip illaki haklı çıkmaya çalışmak, laf kalabalığı içinde savunmaya geçmek, hatta tarihçinin asıl niyeti ve ehliyeti konusunda şüphe uyandıracak imalarda bulunmaktan ne fayda çıkar? "Uzun bir makaleyi aktarırken biraz anlam kayması olmuş, maksadı aşan bir mana çıkmış" türünden bir şeyler demek o kadar mı zordu? Ondan da vaz geçtim, şu "zorlama" lafını etmek şart mıydı? Eğer bir tarih dergisinde yayımlanan bir makalenin günlük basın aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmasının önşartı bu tür sansasyon arayışları ve çarpıtmalarsa, galiba kapalı devre içinde okunmaya devam etmek gene de daha iyi bir çözüm. Zira büyük basının gücüyle baş etmek mümkün değil. Burada istediğim kadar yazıp durayım, eninde sonunda "Ressam Osman Hamdi Rum'du" sözü benim iddiam olarak kalmış oldu, bu konuda herhangi bir tekzip çıkmadı, yayımlanan itirazım ise laf kalabalığı içinde boğulup 'zorlama' damgası yedi ve böylece kenara atılmış oldu. Bunu hazmetmek hiç kolay değil...

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

FATMAGÜL BERKTAY'LA SÖYLEŞİ

"HATIRLAMAK DİRENMEKTİR"

Fatmagül Berktay'ın daha önce çeşitli yerlerde yayınlanmış makalelerinden oluşan kitabı "Politikanın Çağrısı" eylül ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıktı. Berktay; "'Umut İlkesi'nden vazgeçmediysem onlar sayesindedir" diyerek öğrencilerine ithaf ettiği kitabında, politika ve tarih ekseninde pek çok farklı konuya değinen yazılarını, temel insani kaygılar ve "anlamak" paydasında birleştiriyor. Bu da bizlere, sosyal bilim(ci)lerin kendisi üzerinde derinlikli bir sorgulamayı kışkırtan çok katmanlı bir okuma sunuyor. Söyleşimizde, Fatmagül Berktay'la "Politikanın Çağrısı"nı takip ederek tarih ve politika arasındaki ilişki, tarihin kurgulanışı, direniş, bellek vb. meseleler üzerinde konuştuk.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Kitabınızın önsözünde derslerde sorduğunuz "politika nedir?" sorusuna öğrencilerden aldığınız yanıtlardan bahsediyor ve çoğunlukla politikanın "kirli" bir çağrışım kazandığını gözlemlediğinizi söylüyorsunuz. Bu bağlamda, kitabınızın başlığı olan "Politikanın Çağrısı" sizin için ne ifade ediyor?

Bu toplumda politikanın son derece pejoratif bir anlamı var. Çok da haksız bir şey değil bu, çünkü politika deyince, öncelikle kaynakların iktidar tarafından dağılımı akla gelir ve politik iktidarı elinde tutanlar o kaynakları kendi bildikleri gibi, kendi yandaşlarına vs. dağıtmak için harcarlar. Dolayısıyla hep bunu gördüğümüz için, aslında politikanın gerçek anlamı nedir onu göremiyoruz. Politika, hepimizi ilgilendiren kararlara katılım sürecidir. Bu Arendt'çi politika yaklaşımını dile getirdiğiniz zaman bunu öğrencinin anlamaması zaten mümkün değil, herkesin aklına yatan bir şey. Burada hem bir hak, hem de bir sorumluluk olarak katılım meselesi ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, politikanın söz üzerine kurulu, şiddeti dışlayan bir şey olduğu iyice belirginleşiyor. Bu anlamda Arendt'çi politika kavrayışı hakikaten insana başka bir ufuk açıyor.

"Politikanın Çağrısı" iki bölümden oluşuyor: "Politikayı Düşünmek" ve "Tarihi Politikleştirmek". Az önce bahsettiğiniz politikaya atfedilen olumsuz çağrışımlar belki de tarihin politikleştirilmesi dendiğinde daha da artıyor. Tarihi politikleştirmek bir bakıma tarihi "bozmak/kullanmak" olarak da algılanabiliyor. Siz tarihi politikleştirmek başlığından ne anlıyorsunuz? Tarih ve politikayı bir anlamda barıştırmak mümkün mü?

Bu gene, politika geleneksel anlamda anlaşıldığı için böyle. Politika birkaç uzmanın ya da muktedirin yaptığı bir şey olarak anlaşılıyor. O zaman kirli bir şey olarak görülüyor, ideoloji bulaşacak diye korkuluyor. İdeoloji bulaşacak derken ideolojiden arınmış bir şeyin var olmasının zaten mümkün olmadığını belirtmek gerekir ancak bunun da sınırları ya da derecesi var. Ama sonuç olarak tarih de başka birçok alan gibi bir iktidar alanı. Tarihi politikleştirmek derken bunun iktidar alanı olduğunu vurgulamak istiyorum. Genel olarak tarihçiler bunun bir iktidar alanı olduğunu çok görmek istemiyorlar- gerçi son

yıllarda durum biraz değişti. Gene de çoğunlukla tarihe "tek gözle" bakmalarının bir nedeni de bu. Oradaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yarattığı iktidar sorununu da görmüyorlar, çok yakın zamana kadar sınıfsal meseleleri vs. de görmüyorlardı. Ama az önce dediğim gibi artık o kadar kör olmak kolay değil. Dolayısıyla tarihi tabii ki politikleştirebilirsiniz ama tarihi politikleştirmek demek ona sadece bir tek gözle, tek

yönden ve dar, alışılmış çerçeveler içinden bakmak anlamına gelmiyor. Birincisi, kendi durduğunuz yerin etnisite, ırk, sınıf, cinsiyet vb. çok çeşitli kategoriler bağlamında farkında olmak ve ikincisi bunun yarattığı sonuçları araştırma konunuzda görebilmek gerekir. Araştırdığınız konuya ne kadar geniş bir şekilde bakabilirseniz sonuçtaki tarihsel analiziniz de o kadar geniş ve derinlikli olur. Demek istediğim, başta bahsettiğimiz, politikanın pejoratif kavranışı ile "tarihi politikleştirmeyelim" diyen anlayış birbiriyle örtüşüyor çünkü ikisi de politikayı kötü bir şey olarak görüyor. Politikayı herkesi içine alan ve her yere uzanan bir düşünme ve eylem birlikteliği olarak kavrarsanız ondan kötü bir sonuç çıkarmazsınız. Her yere uzanan derken şunu kastediyorum: Politika hemen her şeyin sınırlarını çizen bir edimdir; mesela özel alan nedir, ne değildir, sınırlar nerede çizilir, bunu belirleyen de politikadır. Bu anlamda, politikadan kurtulmak zaten mümkün değil.

Tarih bir iktidar alanıdır deyince bunun öteki yüzüne, direnişe de değinebiliriz. Aklıma "Direnişin Belleği Olarak Tarih" yazınıza epigraf olarak koyduğunuz Gramsci'nin "Hatırlamak direnmektir." sözü geliyor. Hafızayla direniş arasında nasıl bir ilişki olduğunu düşünüyorsunuz?

Bu hakikaten önemli bir nokta. Özellikle tarihin nasıl bir iktidar alanı olduğunu çok belirgin bir biçimde ortaya koyuyor. Bunu gündelik olaylarda -belki üzerinde çok düşünmeden, çok farkında olmadan- zaten görüyoruz. Üstü kapatılanların açığa çıkarılması bugün politik, ideolojik ve psikolojik bir çekişme ve çatışma alanı. Bunu Ermeni meselesine ilişkin tartışmalarda açıkça görüyoruz. Nelerin üzeri örtüldü, nelerin üzeri örtülmedi sorusu, can alıcı bir soru. Geçmişteki bir olgunun üzerindeki örtüyü kaldırmak, bugün açısından da direnmek ve mücadele etmek anlamına geliyor. Bu kadınlar, yoksullar vb. tüm aşağıdakiler açısından böyle. Size unutturulmak istenen geçmişte, sizi güçlü kılacak olanları hatırlamak ve onu bugüne taşımak başlı başına bir direnme edimi.

Bir yandan dediğiniz gibi o "unutturulmak istenen geçmiş" var ama öte yandan da hafıza bir çatlaktan mutlaka sızıyor... Yakın zamanda yapılan "Dersim'in kayıp kızları" belgeseli ile sözlü tarih çalışmalarına dayanan "Birbirimizle Konuşmak: Türkiye ve Ermenistan'da Kişisel Bellek Anlatıları" sergisi aklıma geliyor. Siz bu güncel gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hem sözlü tarih, hem başka kaynaklardan yararlanarak Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananlarla ilgili bir belgesel de yapılıyor, bu örneklere onu da ekleyebiliriz. Bunların hepsi bizim bugüne ilişkin algımızı ve dolayısıyla da siyasal tavırlarımızı etkileyen şeyler. Üstü örtülen tarihi gördükçe, anladıkça kendi kendimizle yüzleşmemiz gerekiyor: Bir yandan altüst oluyoruz, kendimize ilişkin imgemiz parçalanıyor ama zaten o imge parçalanmadan gerçeğe yakın bir yeni kimlik imgesi bulmamız da mümkün değil. Çatlak imgesi Leonard Cohen'in bir şarkısında da geçer, "ışık çatlaklardan sızar" der, Cohen. Evet, o çatlakları bulup mümkün olduğu kadar derinleştirmek gerekir ki ışık çoğalsın! Tarihi politikleştirmek bence böyle bir şeydir.

Hafıza meselesi üzerine düşünürken Gramsci'nin sözü bağlamındaki direniş boyutunun yanında ulus-devletin her an heykeller, törenler vb. yollarla yeniden hatırlattığı kendi hafızasını da düşünebiliriz. Hafızanın bu boyutu üzerine ne söylemek istersiniz?

"Hannah Arendt'in (solda) derdi totalitarizme, Nazi Soykırımı'na yol açan koşulları ortaya çıkartmak ve bunun bir daha meydana gelmesini engellemek. Bunu gerçekten analiz edemezseniz, bununla yüzleşemezseniz o zaman onunla mücadele etmeniz ve onun tekrarlanmasını önlemeniz de mümkün olmaz."

Eichmann İsrail'deki duruşma esnasında, 1961.

Bu tabii iktidar tarafından kurgulanan bir hafıza. "Hafızayı politikleştirmek" derken, ya da belleğin politik olan yanını vurgularken ben gerçekliğin, hakikatin ortaya çıkmasına ilişkin bir şey söylüyorum. Bir de, hakikatin iktidarca yeniden kurgulanması var. Var olan gerçekliğin yerine tamamen kurmaca bir hakikat inşa

"Kadınlar kendilerine atfedilen şefkatli, fedakâr vs. kalıplar içinde büyüyor ve bunlar hem kadınları yerinde tutmaya hem de onları bir anlamda kutsallaştırmaya, yüceltmeye yarıyor. Mircea Eliade 'Kutsallaştırmanın olduğu her yerde tahakküm vardır' der."

Besim Ömer, *Çocuk Büyütmek*, 1925, Kanaat Kitabhanesi.

Bayrak işleyen kadın: Biçki Yurdu Modası, c.t, 1916.

etmek hem ulus-devletin, hem de özellikle totaliter rejimlerin çok yaptığı bir şey. Orwell'in *1984*'ü bunu yansıtan klasik bir örnek ve bence hâlâ dikkatle okunması gereken bir metin. Oradaki Hakikat Bakanlığı'nın birçok düzlemde günümüz modern devletlerinde işlemekte olduğunu görüyoruz, maalesef. "Hakikat" durmadan yok edilip yerine başka bir şey geçiriliyor. "Hayata dönüş operasyonu" mesela. İnsanların hayatını söndürme operasyonunun, tam da Orwell'ın Hakikat Bakanlığı'nın yaptığı gibi "hayata dönüş operasyonu" olarak nitelendirilmesi kapkara bir şaka değil de nedir? Orada tabii ki başka bir hafıza kurgusu var. Zaten o kurguya karşı mücadele etmek, tam da belleği ve tarihi politikleştirmekle ilgili.

Totalitarizmden söz açmışken, totalitarizmin denetleme yöntemlerinden bir diğerine, bedenlerin denetimine de değinmek anlamlı olacak. Totalitarizmin bireyleri nasıl tek tipleştirdiği ve beden üzerinde nasıl egemenlik kurduğu da kitapta tartıştığınız meselelerden biri. İktidar ve beden ilişkisini açabilir misiniz?

Disiplinin bedenler üzerinden işliyor olmasını Foucault'dan beri çok iyi biliyoruz. Ama bu Hobbes'ta da, Antik Yunan'da da var olan bir şeydir. Mesela Perikles, ünlü "cenaze töreni söylevi"nde vatan için ölmeyi yüceltir. Vatan için ölmek bugün de hâlâ süren ve tamamen beden üzerinden giden bir düşünce. Buna göre ölümlü bedenler -yaşayan insanlar- önemli değildir, önemli olan ölümsüz ve kutsal sayılan siyasal gövdedir (*body politic*). Burada söz konusu olan, siyasal gövde uğruna diğer gövdeler feda olsun anlayışıdır. Meselenin bir diğer ilginç yanı ise bu yaklaşımın kendini dilde de göstermesidir. Mesela *diet* Almanı siyasal meclisinin eski adıdır. Keza *rejim* bir diğer örnek... Bunlar, insan bedeninin denetlenmesi ve disiplin altına alınması ile toplumsal ve siyasal iktidar arasındaki somut ilişkiyi net biçimde gösterir.

Sofokles'in *Antigone* tragedyasını ele aldığınız yazıda da bedeni feda etmenin bir diğer yönünü görüyoruz. Antigone'nin hikâyesinden ve orada kendini feda etmenin taşıdığı anlamdan bahsetmek ister misiniz?

Antigone örneğinde Kreon'la Antigone arasındaki mücadele bir yandan siyasal iktidar, erkek iktidarı ile ona direnme arasındaki mücadele. Ama Antigone de tamamen sorunsuz değil, o da bir başka fanatizmi ya da köktenciliği temsil ediyor. "Senin iktidarına, senin yasana -ki bu eşitsiz, haksız erkek yasası- karşı Tanrısal yasaya sığınıyorum" derken Antigone'nin kendisi de bir başka "mutlak hakikat" iddiasında bulunuyor. Yani ikisi de mutlakçı; hakikat sadece onların elinde! Bu türden mutlakçılığa karşı mücadele Hannah Arendt'in en önemli kaygılarından biridir. Ben bunu çok paylaşıyorum.

***Antigone*'nin bir diğer ilginç boyutu da İsmene'nin konumu. İsmene'nin eylemsizliğine gerekçe olarak kadın olmaktan kaynaklanan güçsüzlüğünü göstermesinden bahsediyorsunuz. Yani bir bakıma güçsüzlüğünü kabul ediyor. Bu kabullenme sürecinin nasıl işlediğini düşünüyorsunuz?**

İçselleştirmiş durumda çünkü. Ataerkilliğin bu kadar "başarılı" olmasının, bu denli uzun sürüp, farklı üretim tarzlarıyla, toplumsal ilişkilerle vs. bu kadar kolay eklemlenebilmesinin bir nedeni de kadınların onu içselleştirip yeniden üretmeleri. Ancak bunu tespit etmek başka, bunun faturasını da kadınlara çıkartmak başka. Ben ona karşıyım, ama tespit etmek de lazım. Hakikaten bunu içselleştiriyorlar ama nasıl içselleştirmesinler? Bu sistemin içinde, kendilerine son derece muhalif, düşmanca bir ortamda yaşıyorlar; bir tür var olabilme mekanizması olarak da içselleştiriyorlar. Sürekli muhalif olarak, hep reddederek yaşayamazsınız ki... Üstelik hayır demeniz gereken insanların büyük çoğunluğu sizin oğullarınız, babalarınız, eşleriniz... Üstelik kadınlara atfedilen şefkatli, fedakâr vb. kalıplar içinde büyümüş durumdasınız. Bunu ister istemez bir şekilde devam ettiriyorsunuz. Bunu devam ettirmek kötü bir şey de değil, bu tür özellikler çok iyi özellikler ama sadece kadınlara mahsus olmaması, toplumun tümüne yayılması gerekir. Ancak var olan cinsiyetçi işbölümünde bunlar hem kadınları yerinde tutmaya, hem de onları bir anlamda biraz kutsallaştırmaya, yüceltmeye yarıyor. Mircea Eliade "Kutsallaştırmanın olduğu her yerde tahakküm vardır" der. Bunu

dikkate almak gerekir. Ataerkil sistem bu kutsallaştırma aracılığıyla kadınları böler, bölerek yönetir. Bu yöntemi, emperyalizmden çok önce patriarka bulmuştur: İffetli kadın-iffetsiz kadın, iyi anne-kötü anne, cadı, feminist kadın, normal kadın ayrımları hep aynı yaklaşımın bir parçası. Bu çerçevenin dışına çıkabilmek gerekli ama onun için de bilinç gerekiyor. Bilinç ise -Lenin'e selam göndermek lazım- gerçekten dışarıdan geliyor. O çerçevenin içinde olduğunuz sürece onun dışına çıkabilmek çok zor.

İkonaklazma hareketinden bahsettiğiniz yazınızın başında Selim İleri'nin İrene'yi ele aldığı *Hepsi Alev* romanından ve İrene'yi "Bizans'ın en acımasız kraliçesi" olarak tanımlamasından bahsediyorsunuz. Bu ve benzeri bağlamlarda tarihte kadın prototiplerinin nasıl kurgulandığını düşünüyorsunuz?

Bu tabii az önce sözünü ettiğimiz hafızanın iktidar tarafından kurgulanması meselesiyle ilgili. Bunu sadece modern devlet yapmıyor, erkek egemen bakış da sürekli olarak yeniden kurguluyor. Dolayısıyla bunu çözümlemek, üzerindeki örtüyü kaldırmak çok önemli ve bu, hatırlamayı bir direnişe dönüştürüyor. Kurgulanan kadın imgelerinin ilginç yanı ise, bunların son derece çelişkili olmasıdır. Kadın hem iyi, hem kötüdür; hem meşum kadındır, hem kutsal annedir; hem iffetlidir, hem iffetsizdir vs. Dolayısıyla bundan kurtulmanız mümkün değil. Son derece esnek ve karmaşık bir kadın imgeleri ağıyla karşı karşıya olduğunuz için ister istemez, iyi ya da kötü, erkek iktidarının ürettiği imgelerden birine dolanmak durumunda kalıyorsunuz. Bu bence önemli bir nokta, çünkü iktidarı son derece ince ve karmaşık bir biçimde kuruyor. Ondan çıkmanızı, kaçabilmenizi çok zorlaştırıyor.

Tüm bu kadın tarihi, toplumsal cinsiyet tartışmalarının sonunda konuyla ilgili daha genel bir noktaya değinebiliriz. Kadınları tarihte ayrı bir kategori olarak göstermenin onları homojenleştirme ya da kitapların sonuna "ve kadınlar" şeklinde eklenmesiyle eklektik bir yapı oluşturma gibi çeşitli sorunlu yanları var. Bu durumda, artık bu aşamanın geçilmesi ve toplumsal cinsiyetin bir analiz kategorisi olarak yerleştirilmesi gerektiği düşünülebilir ancak öte yandan meselenin çok kısıtlı bir akademik çevre dışındaki, popüler kültürdeki yansımalarına baktığımızda hâla en temel noktalarda eksiklikler görüyoruz. Siz bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz, artık nasıl bir söylem kurmak gerektiğini düşünüyorsunuz?

Aslında kadın tarihi ilk ortaya çıktığında kadınları "ekleyip karıştırmak" denen yöntem kendi başına önemli ve yeni bir şeydi. Benim gözlemlediğim kadarıyla Türkiye daha yeni oraya geliyor. Yirmi sene önce düşünmesi bile mümkün olmayan şeyler bugün yapılıyor ama hâlâ "kadınlar nerede, burada, hadi onları da katalım, olsun bitsin" tarzı bir yaklaşım var. Oysa olay o kadar basit değil. Bunu herkes bilinçli olarak yapıyor demiyorum ama bu bazen kadınları gettolaştırma stratejisine dönüşüyor. Bir yandan onlara bir yer açılıyor: Tezler yazılıyor, kadın çalışmaları alanı açılıyor, kitaplara "ve kadınlar" şeklinde bölümler konuyor; ama öte yandan kadınlar ayrı ve dışarıda bir yerde tutuluyor. "Tamam işte, görünür kıldık, ayrımcılık yapmadık" gibi, bir tür kendini rahatlatma söz konusu. Hâlbuki sorun çok

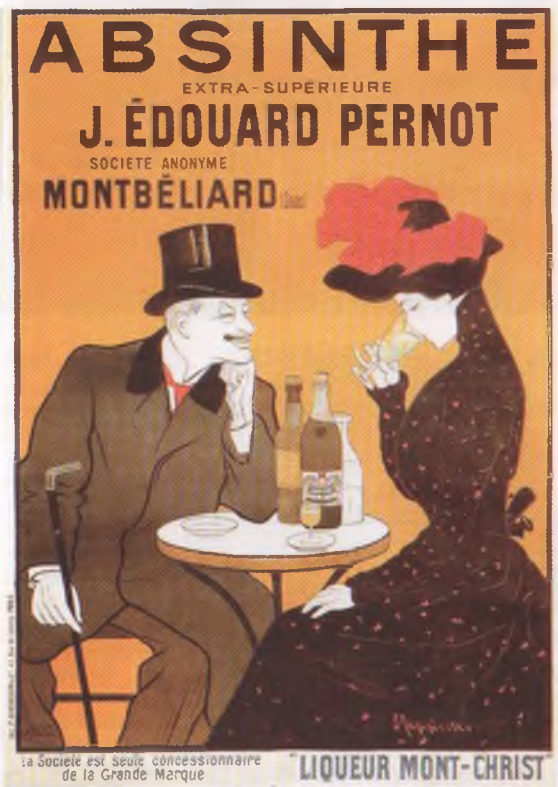

İkonları serbest bırakan İrene adına basılmış bir sikkenin ön ve arka yüzleri.

Üstü örtülen tarihi gördükçe, anladıkça kendi kendimizle yüzleşmemiz gerekiyor: Bir yandan altüst oluyoruz, kendimize ilişkin imgemiz parçalanıyor ama zaten o imge parçalanmadan gerçeğe yakın bir yeni kimlik imgesi bulmamız da mümkün değil. Çatlak imgesi Leonard Cohen'in bir şarkısında da geçer, "ışık çatlaklardan sızar" der, Cohen. Evet, o çatlakları bulup mümkün olduğu kadar derinleştirmek gerekir ki ışık çoğalsın! Tarihi politikleştirmek bence böyle bir şeydir.

daha derin ve gerçekten analizin tümüne dâhil etmek gerekiyor. Biz hâlâ "ekle, karıştır" dönemindeyiz; hatta " ekle ve karıştırma"! Akademi bunun biraz farkına vardı, ama yine de çok belirgin bir biçimde değil. Hâlbuki yurtdışında birçok alanda toplumsal cinsiyet artık sosyal bilimler analizinin tamamen içine girmiş duruma. Burada önemli bir sorun var, bu da sadece teorik olarak çözülebilecek bir mesele değil, toplumsal hareketle çok yakından bağlantılı. Direnme alanlarının toplumsal hareketle olan bağlantısı çok önemli bir nokta.

Kurgulanan imgelerin en ilginç yanı bunların son derece çelişkili olmasıdır. Bunlar o kadar çelişkilidir ki: Kadın hem iyi hem kötüdür; hem meşum kadındır, hem kutsal annedir; hem iffetlidir, hem iffetsizdir.

"Direnişin Belleği Olarak Tarih" yazınızda tam da bu noktaya değiniyor ve "bir toplumsal hareket olarak feminizm ile tarihçilik arasındaki ilişkinin göz ardı edilmemesi gerektiği"ni söylüyorsunuz. Feminist hareket ile kadın çalışmalarını veya daha genel olarak toplumsal hareketler ile sosyal bilimler arasındaki ilişki hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Süreç içinde kadın çalışmaları alanı bir yandan daha sofistike bir hale geldi ama aynı zamanda bazen politik niteliğini ve dolayısıyla canlılığını da yitirebiliyor. Böyle bir tehlike var. Mesela geçenlerde İngiltere'ye York Üniversitesi'ne gittiğimde bunu biraz gözledim. Oradaki Kadın Araştırmaları Merkezi benim yirmi yıl önce bulunduğum yerdi, adı yine aynı. O dönemde kampusun dışındaki eski bir binanın içindeydi, fiziki koşulları kötüydü ama dünyanın her yerinden gelen, toplumsal hareketlerle bağlantısı olan öğrenciler orayı canlı tutuyordu. Şimdi burası üniversite kampusunun içinde ve iyice genişlemiş; hocaların, bütün doktora öğrencilerinin ayrı odaları, birçok sekreter var vs. fakat mesela ortak kullanım alanları daracık. İlk halinde bütün bina ortak kullanım alanlarından oluşuyor gibiydi ve öğrenciler orayı sürekli canlı tutuyorlardı. Şimdi o heyecan, o canlılık yitirilmiş durumda. Her şeyin bir bedeli var aslında, bunu düşünmek lazım. Türkiye'de kadın hareketi, homofobi karşıtı hareket, Kürt hareketi vb. toplumsal hareketlerin getirdiği bir ivme ve canlılık var ve bu hâlâ kadın çalışmaları alanına yansıyor. Bu anlamda öğrenciler insanı ayakta ve canlı tutuyor, onların çeşitli sivil toplum örgütleriyle vb. ilişkileri akademiye bir canlılık, bir dinamizm aktarıyor. Bu yüzden ben, kitabın başında "Umut ilkesinden vazgeçmediysem, onlar sayesindedir" dedim.

Bahsettiğiniz dinamizm içinde sosyal bilimcinin dönüp tekrar tekrar kendine bakması da çok önemli herhalde. Kitabın bir bölümünde Collingwood'un "Tarih ne içindir?" sorusuna "insanın kendisini tanıması için" yanıtını alıntılıyorsunuz. Bu soru ve cevaptan özne-nesne ilişkisi çerçevesinde ne anlamalıyız?

Kendi durduğunuz yerin farkında olmak, hiç kimsenin ideolojiden arî olamayacağını bilmek ve dolayısıyla bir konumsallığın farkında olmak -ama tabii buna mahkûm da olmamak- sosyal bilimlerin her alanında çok önemli. Bunun farkına varmak zaten sizin sınırlarınız olduğunu gösterir, o sınırlar içinde nesnelliği ne kadar yakalayabilirim diye sorarsınız. Bu sınırların, konumsallığın yani ideolojinin farkında olmayan bir sosyal bilimci aslında çok nesnel olduğunu sanabilir ama aslında nesnelliğe o farkındalığı taşıyan bir sosyal bilimciden çok daha az yakındır. Dolayısıyla bu farkındalık çok önemli. Özne-nesne ilişkisinde de bunu yok saymak mümkün değil. Bir yanda pozitivist bir anlayış var, ama öte yanda bazı sosyal bilimciler de tümüyle nesneyle özdeşleşme yoluna gidebiliyorlar, kendi araştırma konunuzla bire bir empati kurup özdeşleştiğinizde yine hakikatten çok uzaklaşabiliyorsunuz. Burada çok ince bir denge var ve bu çok önemli. Özneyle nesne arasındaki mesafenin tamamen nesne lehine kaldırılması bir ara feminist araştırmacılıkta çok yüceltildi. Oysa diğer uç nasıl yanlışsa, bu da aynı derecede yanlış. Sosyal bilimcinin kendi sınırlılıklarını bilmesi daha fazla farkındalık getiriyor ve o bakımdan düşünümselliği artırıyor. Hem alanın, hem de kendinizin sınırlarını bilmek ve sınırlar üzerine düşünmek gerekir. Bu sınırlardan bir tanesi, çeşitli aidiyetlerinizin olduğunu bilmeniz ve bu aidiyetlerin sizin de gözünüzü karartabileceğinin farkında olmanız. Maalesef, sosyal bilimciler zamanla artan akademik otoriteleri içinde bunu unutabiliyorlar. Dolayısıyla buna karşı hep uyanık olmak lazım. Büyük harfli bilimi, bilimselliği vs. uzmanlık alanını yüceltmek -neredeyse kutsallaştırmak- çok tehlikeli.

Sosyal bilimcinin aidiyetlerinden bahsettiniz. Çoğulluk, kimlik meseleleri, "kültürlerin melezliği" kitapta çok üzerinde durduğunuz bir konu. Sizin "Tarihin Cinsiyeti" kitabınızın Arapçaya çeviri süreci de meseleye ilişkin çeviri bağlamında çok şey söylüyor. Bunu anlatmak ister misiniz?

Tarihin Cinsiyeti Arapçaya çevrilirken çevirmen bulmakta çok zorlandılar, üç kez çevirmen değiştirdiler. Türkçeden Arapçaya çevirenler toplumsal cinsiyetin, *Tarihin Cinsiyeti*'nde kullanılan birçok kavramın farkında bile değiller, bu teorik dili hiç bilmiyorlar, o yüzden Türkçeden çevrilemedi. Sonuç olarak İngilizceden Arapçaya çevrildi. Bu tabii Türkiye bağlamı açısından çok şey

"Herhangi bir mülkünüzü nasıl güvenceye alıyorsanız, etrafına çitler çeviriyorsanız vb. kadını da o şekilde denetliyorsunuz ve böylece o mülkü güvenceye almış oluyorsunuz. Bunun en temel göstergesi kadına yönelik şiddet ve örtünmedir; bunlar birbirlerini tamamlayan şeylerdir."

söylüyor. Bir de kapak meselesi var. Yayıncı bu kitaba talip olduğunda bunu yayınlamayı çok istediğini ama maalesef kitabın kapağını aynen kullanamayacağını belirtmiş. Ben de kapağı istedikleri gibi değiştirebileceklerini söyledim ama nedenini pek de anlamadım. Yayıncım Müge Sökmen'le beraber "acaba ne var" diye kapağa bir daha alıcı gözle baktığımızda kapaktaki Salome'nin bir göğsünün biraz açık olduğunu gördük. Türkiye'de bu kitap sonuçta 2003 yılından beri piyasada, birçok baskı yaptı ve hiç kimse bu konuda bir şey söylemedi, farkına bile varmadı. Tamam, o kapağı basmıyor ama buna karşılık yine de içinde İslamcı kimlikle ilgili eleştirel makaleler olan bir kitabı basıyorlar. Bunlar ilginç ipuçları kültürel bağlamlar açısından.

Buradaki oryantalizmden meselenin bir başka yüzüne dönelim. Germaine Tillion'un *Harem ve Kuzenler* kitabı üzerine yazdığınız yazıda 2007 Kitap Fuarı'nın konusunun "Akdeniz'li Olmak" olduğunu ve bu bağlamda çokça "zeytinyağı ve portakal kokulu bir edebiyat"tan söz edildiğini söylüyorsunuz. Öte yanda ise Tillion'un çalışmasının gösterdiği şiddet, kan davaları, namus cinayetleri vs. söz konusu. Siz konunun bu şekilde romantikleştirilmesi hakkında ne söylemek istersiniz?

Yeni bir kurgu, yeni bir tarih inşa ediyorsun ve işine geleni ele alıyorsun. Bu, hatırlamanın direnmek olmadığı bir tarih. Onu direnmeye dönüştürdüğün vakit hakikatin çeşitli yönlerini ortaya çıkarmaya çalışan bir tarihçilik yapmak zorundasın. Canının istemediğini hatırlamayarak, canının istediğini hatırlayarak, romantize ederek onun bütün muhalif içeriğini ya da iktidar ilişkileri bağlamını görmezden geliyorsun, meseleyi onlardan soyutlayarak pembe, portakal kokulu bir tarih inşa etmiş oluyorsun, ama hakikatten uzaklaşıyorsun. Tamam, bir taraftan portakal kokuları var, Doğu Akdeniz zeytinyağı ve şarap medeniyeti ama aynı zamanda özellikle özel mülkiyet ve miras hukuku üzerinde yükselen; babanın, amcaların egemen olduğu müthiş bir erkek egemenliği var. Bu mülkiyet ilişkileri sisteminde kadınlar bir mübadele aracı olarak işlev görüyor, yani mirasın ve mülkiyetin baba ailesi tarafında kalmasının aracına dönüştürülüyorlar. Ünlü bir laf vardır Batı Ortaçağı'nda, "fiefler evlenir, insanlar âşık olur". Bu, -kadın ya da erkek- insanların duygularını, bireyliğini tamamen yok sayan ve onu mülkiyetin geçmesi için bir araca indirgeyen bir anlayıştır. Esas olarak, kadınlar üzerinden işler ama tabii erkekleri de bir cendereye hapseder. Burada sonuç olarak kadını bir mülk olarak gören anlayıştan söz ediyoruz. Kadın hem kendi başına bir ekonomik değer, hem de mülkiyetin geçirilmesi açısından bir anlamı var. Dolayısıyla sürekli denetim altında tutulması gereken bir mülk. Herhangi bir mülkünüzü nasıl güvenceye alıyorsanız, etrafına çitler çeviriyorsanız vb. kadını da o şekilde denetliyorsunuz ve böylece o mülkü güvenceye almış oluyorsunuz. Bunun en temel göstergesi kadına yönelik şiddet ve örtünmedir; bunlar birbirlerini tamamlayan şeylerdir. Dolayısıyla namus ve töre cinayeti denen şeylerin mülkiyetle olan bağlantısını hatırlamak lazım, bunun çok maddi temelleri var. Modern koşullarda maddi temellerinden bir miktar koptuğu zaman bile hâlâ ideolojik olarak varlığını sürdürüyor. Örneğin, en son bir Ermeni gelinle Müslüman damat, gelinin ağabeyi tarafından öldürüldü. Muhtemelen artık mesele miras ya da mülkiyet temelinden bir miktar kopmuş durumda ama hâlâ ideolojik olarak ağabey, baba ailesini temsilen, kız kardeşini kendilerine ait bir mülk olarak görüyor. Burada çok net bir biçimde erkek şiddeti ve ataerkil ideoloji var.

Bunun karşısına ne koyacağımızın cevabını ararken kitabınızın çok önemli bir öğesine, Hannah Arendt'in politik teorisine değinmek anlamlı olur. Arendt'in benzerliklerden ziyade farklılıklar üzerine kurulu çoğulluğa dayanan anlayışını biraz açabilir misiniz?

Arendt'in bütün politik teorisi çoğulluk üzerine kurulu. Ve hakikaten politikanın, politik alanın bir çoğulluk alanı olduğu meselesinin kavranması çok önemli. Bu aslında Aristoteles'te de var olan bir anlayış: Aristoteles *polis*'in yani Yunan kent devletinin benzersiz, farklı bireylerden kurulduğunu ve o farklılıklar, çoğulluk

olmasa *polis*'in de olmayacağını söyler. Arendt bunu teorik olarak olağanüstü bir şekilde ele alıp işliyor. Eğer benzersizlik olmasa; benzersiz bireyler, dolayısıyla farklılık olmasa o zaman zaten politika yapmanın anlamı olmaz. Politika, o farklılıkların bir arada tutulabilmesinin olanaklarının araştırılması anlamına gelir.

Ve bu noktada kamusal alan çok önemli, değil mi?

Evet. Kamusal alanın var olabilmesi için zaten o farklılıkların olması gerekir. Yoksa o bir kamusal alan sayılmaz; bir üniter alan, tektipleştirmenin, tekdüzeleştirmenin, totalleştirmenin olduğu yer olur ve bunun kamusal alanla da, politikayla da ilgisi yoktur. Kamusal alana herkesin kendi benzersizliği, farklılığı ve bütün aidiyetleriyle girmesi ve herkesi ilgilendiren konularda söz söylemesi, ortak kararlara katılması gerekir. Burası bütün o farklılıkların dile geldiği ve ortak hareketi sağlamak için uzlaştırıldığı yerdir. Politika söz üzerine kuruludur. Çoğulluk ve söz biterse, politika da biter.

Hannah Arendt'in Nazi subayı Eichmann'ın yargılanma sürecine ilişkin yazdıklarını değerlendirirken "Arendt, 'Nazi canavarlığı' konusunda belagatli sözler söylemeyi değil, ona ilişkin tarihsel hakikatle yüzleşmeyi seçer." diyorsunuz. Buradan yola çıkarak Arendt'in bu dava sürecinde kendini nasıl konumlandırdığından bahseder misiniz?

Bu alıntı hakikaten çok önemli çünkü bir anlamda bütün konuştuklarımızı özetliyor. Gramsci'ye atıfla hatırlamanın bir direnme edimi olduğunu söyledik. Yine aynı soruyla karşılaşıyoruz: Tarihi nasıl kurguluyorsunuz? Her bir olgunun birçok yönü var, sadece bir yönünü alıp onu kutsallaştırır, romantize ederseniz hem bütününü gözden kaçırmış olursunuz, hem de bütünüyle yüzleşmeyi ortadan kaldırırsınız. Arendt'in gözünde, Eichmann davasında yapılan şey tam da bu. Orada dert edilenin hakikati ortaya çıkartmak değil, bir anlamda bağcı dövmek olduğunu düşünüyor. Üç beş tane bağcı bulunuyor; onları dövdüğünüz zaman da bir tür psikolojik rahatlama oluşuyor, amaç hâsıl olmuş oluyor. Hâlbuki Arendt'in derdi totalitarizme, Nazi Soykırımı'na yol açan koşulları ortaya çıkartmak ve bir anlamda bunun bir daha meydana gelmesini engellemek. Bunu gerçekten analiz edemezseniz, bununla yüzleşemezseniz o zaman onunla mücadele etmeniz ve onun tekrarlanmasını önlemeniz de mümkün olmaz. Bence bu çok önemli. Arendt hiçbir zaman "tarihi politikleştirmeyelim" falan demiyor. Ama en başta kendi "taraf"ını eleştirebilen bir düşünür. Zaten hiçbir zaman kesin ve mutlak bir şekilde bir şeye taraf değildir. Bence onun bize öğrettiği, her konuda yeniden tavır almaktır, taraf tutmak değil. Burada derin bir yöntem uyarısı var, totalleştirici mutlakçı yaklaşıma karşı. Her olguyu kendi bağlamı içinde incelemek, üzerinde düşünmek ve ondan sonra somut bir tavır almak... Bir kereliğine taraf olur, mesela Yahudi olduğunuz için "ben her durumda Yahudilerin tarafındayım" diye mutlak bir şekilde kendinizi konumlandırırsanız o zaman kendi tarafınızda yapılan zulümleri, yanlışları vs. görmezsiniz. Dolayısıyla bu, mağdur edebiyatının ne kadar yanlış olduğunu da gösterir; zaten mağdurun nasıl bir zalime dönüşebileceğinin örneklerini biliyoruz. Arendt, bu davada da mümkün olduğu kadar hakikati görmeye çalışıyor ve Eichmann gibi bir insanın ortaya çıkmasının koşullarını araştırıyor. Derdi bağcıyı dövmek değil, hakikati bulmak ve o hakikatten bir direnme çağrısı, bir direnme alanı çıkarabilmek. Yüzleşebilmek tam da bu yüzden çok önemli. Yüzleşme esas olarak kendi aidiyetinizle -belki de sizin yüzleşmenizi en fazla engelleyen şeyle- yüzleşmek anlamına geliyor. Başkasının yaptığıyla yüzleşmek, yüzleşmek değildir.

Kurgulanan kadın imgelerinin ilginç yanı ise, bunların son derece çelişkili olmasıdır. Kadın hem iyi, hem kötüdür; hem meşum kadındır, hem kutsal annedir; hem iffetlidir, hem iffetsizdir vs. Dolayısıyla bundan kurtulmanız mümkün değil. Son derece esnek ve karmaşık bir kadın imgeleri ağıyla karşı karşıya olduğunuz için ister istemez, iyi ya da kötü, erkek iktidarının ürettiği imgelerden birine dolanmak durumunda kalıyorsunuz.

Hannah Arendt, Walter Benjamin'i "zengin ve tuhaf olanı ortaya çıkarmak ve böylece nereden geldiklerine ilişkin kavrayışımızı derinleştirmek için gizli saklı mücevherleri dalıp çıkaran bir inci avcısı" olarak tanımlıyor. Siz de aynı metaforu Arendt'in kendisi için kullanıyorsunuz. İsterseniz söyleşiyi bu metaforla bitirelim...

Üstelik orada, ortaya tuhaf ve herkesin kabul etmeyeceği, yüzleşmekten korktuğu şeyler çıkabiliyor. Hiç de şaşırtıcı değil. Sahiden düşünmeye başladığınızda hoşunuza gitmeyen bir sürü şeyle karşılaşıyorsunuz. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* adlı kitabında tam da bunu yapıyor -ayna tutuyor!- ve o yüzden çok tepki topluyor. Ama en değerli yanı bu belki de. Arendt'in düşüncesi dogmatizme, mutlakçılığa, fundamentalizme ve fanatizme karşı inanılmaz bir panzehir.

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı
sayesinde tüm medyayı anında takip eder.
Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır,
müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek
için size gereken nitelikli bilgiyi sunar.
Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER
kendr

ALMANYA'DA BİR İLK:

HİTLER VE ALMANLAR SERGİSİ

PERİ EFE

Hitler ve Almanlar adlı sergi 15 Ekim 2010'dan 6 Şubat 2011'e kadar Berlin Tarih Müzesi'nde görülebilir. Aralarında tarihçi Prof. Hans Ulrich Thamer'in de olduğu küratörlerin uzun çalışmalarından ve tereddütlü bir dönemden sonra açılan sergi, başından beri büyük ilgi gördü. Bu ilginin neye yorulacağı sergi sonrasında yapılacak değerlendirmelerle belki daha iyi anlaşılabilir. Bu yazıda sergi kataloğunda yer alan ve sergiden önce düzenlenen sempozyumda sunulan bildirilerden bazılarını ele alacağım; bu bildiriler serginin içeriğini oluşturmaktan başka tartışılan ve üzerinde durulan konuların neler olduğunu da gösteriyor.

Sergi 8 bölümden oluşuyor, '1919-1933 Yıllarındaki Hitler' adlı ilk bölümde Hitler'in yükselişi, *Führer* mitosu, Hitler'in NSDAP' ile ilişkisiyle ilgili objeler yer alırken, Hitler ve Almanlar bölümünde NSDAP'ın 30 Ocak 1933'te iktidarı ele geçirmesi, bunu hazırlayan etmenler ve sonrasında bu iktidarı güçlendiren unsurları gösteren objeler bulunuyor. 'Alman Toplumu ve Hitler' bölümünde ise yalnızca iktidardaki elitlerin değil, halk kitlelerinin de desteklediği yönetimin hangi sınıfa daha az güvendiği, kitleleri etkilemek için neleri kullandığını gösteren objeler var. '*Führer* Devleti' bölümünde III. Reich'ın barışçıl yılları denen 1933 ile 1938 arasında Hitler'in hızla yükselen popülaritesi ve bunun tepe noktaları gösteriliyor. 'Führer Egemenliği ve Yok Etme Savaşı' adlı bölümde ise nasyonal sosyalizmin radikalleşme ve yok etme potansiyelinin katlanması ve bu savaşın sadece dışarıda değil, içeride de bütün hızıyla sürdürülmesi, bunu simgeleyen objelerle anlatılıyor. 'Savaş Sırasında Alman Halkı' bölümünde ise savaş sırasındaki mobilizasyon sonucunda ortaya çıkan yeni imkânların değerlendirilmesinin mümkün olması ve

Sempozyum bildirilerinin de yer aldığı "Hitler und die Deutschen" sergisinin kataloğu.

bu yüzden toplumdaki gerginliklerin yanı sıra hızla artan şiddet, acı ve ölüme karşı toplumda bir tür aldırışsızlığın gelişmeye başlaması anlatılıyor. 'Hitler Sonrası Almanlar' bölümünde, Alman halkının savaşın yıkıntılarını ve getirdiği her tür sefaleti nasıl karşıladığını, kimi suçladığını, kendisini nasıl konumladığını ve o dönemle ve Hitler'le ileriki yıllarda ne tür bir ilişki kurduğunu gösteren objeler bulunuyor.

Yabancı düşmanlığının Avrupa'daki birçok ülkede olduğu gibi Almanya'da da giderek arttığı böyle bir dönemde bu tip bir sergi açılması Alman basınında eleştirilere neden oldu. Aynı zamanda nasyonal sosyalizmi Hitler merkezli anlattığı ya da bir tür *Führer* güzellemesi tehlikesine yol açacağı şeklinde eleştirilerle de karşılaşan sergi, Almanya'da bu konuda açılan ilk sergi. Küratörler Hitler'in kendisine ait ve onu anlatan objelere yer verirlerken çok dikkatli ve seçici davrandıklarını ancak anlatılanın da Hitler ve Almanlar olduğunu vurguladılar; gerek sergide gerekse bildirilerde Hitler'in biyografisi değişik yönleriyle ele alınmakta ama bunun bir güzellemeye yol açacağını düşünmek biraz fazla olabilir.

Kasım 2009'da düzenlenen bir sempozyumda sunulan bildirilerden oluşan kataloğun ilk bölümünü oluşturan sunumlar serginin düzenine uygun bir bölümlenmeyle yer almış. Aşağıda bu bildirilerden serginin akış yönüne uygun olarak yaptığım seçmelerin özetlerini bulacaksınız.

DARBEDEN ÖNCEKİ GENÇ HİTLER

Hitler 1889'da bugünkü Alman-Avusturya sınırında, Inn Nehri kıyı-

Sınıf resmi. Üst sıranın ortasında Adolf Hitler.

Leonding/linz 1899.

sında bulunan Braunau'da doğar. Zor geçen bir çocukluğu vardır; babasının ölümünden sonra ailecek Linz'e göçerler. Orada devam ettiği okulu bırakır ve İmparatorluk Müzesi'ndeki resimleri görmek için ilk kez 17 yaşındayken Viyana'ya gider. Gerek Viyana'nın Ringstrasse mimarisinden gerekse dinlediği operalardan çok etkilenir ve Güzel Sanatlar Akademisi'ne girmeye karar verir. Bir sene sonra sınava girer ama kazanamaz. Annesinin rahatsızlığı üzerine Linz'e gider, onun ölümünden sonra Viyana'ya döner. Operayla, özellikle de Wagner'le çok ilgilenir. Wagner operaları için dekorlar çizmeye başlar. Bu arada Avusturya'nın Almanya ile birleşmesini talep eden gruplarla ilgilenmeye başlar. İkinci kez girdiği akademi sınavlarında başarısız olur, işi de yoktur. Bundan sonra işsiz ve evsiz olarak Viyana sokaklarında dolaşır, fakirler için kurulan aşevlerinde yer, yurtlarda yatar. Bir arkadaşının tavsiyesiyle ısınmak için konuşmalar sırasında dinleyici olarak parlamentoya girer, çünkü içerisi sıcaktır. Burada gördüklerini daha sonra *Mein Kampf*'ta yorumlar. 1909 yılında onu etkileyen manzara şudur: Viyana'daki parlamento 516 vekille Avrupa'nın en büyük meclisidir ve yaklaşık 30 parti vardır. Hiçbirinde de henüz 'Avusturya' ismi geçmemektedir. Çokuluslu bir imparatorluğun bütün özellikleri vardır bu mecliste.[2] 10 dil konuşulur ve resmi dil yoktur; tercüman da bulunmaz. Yalnızca meclis başkanının Almanca konuşması zorunluluktur.

1913'te Münih'e gider. 1. Dünya Savaşı sonrası atmosferde politik hatip olarak göze batmaya başlar.

Rudolf Heß'e dikte ettirdiği *Mein Kampf*'ta Viyana ve Linz'de yaşadığı hayattan bahsetmez. Özellikle gerek yardım gördüğü gerekse arkadaşlık ettiği insanların önemli bir kısmının Yahudi olması ve o yıllarda onlara duyduğu bir tür hayranlık karanlıkta kalır.[3]

HİTLER, ALMANLAR VE 1. DÜNYA SAVAŞI

1960'lara kadarki Alman tarihyazımında I. Dünya Savaşı'nın sonuçları (yalnızca Berlin'de 1918-19'da açlıktan 10.000 kişi ölür, ölen asker sayısıysa iki milyondan fazladır, dört milyona yakın asker de yaralıdır, ayrıca Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in öldürülmelerine yol açan baskı ortamı) ve 28 Haziran 1919'da imzalanan Versailles Antlaşması, 1928'de başlayan ekonomik kriz ve buna bağlı olarak hızla artan işsizlikle beraber Hitler'in ve NSDAP'ın güçlenmesi ve desteklenmesini açıklayan nedenlerdir. Gerd Krumeich[4] 1. Dünya Savaşı'nın iyi incelenmediği kanısında. Savaş sırasındaki şiddetin toplumun her kesimine yayıldığından bahseden yazar 1860'larda ortaya çıkan Siyon Protokolleri'nin[5] 1919'dan sonra ses getirdiğini ve çoğu şey için bir açıklama vesilesi olduğunu yazıyor. Fransa veya İngiltere'nin aksine Almanya'da savaşta ölenler için kolektif bir üzüntü oluşur, ama bu bir nefret söyleminde büyür ve gelişir. 1919'dan itibaren Hitler'in konuşmalarında yenilgi ve antlaşma ana tema olarak yerini alır. Almanya'nın iyi silahlanmadığından, eğer böyle olsaydı 1914 Eylül'ündeki savaşın Paris'in alınmasıyla sona ereceğinden bahseder. 1915'ten itibaren Almanya'nın bozgunculara uğraştığından bahsederken Karl Liebknecht ve "Yahudi Rosa Luxemburg"dan söz ediyordur. Cephede uzun zamandır direnen askerlerin morallerini bozmuşlardır.

Versailles Antlaşması'nın revize edilmesi yığınlar üzerinde kaybedilen savaş travmasının, kolektif utancın hakkından gelmek anlamına geliyordu. Artık 1. Dünya Savaşı ile ilgili anılar başka bir yere kanalize oluyordu. Savaş kurbanları teması II. Dünya Savaşı'na kadar Nazi propagandasında önemli yer tutuyordu;

SA'ların geçidi. Hitler'in şahsi fotoğrafçısı Heinrich Hoffmann'ın 1932'de çektiği fotoğraf.

şimdi belleklerde savaş malullerinin ve sivil kurbanların onurlandırılmasıyla başka bir 1. Dünya Savaşı algısı oluşuyordu.

NSDAP'IN 1929'DAN İTİBAREN BİR KİTLE HAREKETİ OLARAK ORTAYA ÇIKMASI

Armin Nolzen'in tezi NSDAP'ın 1928/29'dan itibaren artık nizami bir parti olarak değil de sosyal bir hareket olarak tanımlanması gerektiği üzerinde yoğunlaşıyor.[6] Bu dönüşümde gereken şartlar olarak değerlendirilmesi gereken altı görüş açısından bahsediyor. Partinin 1928/29'da değişen organizasyon yapısı ilk nokta. Reform ve organizasyondan sorumlu olan Gregor Strasser[7] diğer değişikliklerin yanı sıra meslek gruplarına göre genişleyen bir seçim propagandası yapabilmek üzere çıkar grupları örgütlenmesini (BNSDJ Nasyonal Sosyalist Alman Hukukçular Birliği, NSF Nasyonal Sosyalist Kadınlık gibi) destekledi. İkinci nokta SA'nın[8] varlığı. 1928/29'dan itibaren giderek artan bir şekilde komünistlere, Yahudilere ve sosyal demokratlara karşı açık bir terör stratejisi uygulamaya başladı.

Majdanek Toplama Kampı'ndaki çamaşırhanede çalışan 45 kadının adının yazılı olduğu tahta tabela. Majdanek Toplama ve Yok Etme Kampı 1941 sonbaharında Lublin yakınlarında kurulmuş, ağırlıkla Alman ve Polonyalı Yahudiler ve Yahudi olmayan Polonyalıların sürüldüğü bir yerdir. Her iki tutukludan biri ya ölmüş ya da öldürülmüştür.

SA terörünün uzun süre iddia edildiği gibi komünistlerin provokasyonuna bir karşılık olmadığını, *sui generis* bir fenomen olduğunu söylüyor Nolzen. Üçüncü nokta kendisine ait bir halkla ilişkiler konsorsiyumu oluşturması. Mitingler, toplantılar, resimler, semboller, basın, sinema, radyo ve değişik kombinasyonlar bunların arasında sayılabilir. Dördüncü nokta, politize edilen konularda, yani tematik donanımlarında yatıyor. Weimar partilerine karşı muhalefetteyken odaklarında antisemitizm, antikomünizm, antikapitalizm ve antiparlamentarizm vardı. Bu 1928/29'dan sonra başka bir dinamizm ve yön kazandı. Antisemit söylemler ve şiddet giderek yoğunlaşırken bu söylemlerden her dinleyici neyin ve kimin kastedildiğini kendi durumuna göre anlıyordu. Katolik ve Protestan çevreler için bu söylem Hıristiyanlık, işçi çevrelerinde ise antikapitalizm olarak algılanıyordu. Parti aktivistlerinin Yahudi nefretlerini artık kültürel bir şekilde kodlamaya başladıklarını söylüyor Nolzen. Beşinci nokta yazarın yardımlaşma olarak adlandırdığı oluşum. Nasyonal sosyalist kadın gruplarının SA ve parti aktivistlerine yemek, dikiş vb. sağladıkları lojistik destekler, toplantı ve kutlamalarda toplanılan paralar, bağışlar, çiftçilere verilen bilgi yardımı gibi...

Sonuncu nokta ise Hitler. Nolzen, 6 Kasım 1932'deki Reichstag seçimlerinde Hitler'in yaptığı konuşmayla seçim sonuçları arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını, Hitler'in bir hatip olarak karşı konulmaz oluşunun bir mitos olduğunu söylüyor. Bu *Führer* mitosu ve *Führer* beklentisi arasında oynanan bir oyun. Bir kurtarıcı beklentisinin Hitler'in kişiliğinde yansıdığına işaret ediyor Nolzen. Bu da NSDAP tarafından temsil edilen taleplerle giderek artan bir özdeşleşmenin sonucu. Bu talepleri kısaca şöyle özetlemek mümkün: Parlamentarizmin lağvedilmesi, işçi hareketinin bastırılması, Yahudilerin kamusal hayattan uzaklaştırılmaları ve 1919 Versailles Antlaşması'nın revizyonu.

KENDİ KENDİNİ MEŞRULAŞTIRMA OLARAK *VOLKSGEMEINSCHAFT*

Volksgemeinschaft[9] terimi 1. Dünya Savaşı sırasında yaygınlaşmış ama Nasyonal Sosyalistler kendi ideolojilerini meşrulaştırma aracı olarak kullanmak üzere propagandalarında çok yer vermişlerdir. Nasyonal Sosyalist bağlamda *Volksgemeinschaft içerme*den çok *dışlama*nın altını çizer. Kimin *Volksgemeinschaft*'a ait olduğunun değil, kimin olmadığının üzerinde durur. Konumuz bağlamında bu, başta Yahudilerdir, sosyal demokratlardır, komünistlerdir, yabancı ırklardır, yabancı işçilerdir. Antisemitizm *Volksgemeinschaft* anlayışını taşıyan en önemli unsurdur. NSDAP'ın 1920 parti programında şöyle yazar:

"Yalnızca ırkdaş olan vatandaştır, ırkdaş da mezhebe bakılmaksızın Alman kanı taşıyandır. Bu yüzden hiçbir Yahudi ırkdaş olamaz."

Nasyonal Sosyalistler için iktidara geldikten sonra gerçekleştirilmesi temel amaçlardan biri olan *Volksgemeinschaft* anlayışının pratikteki ifadesi ise nasyonal sosyalizmin başından beri kullandığı bir araç yani şiddet oldu. Özellikle taşrada, köylerde, küçük yerleşim birimlerinde sakinler arasındaki sınırları belirginleştirerek ve şimdiye kadar geçerli olan hukuk düzenini bozarak sonunda Yahudilerin nihai olarak 'uzaklaştırılmaları'yla sonuçlanacak sürecin önünü açtılar. Bu özel dışlamanın özellikle gündelik hayatta yer alması ve buna verilen önem için Michael Wildt[10] bu gündelik dışlama eyleminin bizzat toplumu değiştirdiğini söylüyor. Yaşanılan yerde uygulanan dışlama eylemi sosyal bir mesafe oluşturarak zulmedilenle her tür dayanışma ve acımayı engellemeye de yarıyordu. Bu, sadece Yahudilerin ve diğer 'yabancı unsurların' rahatsız edilmesiyle değil, aynı zamanda Yahudi olmayan biriyle yaşadığı aşk ilişkisini "soyun kirletilmesi" olarak damgalayıp kişinin yaşadığı köyde, mahallede, sokakta alenen teşhir edilmesiyle de sağlanıyordu. Bu kişilerin zor kullanılarak sokaklarda gezdirilmelerine kadınların, çocukların, gençlerin gülerek, alay ederek, tükürerek, küfrederek bu aşağılama geçidine koşarak katıldıklarını yazıyor Wildt. Ataerkil toplumdaki namus kavramının iki özelliğine -cinsiyet (kadınlar) ve şiddet- şimdi de ırksal bir karakter ekleniyordu. Bu ilişki "soyun namusunu" kirleten bir eylemdi ve görmezden gelinemezdi. "Soyun kirletilmesi" eylemleriyle Nasyonal Sosyalistler 1935 yılında gündelik hayatta *Volksgemeinschaft*'ın sınırlarını çiziyor ve bunu Yahudi olmayan ırkdaşların onayıyla yapıyorlardı.

Bir Yahudi öğrenci Marburg'da SA'lar tarafında teşhir ediliyor. Öğrencinin elindeki tabelada 'Ben bir Hıristiyan kızı kirlettim!'yazılı. 24 Ağustos 1933.

SAVAŞ, *LEBENSRAUM* İÇİN MÜCADELE VE YOK ETME

Volksgemeinschaft'ın Doğu Avrupa'da yürütülen yok etme savaşıyla nasıl bir ilişkisi var? Thomas Sandkühler[11] yazısında Polonya ve Sovyetler Birliği'nde yürütülen savaşlar ve kıyımlarla yeni yaklaşımların *Volksgemeinschaft*'ı araştırırlarken üzerinde çalıştıkları *içerme* ve *dışlama* olarak çevirebileceğimiz kavram ikilisinin ilişkisini irdeliyor. Almanya'nın Doğu Avrupa'yı *Lebensraum*[12] olarak işgal etmesi ve orayı Almanlaştırması Hitler'in ve Nasyonal Sosyalistlerin temel önem atfettikleri bir bakıştı. 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne karşı açılan savaşın birçok açıdan Hitler'in savaşı olduğunu söylüyor yazar. Bir yok etme ve yağmalama savaşı olarak tasarlanan bu savaş Nasyonal Sosyalist genişleme arzularının cisimleşmiş haliydi. Bir yıldırım harekâtı düşünülüyordu, bunun ön koşulu da ilerleyen ordunun yiyeceğinin işgal edilen ülkeden sağlanmasıydı. Mayıs 1941'de konu edilen "Açlık Planı" Sovyetler Birliği'ndeki şehirlerde milyonlarla ifade edilen ölümleri öngörüyordu. Ülkenin tarım ürünlerinin yağmalanması hem 1. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da yaşanan açlığın bir benzerini engellemeyi hem de şehirde yaşayan insanları -Sovyet Yahudilerini ve komünistleri- yok etmeyi amaçlıyordu. Burada uygulanan şiddet asker-sivil ayrımı gözetmiyordu. Öldürülen Alman askerleriyle Sovyet sivilleri arasındaki oran hızla 1/100'e yükselmişti. Bu kitlesel kıyımlar 1941'de henüz partizan tehlikesinden bahsedilemeyecek olmasına rağmen çetelerle yapılan savaş görüntüsü altında oluyordu. *Volksgemeinschaft* sadece toplumu tarif etmiyor, aynı zamanda bunu vücuda getirme sürecinde entegre olma yollarını da açıyordu. Şimdiye kadar var olmayan kariyer olanakları gerek kadınlar, gerek çok genç insanları hızla bu sürece çekti. Bu hareketlilik savaşın başında da devam etti; silah endüstrisi buna verilecek örneklerin başında gelir. Ayrıca savaş yeni ele geçirilen bölgelerde de iş olanakları ve sosyal hareketlilik yaratıyordu. Polonya'da sivil idare, Yahudi kıyımlarını yöneten polis teşkilatı çok sayıda partiliden oluşuyorken, Sovyetler Birliği'nde kurulan sivil ve askeri idare yaş, NSDAP üyeliği ve meslek kriterlerine göre işe alınan Almanlarla doluydu.

Nasyonal sosyalizmin propagandası başından beri komünist ve

Auschwitz açıldığında aralarında adli tıpçılar ve doktorların da olduğu Sovyet subayları kampı dolaşmışlar ve 180'i çocuk olan hayatta kalan 3000 kişiyi muayene etmişlerdir. Kurbanlardan kalan milyonlarca giyim malzemesi işlenen suçlara delil olarak kabul edilmiştir. Berlin kamuoyu Auschwitz hakkında 15 Mayıs 1945'te Almanya'daki Sovyet yönetiminin gazetesi olan *Die Tägliche Rundschau*'un yayınlarıyla haberdar olmuştur.

Kiev'deki Alman askerleri. Fotoğrafı çeken Liselotte Orgel-Köhne, 1941.

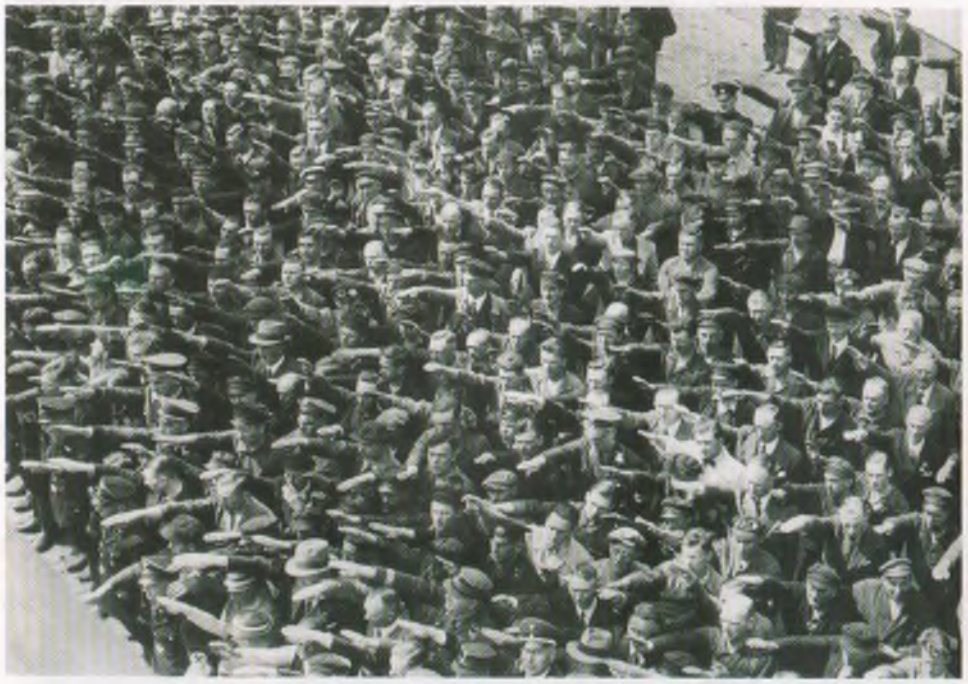
Yahudilere karşı yürütülen savaşı vurgulamasına rağmen, Sandkühler Weimar Cumhuriyeti'nde de Yahudi düşmanı bir şiddet potansiyelinin varlığından bahsediyor ve 1933'ten sonra Yahudilere karşı yürütülen sistemli saldırı yukarıdan sadece kanalize ve organize edildi diyor. Bu arka plandaki eğilim daha sonraki boyutlarına -soykırıma- ulaştı. Temmuz 1941'deki konuşmasında Hitler, Stalin'in partizan savaşı çağrısını 'bize karşı olanın kökünü kurutmak' olanağını Almanya'ya verdiğini söyleyerek karşılıyordu. Ekim 1941'de askerlere yaptığı kışkırtıcı konuşmada Bolşevizm'in kapitalizme benzediğini ve her iki durumda da bu sistemin taşıyıcısının aynı olduğunu söylüyordu: "Yahudiler ve yalnızca Yahudiler". 1940'tan beri yürütülen Doğu Planı, halkların yok edilmesi politikasının başka bir biçimini getiriyordu: Auschwitz-Birkenau Toplama Kampı. Nasyonal sosyalist yok etme savaşı yüksek oranda ekonomik faktörlerle de beslendi. Beyaz Rusya'daki ekonomi ve işgal politikasının ideolojik ve ekonomik faktörlerle ilişkisini gösteren çalışmasıyla Christian Gerlach'a atıfta bulunur. Sandkühler. Gerlach, savaş sırasında durum güçleştiğinde Alman işgal mekanizmasının buna tehcir ya da toplu kıyımlarla cevap verdiğini ve ekonomik krizlerin sıklıkla kıyımın ritmini belirlediğini söyler. Polonya ve Sovyetler Birliği'nde yürütülen Alman beslenme politikasının yanı sıra işgal edilen ülkelerin ulusal bankalarının hazinelerinden yağmalanan yaklaşık 430, toplama ve yok etme kamplarından gelen 4 ton altın vardır ve bunlarla III. Reich'ın sürdürdüğü savaşlar finanse edilmektedir.

Volksgemeinschaft'ın *içerme* özelliğini savaş sırasında içerdiklerine değişik şekillerde maddi kazanç sağlaması şeklinde görmek mümkün. Alman halkı yağmaya katılmıştı ve bunun sonuçları da ortadaydı. Politik şiddet kurbanı dışlarken, faili içeriyordu. *Volksgemeinschaft* mitosu başarısını sosyal hareketliliğe ve kamusal hayata sınıflı toplumlarda olduğundan çok daha geniş bir katılımı söz vermesine borçluydu.

FÜHRER İMGESİNİN DEĞİŞİMİ

Nazilerden arındırma sürecini (Entnazifizierung) Norbert Frei,[13] nasyonal sosyalizm sonrası toplumsal ilişkiler oluşturmanın bir başka ifadesi olarak tanımlıyor. 1945 baharındaki koşullar bu süreç için uygundur- hatta Müttefikler'in beklentisinden daha uygundur-, çünkü Hitler'in itibarı çökmüştür. Ancak merkezini Berlin'den Münih'e taşıyan Siemens[14] ya da işletmelerini yeni işgal bölge sınırlarına göre tasnifleyen Friedrich Flick[15] gibi yeni şartlara uyum gösteren partililer de vardı. Savaş suçlularının yargılandığı Nürnberg Mahkemeleri'nin ortaya döktükleri ve Müttefikler'in enformasyon politikaları Almanların Hitler'le ilişkisini soğutmuştu. Nasyonal sosyalizmden toptan uzaklaşma 'her şeyden Hitler suçlu' anlayışına tekabül etmeye başladı. Yazar 40'ların sonunda Almanya'ya gelen Hannah Arendt'in nereye gitse ve kiminle konuşsa bir tane bile nasyonal sosyalist ile karşılaşmadığını aktarıyor. Kimse nasyonal sosyalist olmuş olmak istemiyordu. Bunun yerine değişik sebeplerle kurban olduklarını söylüyorlardı. Bombalamalardan hayatta kalmışlardı, kaçmış ve kovulmuşlardı, politik keyfiliğin kurbanı olmuşlardı. Almanların *Führer*'leri tarafından kandırılıp kullanıldıkları, dolayısıyla Hitler'in ilk ve son kurbanı oldukları yorumu artık günceldi. Bu bakış Sovyet işgal bölgesi ve DDR'in[16] ilk zamanlarındaki Almanlar için de çekiciydi. Doğu'da da Batı'da da *Führer* mitosu hızla 'Unperson'a[17] dönüştü. Batı'da 'şeytan'ken, Doğu'da 'faşist canavar'dı. Akademi dünyasında bu dönemle ilgili çalışmalar yavaş da olsa ilerlerken, onlarda da Führer'in 'Unperson' olarak mistifiye edilmesi 50'li yılların sonunda da görülen bir şeydi. Her iki devletin kurulması ve *Entnazifizierung* döneminin kapanmasından sonra Hitler'le olan mesafe arttı, ancak bu mesafe artarken, Batı'da III. Reich'a yönelik nostaljik bir hatırlama gelişiyordu. Nasyonal sosyalizmin 'iyi bir fikir' olduğu ama ne yazık ki 'kötü uygulandığı'nı düşünenlerin oranının yükseldiği görülüyordu. 1955'te Batı'da yapılan bir ankette savaş olmasaydı Hitler'in en büyük Alman devlet adamlarından biri olduğunu düşünenlerin oranı %48'di. Bu oran ancak 1960'tan sonra inişe geçti. Savaş sırasındaki ifadeler 50'li yıllarda geri dönüyordu ama yeni sistemle uyumlu olarak.

Eskiden '*Führer* bunu bilseydi!' denirken, artık 'bundan *Führer*'in haberi yoktu' ya da 'Yahudilerin başına bunlar gelmeseydi...' deniyordu. Bir yandan da basın yoluyla Hitler'in biyografisindeki ayrıntılar dökülmeye başlamıştı, Eva Braun'la savaşın son yıllarına kadar bilinmeyen ilişkisi gibi. Buna karşın yakın tarihle ilgilenen araştırmacılar bu eğilimin karşısında yer aldılar ve tarihsel anlatımın ve kavrayışın kişisizleştirmesinin önemini öne çıkardılar; 1933'ü yaratan toplumsal yapı ve politik iktidar bileşimlerine odaklandılar. Önemli araştırmacılar 50'li ve 60'lı yıllarda bir Hitler biyografisi yayımlamadı. Yakın tarihçilerin bu çabası toplumda ve basında karşılık bulmadı. 1963'ten başlayarak özellikle gazeteciler hızla üst düzey Nasyonal Sosyalistlerin hayatlarını, anılarını yayınlamaya başladılar. *Spiegel* dergisi 1973 Nisan sayısında bu durumu yorumlarken bir Hitler-Rönesansı'ndan bahsediyordu. 70'li yıllarda Hitler'in geri dönüşü yalnızca renkli fotoğraflarla değil sinema, televizyon dizileri ve müzikallerle de oldu. 1970'lerin sonlarına kadar süren bu dalga Ocak 1979'da Amerikan televizyon dizisi 'Holocaust'un Alman televizyonunda[18] yayınlanmasıyla kesildi. Ne 1955'te Anna Frank'ın günlüğünün yayınlanması ne 1961'de Kudüs'teki Eichmann davası ne de 1963-65'teki Frankfurt'taki Auschwitz duruşmaları bu etkiyi yapmıştı.

Uymayanı bulun! 13 Haziran 1936'da çekilen fotoğrafta Alman savaş gemisi 'Horst Wessel'i selamlayan Hamburg'daki Blohm&Voss Tersanesi işçilerini görüyoruz. Selamlamayı reddeden yegâne kişi, büyük ihtimalle işçi August Landmesser'dir. 1931'de NSDAP'ye girip 1935'te çıkmıştır. Bir Yahudi kadınla nişanlı olduğu için 'ırkı kirletmekle' suçlanıp ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.

68 kuşağının bilim insanları 'Faşizim teori'siyle ilgilenirken 80'li ve 90'lı yılların tarihyazımı Holokost araştırmalarına yöneldi.[19] Tarih alanındaki bu çabaların yanı sıra 1990'lardan itibaren Hitler bir medya figürü olarak giderek tarihsel bağlamından koparıldı ve bir pop-figüre dönüştü.

Bildirilerden yaptığım seçmeyi Bir Daha Asla! diyerek bitirmek istiyorum. Diğer bildirilerin künyelerini[20] son notlarda bulabileceğinizi hatırlatmak isterim.

DİPNOTLAR

1 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi).

2 Brigitte Hamann yazısında bu meclisin dökümünü şöyle verir: 96 Hıristiyan sosyal, 86 Sosyal Demokrat, 31 Alman Halk Partili, 21 Alman Çiftçileri, 17 Alman Terakkicileri, 12 Alman radikalleri, 3 Alldeutscheler, 28 Çek çiftçileri, 18 Genç Çekler, 17 Çek Muhafazakârları, 7 Eski Çekler, 2 Çek Terakkicileri, 1 "vahşi" Çek, 9 Çek Nasyonal Sosyalistleri, 25 Polonya Nasyonal Demokratları, 17 Polonya Halk Partilileri, 16 Polonya Muhafazakârları, 12 Polonya Merkezi, 4 Siyonist, 1 Yahudi Demokrat, 10 İtalyan Muhafazakârı, 4 İtalyan Liberali, 5 Ruten Nasyonal Demokratı, 4 Eski Rutenler, 12 Hırvat, 5 Romen, 3 Sırp, 1 Radikal Rus, 1 Bağımsız Sosyalist, 1 Sosyal politikacı, 2 Bağımsız.

3 Brigitte Hamann, "Der junge Hitler bis zum Putsch", iç: *Hitler und die Deutschen*, Berlin 2010, s. 24-29.

4 Gerd Krumeich, „Hitler, die Deutschen und der Erste Weltkrieg", iç: *Hitler und die Deutschen*, Berlin 2010, s. 30-35.

5 Avukat ve yazar Maurice Joly'nin *Dialogue aux Enfers entre Machiavel et Montesquieu* adlı eserini- antisemit bir karakteri olmamasına rağmen- baz alan anonim Yahudi komplolarından bahseden ve dünya çapında antisemit duygulara hitap eden düzmece kitapçık.

6 Armin Nolzen, "Der Durchbruch der NSDAP zur Massenbewegung seit 1929", iç: *Hitler und die Deutschen*, Berlin 2010, s. 44-49.

7 Georg Strasser (1892-1934), NSDAP'ın kuruluşunda bulunan Strasser, kardeşi Otto Strasser'le beraber partinin 1930 seçimlerindeki başarısında büyük rol oynadı. Parti içinde alt orta sınıflara ve işçilere yönelik, antikapitalist bir muhalefet oluşturuyorlardı. Hitler'in Alman sanayicilerle mali destek karşılığında anlaşması üzerine Otto Strasser partiden ayrıldı. Gregor Strasser ise partinin ikinci adamlığına yükselmişti. Ancak o da büyük iş çevreleriyle yakınlaşılmasından duyduğu rahatsızlıkla 1932'de partiden ayrıldı ve 30 Haziran 1934'te SA önderlerine düzenlenen kanlı tasfiyede (Nacht der langen Messer) öldürüldü.

8 Sturmabteilung (Fırtına Kıtası). NSDAP'ın yarı askeri örgütü.

9 Türkçeye tam olarak çevrilmesi zor olan bu kavram nasyonal sosyalizm bağlamında soy temelinde tanımlanan halk topluluğu kastıyla kullanılır ve ortak kader, ortak siyasi inanca dayanır. Yalnızca aynı soydan gelmek bu topluluğa ait olmak için yeterli değildir, nasyonal sosyalist toplumsal algının da paylaşılması gerekir.

10 Thomas Sandkühler, Krieg, Kampf um "Lebensraum" und Vernichtung, iç: Hitler und die Deutschen, 2010 Berlin, s.122-129.

11 Michael Wildt, "Volksgemeinschaft" als Selbstermächtigung, iç: *Hitler und die Deutschen*, Berlin 2010, s. 90-93.

12 Kelime anlamı yaşam alanı. Buradaki bağlamda 1914 öncesi sınırlara dönmek yerine aşılan sınırların ötesindeki ülkelerin0 yabancı halklarını uzaklaştırarak o ülkelerin Almanlaştırılmasını ve buralarda yapılacak yağmaların Alman halkının refah seviyesinin yükseltilmesini ifade eder. Polonya'ya açılan savaş ve özellikle 1942'den sonra uygulanan Doğu Planı pratikteki uygulama alanlarıdır.

13 Norbert Frei, "Führerbilderwechse", iç: *Hitler und die Deutschen*, Berlin 2010, s. 142-147.

14 Siemens-Schuckert, I.G. Farben, Krupp Werke gibi gerek Auschwitz gerek Majdanek toplama ve yok etme kamplarının yakınında fabrikalar kurup köle işgücünden yararlanan sanayi kuruluşları arasında yer alıyordu. Bu fabrikalarda çalışmak ise ölümle sonlanıyordu.

15 Friedrich Flick 1947'de savaş suçlusu olarak hüküm giymiş ve 3 sene sonra salıverilmiştir. Daimler-Benz'in baş hissedarı olarak itibarına yeniden kavuşmuştur.

16 Deutsche Demokratische Republik (Alman Demokratik Cumhuriyeti).

17 Canavar.

18 Arka arkaya dört gece yayınlanan diziyi yaklaşık yirmi milyon kişinin izlediği tahmin ediliyor.

19 80'lerdeki tartışmalar için öncelikle Ernst Nolte'nin ve ona cevap veren Jürgen Habermas'ın adını anmak gerekir.

20 Claudia Schmölders, 'Hitler's Gesicht". Othmar Plöckinger "Hitlers 'Mein Kampf'". Ian Kershaw "'Führerstaat': Charisma und Gewalt". Hans Mommsen "Zerstörung der Politik und Amoklauf des NS-Regimes" Winfried Nerdinger, "Hitler als Architekt". Philipp Stiasny, "Vom Himmel hoch". Christian Fuhrmeister, "Ikonographie der 'Volksgemeinschaft'". Irene Guenther, "Die Uniformierung der Gesellschaft im 'Dritten Reich'". Peter Steinbach, "Der Nationalsozialismus als politische Religion". Birthe Kundrus, "Der Holocaust". Sybille Steinbacher, 'Frauen in der Kriegsgesellschaft". Peter Reichel, "'Bruder Hitler' im deutschen Film". Simone Erpel, "Hitler entdämonisiert".

YENİ BELGELER IŞIĞINDA KAHİRE KONFERANSI (4-8 ARALIK 1943)

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE VE AMERİKA'NIN TÜRKİYE REKABETİ

PINAR DOST-NİYEGO

II. Dünya Savaşı, tarihyazımında Batı demokrasileri arasındaki ilişkiler çoğunlukla ortak düşmana karşı oluşmuş sağlam bir ittifak şeklinde ele alınır. Ortak düşmana karşı ittifak elbette sağlamdır; ancak savaş sırasında ABD ve İngiltere arasında birçok alanda anlaşmazlık ve rekabet vardır; Türkiye de bu alanlardan biridir. Bu makalede söz konusu rekabeti belgelere dayanarak ele alacağız.

Amerika daha savaşın ilk yılında savaş sonrası dünyası üzerine planlar yapmaya başlar. "Amerika savaştan hiç olmadığı kadar güçlü çıkar. Avrupa ve Asya'daki madenler, tarlalar ve fabrikalar yerle bir olmuşken, Amerikan sanayisi ve tarımsal üretimi yepyeni boyutlara ulaşır. [...] Savaş sonunda Amerika dünya çapında üretim kapasitesinin yarısından fazlasına sahiptir ve hizmet ve servis ihracatında bir numaraya çıkmıştır. Savaş sonunda Gayrı Safi Milli Hasıla Rusya'nınkinden üç kat, İngiltere'ninkinden de beş kat daha fazladır"[1]. Amerika savaş sonrasında bu üretimi devam ettirmeli, ürünlerini satabileceği yeni pazarlar bulmalıdır. Amerika'nın büyük askeri gücü de bu ekonomik güçten kaynaklanmaktadır. "Savaş sırasında Amerika üretim kapasitesini yılda 100.000[2] uçak ve 30.000 tank üretecek kadar artırır. 1943'te Amerikan fabrikaları 37,5 milyon dolarlık silah üretmektedir (bu Sovyetler Birliği'nde 13,9 milyon, İngiltere'de 11,1 milyon, Almanya'da 13,8 milyon ve Japonya'da 4,5 milyon dolardır). Amerikan hava ve deniz güçleri dünyanın en güçlüsüdür. Uçak gemileri güçlerini başka kıtalara yayma fırsatı sağlar".[3]

Savaş sırasında Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılan Amerikan askerleri

Roosevelt, İnönü ve Churchill Aralık 1943'te Kahire'de Türkiye'nin savaşa girişini konuştular.

gelecekte olası bir savaşı Amerikan topraklarından uzakta durdurabilmek için Amerikan askeri varlığını okyanus aşırı ülkelerde kuracağı askeri üsler vasıtasıyla sağlamalıdır. Amerikan dışişleri ve askeri yetkilileri savaş boyunca yaptıkları planlarda dünyanın incelenmemiş bir köşesini dahi bırakmazlar. "Savaş sırasında Amerika, diğer tüm devletlerden daha çok, küresel bir savaş stratejisi ve savaş sonrası dünyası görüşü geliştirir. Savaş sonunda da dünyanın tüm bölgelerinde askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda önemli bir rol oynamak ister".[4]

Amerikan gücü artık tüm kıtalara yayılmalı ve "en büyük güç" olmalıdır.

"Amerika savaşa dünyayı yeniden şekillendirmek için girmemiştir ama bir kere savaşa girdikten sonra Roosevelt'in eylemlerini yönlendiren dürtü bu olmuştur".[5] Savaştan sonra Amerika savaş öncesindeki askeri ve dış politika kurumlarının devlet yönetiminde ve ekonomide daha az etkili olduğu "izolasyonist" modele dönmez. İşte II. Dünya Savaşı sayesindedir ki Amerika dünya sistemindeki "hegemonik devlet" olmuştur. [6]

ABD'nin Türkiye konusunda İngiltere'yle rekabete başlaması da Amerikan gücünü dünyanın her köşesine yayma isteği ve yeni yeni oluşmakta olan Amerikan Ortadoğu politikası bağlamında ele alınabilir. Şunun altını çizelim: Savaş sırasında Türkiye üzerindeki Amerikan-İngiliz çekişmesi, Türk tarih yazımında ABD'nin Türkiye'yle sadece savaştan sonra ve Soğuk Savaş kapsamında ilgilendiği tezinin sorgulanmasına yetiyor.[7]

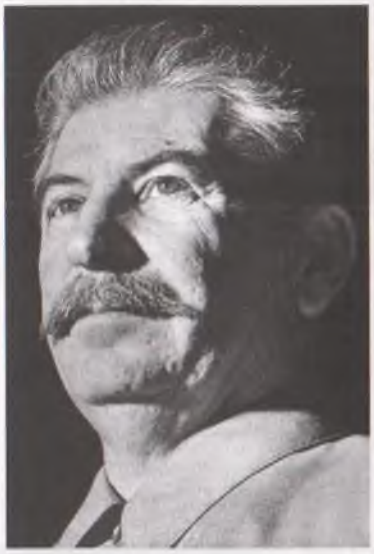
Geleneksel olarak İngiltere'nin etki alanı içinde olan Yakın ve Ortadoğu'yla ABD petrol şirketleri uzun yıllardır ilgileniyordu ama Amerikan hükümetinin bölgeyle yakın ilişkisi asıl olarak savaş sırasında Mihver Devletleri'ne karşı yürütülen ortak savaşa gerekli bir katkı olarak başladı. Pearl Harbor saldırısı gerçekleşmeden ve Amerika daha savaşa resmi olarak girmeden önce bile ABD, Kahire'de İngiltere'ye maddi yardımda bulunuyordu. Savaş sırasında Amerikan dışişleri, Ortadoğu'daki İngiliz varlığı konusunda birbirine zıt iki politika izledi: Kısa vadede, paylaştıkları savaş yükü açısından olumlu; uzun vadede savaş sonrasında bölgede Amerika'nın ekonomik gücünü sağlamlaştırmak açısından rekabetçi bir politika. Savaşın başlarında Washington bölgede ikincil bir partner olarak bulunsa da, Amerikan dışişleri savaş sonrasında Washington'un bölgede bir numaralı ya da en azından Londra'ya eşit bir konuma ulaşmasını hedefliyordu.

Amerika Türkiye'ye olan ekonomik ve ticari ilgisini daha savaş başlamadan resmiyete dökmüştü. 1 Nisan 1939'da Ankara'da imzalanan[8] Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması, 12 Haziran 1934 tarihli *Trade Agreements Act* kanununa göre bir Yakındoğu ülkesiyle imzalanan ilk anlaşmadır.[9]

Amerika'nın savaş sırasında Türkiye ile ilgilenmesi daha Amerika savaşa girmeden başlamıştır. 18 Şubat 1941'de Türk Başbakanı Refik Saydam'la görüşen Amerikan büyükelçisi MacMurray,[10] Saydam'a Amerikan başkanının Mihver Devletleri'nin saldırılarına karşı bağımsızlıklarını korumaya çalışan ülkelere ileride yapmayı düşündüğü yardım programı olan ödünç verme-kiralama kanunundan bahseder. Saydam ülkesinin Amerikan ideallerini paylaştığını hatırlatıp Türkiye'nin bu yardımdan faydalanıp faydalanamayacağını sorar. Daha sonra Ekim 1939 İngiliz-Fransız-Türk ittifakı uyarınca Fransızlarla birlikte Türkiye'ye 25 milyon *pound*'luk askeri malzeme vermeyi kabul eden, ancak Fransız yenilgisinden sonra bunu tek başlarına yapamayan İngilizlerin bu yardımın Türkiye'ye de yapılması yönündeki ısrarları[11] üzerine 3 Aralık 1941'de Roosevelt'in Türkiye'nin savunmasının Amerika için hayati olduğunu ilan etmesiyle Türkiye ödünç verme-kiralama kanunu kapsamına alındı. Ancak İngiltere aracılığıyla yapılan yardımda -Amerika askeri malzemeyi Türkiye'ye iletilmek üzere İngiltere'ye teslim ediyordu ciddi aksamalar oldu ve manalı bir yardım yapılamadı. Bunun sorumlusu İngiltere'ydi; Türkiye için gelen malzemeyi kendi ihtiyaçları için kullanıyordu. Türkler, Amerikalı yetkililere birçok kez iyi işlemeyen yardım paketinden şikâyette bulundular. Amerikan dışişlerinde Türkiye'nin bağlı olduğu coğrafi bölge olan Yakındoğu işleri masası yetkilileri Türklere yardımın başarısızlığının nedeninin kendileri değil, İngiltere olduğunun bildirilmesini istiyor ve yardımın Türkiye'ye artık dolaylı değil, direkt olarak yapılmasını istiyorlardı.[12] Görülüyor ki Amerikan dışişlerinde Türkiye'yle olan ilişkileri İngiliz vesayetinden çıkarmak isteyen bir grup belirmeye başlıyor; bu durum aslında

İnönü ve Churchill Adana'da.

Kızıl Ordu'nun Stalingrad'da savaşın gidişini değiştiren zaferinden sonra Stalin Türkiye'nin savaşa girmesine önem vermez.

Yakın ve Ortadoğu'ya artan Amerikan ilgisiyle paralellik göstermektedir. Sonuçta yardımın finansal olarak direkt ama pratik olarak İngiltere vasıtasıyla yapılmaya devam edilmesine karar verilir; ancak önceki aksaklıkları engellemek için de operasyonun denetim sistemi güçlendirilir.[13]

Savaş sırasında Amerika'nın bölgedeki bir diğer etkinliği de, İngilizlerin başlatmış olduğu «ekonomik savaşa» katkıdır. Böylelikle düşmanın başka toprakları ekonomik olarak ele geçirmesinden doğabilecek her türlü ekonomik kazancın önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bu mücadelenin kapsamına Müttefikler'in kendi topraklarında ve tarafsız ülkelerin topraklarında düşmanın ticari ve finansal aktivitelerini kontrol etmeleri de giriyordu.[14] Bu da demek oluyor ki Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu ihracat ve bu bağlamda da krom ticareti Türkiye'deki ekonomik savaşın bir numaralı ilgi alanıydı. Amerika ayrıca Türk kromuyla sadece düşmanın almasını engellemek için değil, kendisi de kroma ihtiyaç duyduğu için yakından ilgilenmiştir.[15]

Kahire Konferansı'nın 67. yılında İsmet İnönü arşivlerinden ilk kez gün ışığına çıkardığımız toplantı tutanakları Roosevelt ve Churchill'in İnönü'yle olan diyaloglarında tutumlarının ne kadar farklı olduğunu görme fırsatı sağlıyor. Bu tutanaklar ayrıca Roosevelt'in Kahire'de Türk kaygılarına karşı ne kadar anlayışlı olduğunu gösteriyor.

1942'de bölgedeki İngiliz-Amerikan işbirliği ABD'nin Kahire'de bulunan Ortadoğu İkmal Merkezi'nde (*Middle East Supply Center*) İngilizlerle işbirliği yapmaları ve İran koridorundan Sovyetler'e ödünç vermekiralama kanunu kapsamında yardım malzemesi göndermeleriyle gelişti.

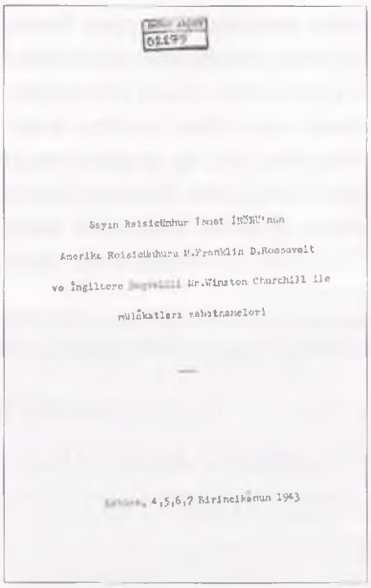
II. Dünya Savaşı'nda Amerika'nın bölgeyle yakından ilgilenmeye başladığının ve bu kapsamda Amerikan yönetici kadrolarının Türkiye konusunda İngiltere'yle rekabet ettiğinin en somut örneği Kazablanka Konferansı'nda (14-24 Ocak 1943) alınan bir kararla ilgili olarak iki ülke arasında yaşanan anlaşmazlıktır. İngilizler konferansta, Churchill'in, Çin'in Amerika'nın etki alanında bulunduğunu kabul etmesi karşılığında, Roosevelt'in de, Türkiye'nin İngiliz etki alanında bulunduğunu kabul ettiğini ileri sürerken, toplantıyı takip eden aylarda Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull, konferansta Türkiye'nin sadece askeri operasyonlar açısından İngiliz etki alanında bulunduğunun kabul edildiğini ve bunun diplomatik ve ekonomik alanlar açısından söz konusu edilmediğini savunur.[16] Bu tartışma Amerikan dışişlerini fikirlerini Müttefikler'ine kabul ettirene kadar haftalarca meşgul eder ki bu da Amerikan politikasının Türkiye ile olan ilişkilerinde, İngiliz vesayetinden çıkmak ve özerkliğini kazanmak istediğine işarettir.

Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda iki ülkenin tutumlarının çok farklı olduğunu akılda tutmakta fayda var. 1942 sonbaharından ve özellikle de Stalingrad zaferinden sonra (2 Şubat 1943), Churchill liderliğindeki İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini tüm uluslararası toplantılarda dile getirir. Aslında o ana kadar Almanların Avrupa dışına yayılmasını engelleyen Türk tarafsızlığı belli bir tarihten sonra Müttefikler'in Sovyet ordularıyla birleşip Alman güçlerini bir çembere almasını engellemeye başlamıştır. Québec Konferansı'nda (11-24 Ağustos 1943) bu karşıtlık çok net ortadadır: Roosevelt, Churchill'in Balkanlar'da ikinci bir cephe açma fikrine net olarak karşı çıkar ve bu cephenin Manş'ta açılmasını ister. Cephenin Manş'ta açılması kararı alındıktan sonra bile Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar etmeye devam eder. Roosevelt ve Dışişleri Bakanı Cordell Hull ise Müttefikler'in Manş çıkartmasına ayırdıkları savaş malzemesini başka bir cepheye aktarılmasını istemedikleri için bu fikre karşı çıkarlar. Sonuç olarak Türkiye'nin savaşa girmesi için henüz erken olduğuna ama olası bir Balkan cephesi açılması durumunda Türkiye'nin askeri üslerini Müttefikler'in hizmetine vermesi gerektiğine karar verilir. Bu kararlara rağmen İngiltere kendisini desteklemeye gönüllü bir müttefik bulmuştur: İngiltere'nin Müttefikler adına Türkiye'yle görüşmeleri yürütme yetkisine kavuştuğu III. Moskova Konferansı (19 Ekim-11 Kasım 1943) sırasında, Sovyetler Birliği ve İngiltere dışişleri bakanları, imza yetkisi olmayan Hull'un katılımı olmaksızın, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa girmesini istediklerini belirten bir anlaşma imzalar. Bu karar daha sonra Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) yazılı olarak kaydedilir ve Türkiye'nin savaşa girebileceği en son tarih 15 Şubat 1944 olarak belirlenir ve bu tarih önce

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden tarafından Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na 5-6 Kasım 1943'te I. Kahire Konferansı'nda ve İsmet İnönü'ye de II. Kahire Konferansı (4-8 Aralık 1943) sırasında bildirilir. Ancak şunu da belirtelim ki Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmesini istemekle birlikte Balkanlar'da ikinci bir cepheye kesinlikle sıcak bakmazlar. Bunun nedeni de savaş sonrasında kendi etki alanları olarak gördükleri Balkanlar'da Müttefik güçlerini görmek istememeleridir. İngiltere ve Sovyetler Türkiye'ye yardım yapılmasına da gerek olmadığını ve Türkiye savaş sonrasında bir rol almak istiyorsa bunun tek yolunun Almanya'ya karşı faydalı bir şekilde savaşmak olduğunu vurgularlar.

İngiltere'nin ve ABD'nin Türkiye'yle ilgili yürüttükleri politikalardaki farklılık Kahire Konferansı'nda (4-8 Aralık 1943) devletlerin en üst düzey temsilcilerinin tutumlarında da kendini gösterir. Öyle ki ABD'nin Tahran Konferansı'nda alınan karar ve tarihe mecburen onay verdiğini, aslında bu konuda hiç de gönüllü olmadığını anlıyoruz. Kahire konferansının 67. yılında İsmet İnönü arşivlerinden ilk kez gün ışığına çıkardığımız toplantı tutanakları,[17] Roosevelt ve Churchill'in İnönü'yle olan diyaloglarında tutumlarının ne kadar farklı olduklarını görme fırsatı sağlıyor. Bu tutanaklar ayrıca Roosevelt'in Kahire'de Türk kaygılarına karşı ne kadar anlayışlı olduğunu gösteriyor.

İnönü 4-8 Aralık 1943 arası Kahire'de Churchill ve Roosevelt ile buluşur. 4 Aralık'ta başlayan toplantının ilk seansında Roosevelt savaş sonrası dünyasında Türkiye'yi kurulacak olan yeni uluslararası örgütte görmek istediğini belirterek söze başlar.[18] Churchill ise sözü alır almaz Sovyetler'in de bunu arzu ettiğini belirterek İnönü'den Türkiye'nin savaşa girmesini ister. Churchill'in konuşması tehdit edici bir tondadır: Türkiye savaşa girerse gelecekte Sovyetler'le iyi ilişkileri olacağını ve Türkiye'nin Sovyetler, İngiltere ve Amerika'yla birlikte -dost ve

Sayın Reisicümhur İsmet İNÖNÜ'nün
Amerika Reisicümhuru F.Franklin D.Roosevelt
ve İngiltere Başvekili Sir.Winston Churchill ile
mülâkatları zabıtnameleri

4,5,6,7 Birincikânun 1943

İnönü, Roosevelt ve Churchill arasındaki görüşmelerin zabıt belgesinin kapağı.

İnönü Arşivi.

müttefik sıfatıyla- galipler masasına oturabileceğini ama bu fırsatı kaçırırsa ve Almanya iki ila 6 ay içinde yıkılırsa, "Türkiye çok yalnız kalacak ve mahkemede hâkimler masasında oturacak yerde seyirci olarak koridorlarda dolaşacaktır". Avrupa'nın en büyük askeri devleti olan Sovyetler Birliği'nin yanında olmayacağı için de bu durumun Türkiye için çok tehlikeli olacağını söyler.

Churchill ayrıca Türkiye savaşa girerse ya da Almanya Bulgaristan'la birlikte, Türkiye'ye savaş ilan ederse, Sovyetler'in derhal Bulgaristan'a karşı savaş ilan edeceğini ekler. Roosevelt, Stalin'in bu konuda kendisine söz verdiğini doğrular. Roosevelt ve Churchill Türkiye için savaştan sonra yaklaşık 35 devlet tarafından kurulacak Milletler Cemiyeti'ne katılmanın öneminden bahsederler. Churchill için Türkiye'nin doğru zamanda savaşa girmesi savaşı kısaltmak için önemlidir. Doğru zaman önemlidir çünkü Türkiye savaşa girmekte gecikirse, daha sonra müdahalesine gerek kalmayabilir.

Churchill'in bu konuşması İnönü'yü rahatsız eder, tarafsız kalarak Türkiye'nin Müttefikler'e etmiş olduğu hizmeti hatırlatır ve sitemde bulunur.[19]

Aslında, Türkiye'nin Sovyet çekincesini iyi bilen Churchill, bunu kullanarak Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmaktadır. Roosevelt İnönü'yü rahatlatmak ister ve bu konuşmaları tehdit olarak almamak gerektiğini, ancak Amerika ve İngiltere Türkiye'ye uzak oldukları için, Türkiye'nin güvenliği açısından Sovyetler'le işbirliği yapmasının daha önemli olduğunu söyler.

Tüm bu söylenenler gösteriyor ki daha 1943 yılının sonunda bile, Churchill ve Roosevelt, Türkiye üzerinde gelecekte bir Sovyet tehdidi olabileceğini öngörüyorlardı.

İnönü Almanya'nın kendilerini yakından takip ettiğini ve eğer Türkiye'nin kendi aleyhlerinde savaşa girmek için hazırlandıklarını öğrenirlerse Türkiye'ye saldıracaklarını söyler. Bu nedenle ülkenin savaşa hazır olması gerektiğini bunun için de Türkiye'nin savaşa girmeden önce iki etaptan geçmesi gerektiğini belirtir: Askeri malzeme teslimatı yapılacak hazırlık etabı ve Müttefikler'le işbirliği etabı.

Bu arada ilginç bir sahne yaşanır. Roosevelt İnönü'yü mütemadiyen «evet», «doğrudur» diyerek başını teyit eder bir şekilde sallayarak dinlemektedir; bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Roosevelt'e döner ve şöyle der: «Elinden tutup

İnönü'nün sitemi

İnönü : «[...] *Deniliyor ki Türkiye harbe girmezse tehlikeye maruz kalacaktır. Buna inanmak istemem Müttefiklerle aynı prensipleri güden bir memleket harbe girmediğinden dolayı tehlikeye maruz kalmamalıdır. Ne İngiltere, ne de Amerika bize diyebilir ki 'Siz harbe girmediğinizden dolayı tehlikeyi hak ettiniz.'*»
Roosevelt : (Tasvip etti)
İnönü: «[...] *sizinle işbirliği yapmak hususundaki arzumuzu tekrar teyit ettik. Tabii, bazı siyasi ve diğer şartlarımız olacaktır. Fakat evvela askeri mülahazaları göz önüne almalıyız. Biz bugün dahi tecerrüt halinde bulunuyoruz. Almanya'nın bugünkü askeri durumu bizim için büyük tehlike teşkil eder. Biz askeri bakımdan hazır değiliz. [...] Şimdi haber gelse ve Almanya yıkıldı dense, herkes sevinecek yalnız biz korkacağız, çünkü harbe girmemiş bulunuyoruz. Böyle bir şeyi kabul edemem.*»

yardım mı etmek istiyorsunuz?» Görüldüğü üzere İngiliz dışişleri bakanının Roosevelt'in Türkiye cumhurbaşkanını onaylayarak dinlemesine dahi tahammülü yoktur. İngilizler her türlü bahaneden sıkılmış ve artık Türklerin savaşa girmemek için öne sürecekleri yeni taleplere karınları toktur.

hafta gerektirir. Bu sırada Roosevelt sürenin daha uzun olabileceğini söyler ve Eden, Roosevelt'e gizlice: «Bunun için Rusya'ya karşı angajman aldık» der. Bu da gösteriyor ki eğer Türkiye takip eden 1,5 ay içinde savaşa girmezse, Stalin daha sonra Türkiye'nin savaşa girmesini kabul etmeyecektir.

bir parçası sayılamayacağını, çünkü uçakların inişinden sonra 24 saat içinde savaşın başlayabileceği konusunda Roosevelt'in onayını almayı başarır. Menemencioğlu konuşmayı toparlar ve bir özet yapar.[22]

35 dakika süren bu ikili görüşmeden sonra İngiliz delegasyonu gelir ve

Kahire'de ilginç bir sahne yaşanır. Roosevelt İnönü'yü mütemadiyen «evet», «doğrudur» diyerek başını teyit eder bir şekilde sallayarak dinlemektedir; bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Roosevelt'e döner ve şöyle der: «Elinden tutup yardım mı etmek istiyorsunuz?»

İşbirliği konusunda İnönü askeri rollerinin ne olacağını bilmek istediğini söyler.[20]

Hazırlık etabı uzun tartışmalara sebep olur. Churchill için bu etap, Amerikan ve İngiliz bombardıman uçaklarının Türkiye'ye inebilmeleri için gerekli malzemenin yollanmasından ibarettir ki bu da 6 ya da 7

Askeri roller

İnönü: «[...] *Eğer bize derseniz: Planlarımız şunlardır, sizin rolünüz de bunun içinde şu olacaktır. Bunu kabul ederim. Fakat bize 'hakkınızdaki bütün şüphelerin kaybolması için harbe giriniz, planı daha sonra görüşürüz' derseniz bunu kabul edemem.»*
Churchill: «*Hayır. Biz burada, Kahire'de, hazırlık programını ve işbirliği programını tespit etmek istiyoruz.»*
Roosevelt: «*Tabii böyle bir şey mevzu bahis olamaz. Hazırlığı bitirmeden, hava taarruzuna karşı tedbirleri almadan 'bir veya bir buçuk ay sonra harbe gir' diye bir teklif yapılamaz.»*

Menemencioğlu'ndan durumun özeti

Menemencioğlu: «[...] *Türkiye Reisicumhuru ile aynı fikirde olarak durumu nasıl derpiş ettiği(mi) sö(y)leyeyim:*
1- Bir hazırlık planı
2- Bir işbirliği planı
3- Bir politik plan ve ilgili teşerruat»

Ertesi gün (5 Aralık'ta) İnönü ve Roosevelt daha erken buluşurlar ve bu toplantıda İnönü Amerikan başkanını Türkiye'nin yanına çekmeye çalışır. İngiliz planının Türkiye'ye sadece havaalanlarını hazırlayacak teknisyen ve uzman yollamaktan ibaret olduğunu hatırlatan İnönü, söz konusu hazırlık etabının Türk hava kuvvetlerinin ve Türk ordusunun hazırlığı olduğu konusunda ısrar eder.

Daha sonra Adana'da[21] söz verilen askeri malzemenin %10'unun teslim edildiğini söyler. Numan Menemencioğlu onu düzeltir ve verilen malzemenin sadece %4'e tekabül ettiğini söyler. Roosevelt bunu ilk kez duymuştur, bunu bilmediğini söyler. Amerikan buyükelçisi de burada Türk hükümetini destekleyen açıklamalar yapar. Malzemenin bir kısmının El-Alamein'e gönderildiğini, 1.800 kamyondan sadece 700'ünün verildiğini, topların birçoğunun da gelmediğini söyler.

İnönü Türkiye'nin toplara, uçaklara ama aynı zamanda zırhlı birliklere de ihtiyacı olduğunu hatırlatır. Bu hazırlık etabı konusunda Roosevelt, Churchill'den daha gerçekçidir. 20 hava filosu ve Amerikan bombardıman uçaklarını kabul edebilmek için 2.000 metrelik bir iniş pisti inşa edilmesi gerektiğini ve bunun üç ayda bitirilemeyeceğini söyler. Menemencioğlu, Müttefik uçaklarının Türkiye'ye inişinin hazırlık etabının saat 15:00'te başlaması öngörülen oturum 14:35'te başlar.

Toplantının devamında, İnönü'nün Roosevelt üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Amerikan başkanı ilk olarak Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e Adana'da söz verilen malzemenin Türklere teslim edilmesi ve daha sonra havaalanlarının ve gerekli personelin hazırlanmaya başlamasını, uçakların da savaş başlamadan sadece 24 saat önce gönderilmesi gerektiğini, ikinci işbirliği devresinde İngiliz, Amerikan ve Türk generallerinden oluşacak askeri bir heyetin askeri hareketleri görüşeceğini ve üçüncü devrede de siyasi meselelerin görüşülmesi gerektiğini söyler: «Sizinle bizim aramızda lüzumlu değildir. Fakat Ruslarla sizin aranızda lüzumludur.»

Roosevelt şöyle devam eder:

«Hazırlıkları bitmeden evvel harbe girmek istemiyorlar. Açıkça söyleyeyim ki Türkler haklıdırlar. Hazırlıksız yakalanmak istemiyorlar.»

Bu sırada Churchill ve İngiliz delegasyonunun diğer üyeleri salona girerler. Roosevelt bir kez daha, bu sefer Churchill'in önünde, Türk bakış açısına göre hazırlık döneminin bitişine dair bir tarih belirlemenin yanlış olacağını ve öncelikle Adana'da söz verilen malzemeyi teslim etmek gerektiğini söyler.

Churchill söz konusu gecikmenin Türklerin malzemeyi kullanacak personeli zamanında yetiştirememiş olmasından kaynaklandığını ileri sürer. İngiliz hava kuvvetlerinden Mareşal Shalto Douglas, Türklerin 3 aydır hazır bekleyen 70 İngiliz uçağını teslim almadıklarını söyler.

İnönü prensipte savaşa girmeyi kabul ettiklerini metot konusunda anlaşmaları gerektiği üstünde durur. Tartışmalar bir sağırlar diyaloğu şeklinde devam eder; Churchill hava saldırılarına karşı 6 haftanın yeterli olduğunda ısrar ederken, İnönü ve Menemencioğlu da hazırlıkların hava güvenliğine indirgenemeyeceğini tekrar eder ve «hazırlık» ve «tarih» kavramları üzerinden tartışarak net bir tarih belirlenmesinin önüne geçmeye ve zaman kazanmaya çalışırlar.[23]

Konuşmalar Menemencioğlu, Knatchbull-Hugessen ve Churchill arasında tartışmaya dönüşür. Roosevelt müzakerenin bu şekilde fayda getirmeyeceğini, akşamüstü dışişleri bakanlarının ve büyükelçilerin buluşmasını önerir ve oturum sona erer.

6 Aralık'ta Churchill, İnönü'den özel bir randevu ister; kendisini görmeye gelir ve onun için hazırlamış olduğu raporu sunar. Rapora göre Türk havaalanları 15 Şubat'a kadar hazırlanmalıdır. Bu arada Türkiye'ye verilecek askeri malzeme teslim edilmeye devam edilecek ve 15 Şubat'ta İngiliz hava filoları Türk havaalanlarına iniş yapabileceklerdir. Müttefikler Alman işgalindeki adaları alabilmek için Rodos'a karşı harekete geçecektir. Raporda Türkiye'nin savaş ilan etmemesinin İngiliz çıkarlarına uygun olduğunun altı çizilmiştir. Müttefikler Boğazlar'dan Sovyetler yönünde birkaç savaş gemisi geçirecekler ve bu gemiler Sovyetler Birliği'nin Romanya'ya karşı saldırısını destekleyeceklerdir. Churchill Almanların Türkiye'ye saldıracak gücü olmadığı için sadece İstanbul, İzmir, Zonguldak ve Ankara'yı bombalayabileceklerini ama İngiliz uçaklarının bu şehirleri korumak için yeterli olacağını ekler. Sovyetler'in savaştan sonra tehlikeli olabileceğini ama eğer bu sırada Türkiye muzaffer Müttefikler'in yanında olursa, Türkiye'nin korunması için bunun en iyi yol olduğunu yineler. Churchill, Türkiye bu teklifi kabul etmezse askeri malzemenin başka bir cepheye gönderileceğini belirtir. İnönü aralarındaki fikir ayrılığının devam ettiğini bu raporun Türkiye'nin teklif etmiş olduğu üç etaplı safhayı dikkate almadığını, böyle bir planı Türkiye'nin kabul edemeyeceğini söyler.

Yarım saat süren bu görüşmenin ardından Amerikalı yetkililer ve Roosevelt de toplantıya katılır. Tartışmalar iki buçuk saat boyunca aynı şekilde Churchill ve İnönü'nün birbirlerini argümanlarıyla alt etmeye çalıştığı ve Roosevelt'in de hakemlik ettiği bir müsabaka şeklinde devam eder. Günün sonunda Roosevelt Kahire'den ayrılmadan önce İnönü ile özel olarak görüşmek istediğini belirterek herkesin salonu boşaltmasını rica eder.

Bu görüşmede İnönü'yle Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda değil, savaştan sonra kurulacak uluslararası örgüt hakkında konuşur. İnönü de bu görüşme vesilesiyle Türkiye'nin Amerika'ya duyduğu dostluğu dile getirir. Konuşma çok samimi bir tonda devam eder. İnönü, Roosevelt'ten kendilerini bırakmamaları konusunda söz alır.[24] Türkiye savaş sonrası dünyasına ait olmak ve bu dünyada hâkim olacak Amerika'nın yanında olmak istemektedir.

Churchill tarafından hazırlanan raporda, Türkiye 15 Şubat'ta savaşa girmeyi kabul etmezse, İngiltere'nin bundan sonra Türkiye'ye, Türk-İngiliz ittifakı uyarınca yükümlülüklerini yerine getirmeyeceği ve bu tarihten itibaren ittifakın geçersiz kabul edileceği belirtilmişti.[25]

Churchill ve İnönü Kahire'den kesin bir karar almaksızın 8 Aralık'ta ayrılırlar. Ama Türkiye belirli bir tarihte savaşa girmesini öngören Tahran kararlarının uygulanmasına karşı gelerek zaman kazanmayı başarır.[26]

Bu arada, Tahran'da karar verilenin aksine, Sovyetler Kahire Konferansı'na katılmazlar. Stalin savaşın getirdiği mecburiyetlerden dolayı katılamazken, kendisini temsil etmesi gereken Dışişleri Komiseri Vychinsky de toplantıya gelmez,

Zaman kazanma çabası

İnönü: «[...] *Türkiye'nin muhakkak altı hafta sonra harbe girmesi icap ettiği noktai nazarını terk etmek lazımdır. Yoksa bir çıkmaza gireriz.*
(Menemencioğlu'na) *Bizce esas, asgari olarak elzem gördüğümüz bir hazırlıktır. Eğer beş günde olursa razıyız. Fakat, beş ay da sürecekse, beş ay isterim. Bunu söyleyiniz.*
Menemencioğlu: «*Aramızdaki görüş farkı şurdadır: sizce esas olan muayyen tarihtir. Bizce esas olan hazırlıktır. Asgari bir hazırlanma lazımdır*[...].»

Türkiye'nin Amerika sempatisi

İnönü: «[...] *Birleşik Amerika Devletleri'nden gelen fikirlere karşı büyük sempatimiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insaniyet de size medyun olur. Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnü niyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim* [...].»
Roosevelt: «*Ben sizin meselenizi tamamıyla anlıyorum. Ümit ederim ki 2-3 ay zarfında Almanlar daha çok az kuvvetli olacaklar ve Türkiye harp bitmeden muhar(e)beye gir(e) cektir.*»
İnönü: «[...] *Bizi 2 ay içinde harbe sokmak istiyorlar*».
Roosevelt: «*Ben 3 ayı ileri sürdüm.*»
İnönü: «*3 ay içinde de hazır olacağımızı zannetmiyorum* [...].»
Roosevelt: «*Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.*»
İnönü: «*Sizin şahsiyetinizin, bana ve Türk milletine telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümit ederim bizi bırakmazsınız.*»
Roosevelt: «*Hayır, asla. Nasıl büyük babam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse ben de sizi bırakmayacağım.*»

Stalingrad'daki Kızıl Ordu askeri zaferi ilan ediyor.

Bundesarchiv Bild183-W0506 316%2C

Kahire'ye kadar gelen Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov da toplantılara katılmaz.[27]

Aslında, Sovyetler artık Almanları Doğu cephesinde tek başlarına yenebileceklerine inandıkları için, Türkiye'nin savaşa girmesi de dahil olmak üzere, hiçbir bahaneyle Balkanlar'da Müttefik askeri görmek istememektedir. Ayrıca, savaşa girmesi karşılığı Türkiye'yle pazarlığa oturmak istemez; böylece savaş sonrası düzenlemeler üzerine yapılacak görüşmeler sırasında Türkiye'yle «yeni şartların» gerektireceği şekilde yalnız görüşmeyi isteyebilecektir.[28]

Kahire Konferansı'ndan sonra 12 Aralık 1943'te Türk hükümeti İngiltere büyükelçiliğine gönderdiği bir notayla Kahire Konferansı'nda kendisine yapılan önerilere uygun olarak, savaşa girmeyi «prensip olarak» kabul eder. Ancak notada Türk hükümetinin kara ve hava kuvvetleri yeterince güçlendirilmeden saldırıya uğrama riskini hiçbir şekilde kabul etmeyeceği; Türk hükümetinin savaştaki askeri rolünün ne olacağını önceden bilmek istediği ve son olarak da savaş sonrasında toprak bütünlüğünü koruyabilmesi için kendisine siyasi garantiler verilmesini istediği belirtilmiştir. Türk hükümeti bu şartlar yerine getirilmezse İngiliz hükümeti tarafından kendisine 15 Şubat'ta yapılacak teklifi kabul edemeyeceğini de belirtir.[29] Türkiye'nin resmi olarak ne Sovyetler ne de Amerika'yla ittifakı olmaması dolayısıyla bu üçüncü şart savaş sonrasıyla ilgili siyasi garantilerle ilgilidir. Bu arada şunu da belirtelim ki, Türk hükümeti kendisinin apar topar hazırlıksız olarak savaşa sokulmak istenmesinin nedeninin Sovyet ısrarı olduğundan şüphelenmektedir.[30] Aslında Türk hükümeti Eden ve Molotov arasında, III. Moskova Konferansı (18 Ekim-11 Kasım 1943) sırasında imzalanan antlaşmanın Türkiye'yle ilgili ödünler içerdiği duyumunu almıştı.[31]

Bu arada Kahire'de İngilizler Türkiye'nin 15 Şubat'tan önce savaşa girmesi için ısrar ederken, İnönü arşivlerinin bize gösterdiği üzere Roosevelt bir tarih vermekten kaçınmıştır. 15 Şubat'ı nihai bir tarih olarak görmediğini ve kendi açısından Türkiye daha sonra da savaşa girse aynı şekilde tatmin olacağını İnönü'ye net bir şekilde ifade etmiştir.[32] Roosevelt'in, Türkiye'nin sonuna doğru savaşa girmesini istemesinin ardındaki neden aslında Türkiye'nin de savaş sonrası kurulacak yeni uluslararası örgütün bir parçası olmasını istemesidir.

Bu belgeler ve Amerikan dışişleri arşiv belgeleri göstermektedir ki Roosevelt'in Kahire'deki tutumu İnönü'nün yüreğine su serpmiş ve Türk hükümetini savaşa girmelerini geciktirmeleri konusunda yüreklendirmiştir. İnönü Kahire'de, Amerikan hükümetinin Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Sovyetler Birliği ya da İngiltere kadar ısrarcı olmadığına ve Türkiye'nin savaşa hazırlanma safhasında ve eksik askeri malzeme konusunda yaşadığı sorunlara karşı daha anlayışlı olduğuna ikna olur.

Cordell Hull tarafından Amerikan başkanına yollanan bir mektupta,[33] Kahire Konferansı sonrası, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngilizler ve Amerikalılar arasındaki fikir ayrılığını anladıkları belirtilir. İngiliz hükümetinin çok gizli bir kaynaktan öğrendiğine göre Türk yetkilileri savaşa girmeleri konusunda Amerika'nın İngiltere gibi ısrarcı olmadığını ve bu konuda İngilizler gibi baskı yapmadıklarını düşünmektedirler. İngiliz hükümeti bu bilgileri Hull'a aktarır.[34] Washington'daki İngiltere büyükelçiliği, Türkiye'deki Amerikan Büyü-

kelçisi Steinhardt'ın, İngiliz büyükelçisinin Türk hükümetine karşı almayı düşündüğü önlemde kendisini desteklemesi için Amerikan dışişlerinden izin ister. Cordell Hull'ın Amerikan başkanına verdiği bilgiye göre İngiltere'nin niyeti Türk hükümetine savaşa girmek için bunun son şansı olduğunun bildirilmesi ve eğer bu teklifi kabul etmezlerse, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikayı baştan sona gözden geçireceği bildirilmelidir.[35]

Ancak Roosevelt, Steinhardt'ın herhangi bir önlem için İngiliz büyükelçisine katılmasına izin vermez. Yine de Steinhardt'ın Türklere, İngiltere gibi Amerika'nın da Türkiye'nin savaşa aktif olarak girerek ortak çabaya katkıda bulunmalarını memnuniyetle karşılayacaklarını bildirmesini ister.[36]

Diğer taraftan savaş sırasında yapılan Amerikan planları uyarınca Amerikalı devlet adamları gerek İngilizlere gerekse Sovyetler'e karşı bölgedeki çıkarlarını korumak ve bu çıkarları artırmak için savaş sonrasında müttefik ve güçlü bir Türkiye'nin varlığını arzu etmektedir. Bu nedenle Türkiye savaşa ne kadar geç girerse, savaş sonrasında da o kadar güçlü olacaktır.

Roosevelt ve Hull.

Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'a göre Kahire'den dönüşünden sonra İnönü Meclis'te ve basına bağlı çevrelerde Türkiye'nin savaşa girmesinin yerindeliği tartışmasına izin vermiş ve hatta bu tartışmayı yüreklendirmiştir. Steinhardt Türk basınının Türkiye'nin sonuna kadar tarafsız kalacağı fikrinden vazgeçtiğini ve kamuoyunu olası bir savaşa girme ihtimaline karşı yavaş yavaş hazırlamakta olduğunu bildirir.[37]

DİPNOTLAR

1 Paul M. KENNEDY, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, Random House, 1987.

2 1938 yılında Münih Krizi sonucunda Başkan Roosevelt askeri danışmanlarından 1940 yılına kadar yılda 10.000 askeri uçak üretmelerini ister. 16 Mayıs 1940'ta, yıllık askeri uçak üretimi 50.000 adete kadar çıkar, *bkz.*William EMERSON, "Franklin Roosevelt as Commander-in-Chief in World War II", *Military Affairs*, vol. 22, no.4, 1958-1959 kışı, s. 185-186.

3 Melvyn P. LEFFLER, *A Preponderance of Power, A Preponderance of Power: National Security, the Truman administration, and the Cold War*, California : Stanford University Press, 1992, p. 2.

4 Gregory McLAUCHLAN "World War II and the Transformation of the U.S. State: The Wartime Foundations of U.S. Hegemony", *Sociological Inquiry*, vol. 67, no.1, Şubat 1997, s. 2.

5 Warren F. KIMBALL, *The Juggler: Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*, Princeton University Press, 1991, s. 17.

6 Gregory McLAUCHLAN, *a.g.e.*, s. 2.

7 Bu makale 7 Eylül 2010'da *Institut d'Etudes Politiques de Paris*'te savunulan «Tarafsızlıktan İttifaka. Türkiye'deki Amerikan Etkisinin Kökenleri» konulu doktora tezinden bir bölümdür. Tezde esas olarak ABD'nin Türkiye'yle 1947'den itibaren ve sadece Soğuk Savaş kapsamında ilgilendiği fikri sorgulanmış ve Amerika'nın Türkiye politikasının savaş sırasında şekillenmeye başladığı gösterilmeye çalışılmıştır.

8 Foreign Relations of the United States (FRUS), 1939, Vol. IV, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Mac Murray'nin Dışişleri Bakanlığı'na telgrafı, 611.6731/ 542, n827, Ankara'dan Washington'a, 1 Nisan 1939, s. 865.

9 National Archives and Records Administration (NARA), 611.6731/551, 2 Nisan 1939 tarihli gazetelerde yayınlanmak üzere gizli bülten, Confidential release for publication in morning newspapers of Sunday April 2, 1939, ABD ve Türkiye arasında Ankara'da 1 Nisan 1939'da imzalanan ticaret antlaşması.

10 FRUS, 1940, vol. III, *The British Commonwealth, the Soviet Union, the Near East and Africa*, Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1958, s. 818-819.

11 NARA, M1224, Roll 25, Cordell Hull, Lord Halifax ve Richard G. Casey görüşme notu, Washington, 7 Mart 1941.

12 FRUS, 1941, vol. III, s. 905-906.

13 NARA, M1224, Roll 25, Cordell Hull'un Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine telgrafı, Washington, 13 Kasım 1941.

14 Murat ÖNSOY, *The World War Two Allied Economic Warfare: the Case of Turkish Chrome Sales*, yayınlanmamış doktora tezi, 15 Nisan 2009, Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen, Nürnberg, s. 14.

15 Türkiye'den Amerika'ya krom teslimatları 1940 yılında başlar ve Amerika Türk kromu için dünya fiyatlarının çok üstünde bir fiyat ödemek zorunda kalır, NARA, RG 84, Ankara Embassy, 1946, Box 18, Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından Dışişleri Bakanlığı'na, «Savaş Tarihi Üzerine Rapor», n8574, Ankara, 31 Ocak 1946.

16 NARA, M 1223, Roll 2, Cordell Hull'den Lord Halifax'a mektup, 10 Temmuz 1943; NARA, RG 84, Ankara Embassy, Confidential File, 1943, Box 7, Wallace Murray'den Cordell Hull'a mektup, Washington, 2 Temmuz 1943.

17 Bu belgeleri benimle paylaşan Sayın Selim İlkın'e çok teşekkür ederim.

18 İnönü Arşivi, n802275. Başka bir kaynak gösterilmediği müddetçe bu makaledeki tüm bilgiler 64 sayfalık bu kaynaktan alınmıştır.

19 Bkz. Tablo no: 1.

20 Bkz. Tablo no: 2.

21 Adana Konferansı tarih?

22 *Bkz.* Tablo no: 3.

23 *Bkz.* Tablo no: 4.

24 *Bkz.* Tablo no : 5.

25 NARA, RG 84, Ankara Embassy, 1944, Box 10, George Lewis Jones Jr tarafından hazırlanan ve Doğu ve Afrika Bürosu Müdürü Wallace Murray tarafından yollanan "Amerika'nın yeni Türkiye politikası" konulu memorandum, 13 Ekim 1944.

26 Baskın ORAN ed., *Türk Dış Politikası*, I. Cilt 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 463.

27 *A.y.*

28 İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1946: Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Ankara, 1973, s. 76.

29 A.y., s. 205.

30 Baskın ORAN, *a.g.e.*, s. 465.

31 *A.y.*

32 NARA, RG 84, Ankara Embassy, 1944, Box 10, Laurence A. Steinhardt tan Wallace Murray'e mektup, Ankara, 11 Kasım 1944.

33 Franklin D. Roosevelt Library (FDRL), Roosevelt, Franklin D.:Papers as President, President's Secretary's File, vol. 51, Turkey, Cordell Hull'un Başkan F. D. Roosevelt'e mektubu, Washington, 8 Ocak 1944.

34 *A.y.*

35 NARA, RG 84, Ankara Embassy, 1944, Box 10, Washington'daki İngiltere Büyükelçiliği'nden Michael Wright ve Wallace Murray görüşme memorandumu, Washington, 27 Aralık 1943.

36 FDRL, Roosevelt, Franklin D. Papers as President, President's Secretary's File, vol. 51, Turkey, Cordell Hull'dan Başkan F. D. Roosevelt'e mektup, Washington, 8 Ocak 1944.

37 FDRL, Roosevelt, Franklin D.:Papers as President, President's Secretary's File, vol. 51, Turkey, Steinhardt'tan Harry Hopkins'e mektup, 24 Aralık 1943.

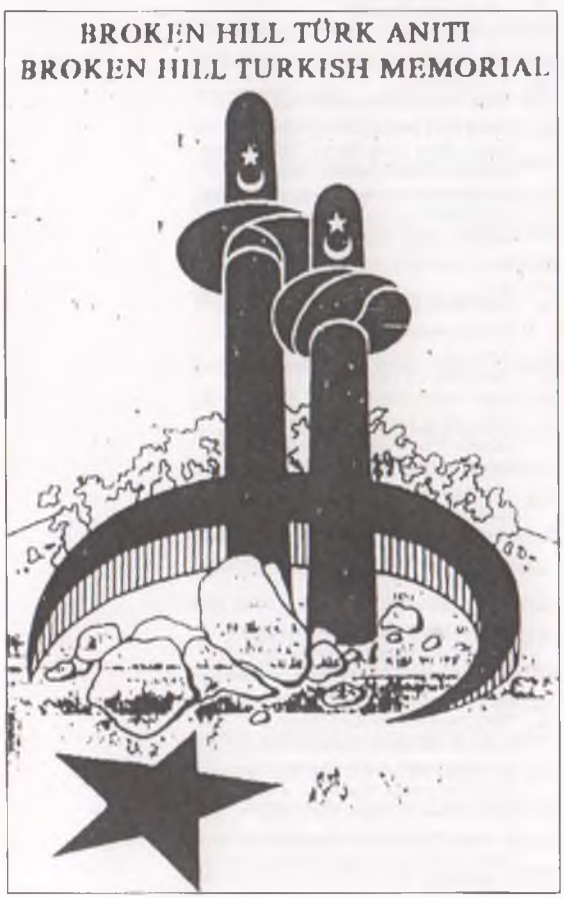
1915 YILINDA AVUSTRALYA'DA BİR TERÖR SALDIRISI

'KAHRAMANLIK' MI, KOMPLO MU?

EKREM SALTIK

1915'te Broken Hill'de kanlı bir saldırı gerçekleşmişti. Görgü tanıklarına göre Osmanlı askeri üniformalı iki kişi beraberlerinde Türk bayrağı asılı bir dondurma arabasıyla, masum sivilleri taşıyan bir piknik trenine saldırmıştı. Ertesi gün yayınlanan gazetelerde "Türklerin Saldırısı" vurgusuyla manşetlere taşınan olay, Osmanlı Devleti'ne karşı derin bir nefrete neden olmuştu. Broken Hill Saldırısı yıllar sonra Türkiye'de de gündeme gelmiş ancak hamasi saplantılar nedeniyle asılsız bir kahramanlık hikâyesi olarak anlatılmıştı.

1915 yılının 1 Ocak sabahında Avustralya'daki Broken Hill kasabasında kanlı bir terör saldırısı gerçekleşmişti. Görgü tanıklarına göre masum sivilleri taşıyan bir piknik trenine saldıranlar, bir dondurma arabasına Türk bayrağı asmışlar ve Osmanlı askeri üniformaları giymişlerdi. İki saldırgan, pusuya düşürdükleri trene ateş açtıktan sonra kendilerine müdahale eden polis ekipleri ve milislerle de çatışmaya girmişler, olay yerinden kaçarken girdikleri bir çiftlik evinde kendilerini fark eden yaşlı bir görgü tanığını da yaralamışlardı. Zanlılardan biri çatışma sırasında, diğeri de yaralı olarak kaldırıldığı hastanede ölmüş birkaç gün sonra saldırganların pusuya yattıkları kayanın dibinde bir intihar notu bulunmuştu. Olay, ertesi gün yayınlanan gazetelerde manşetlere çıkmış, "Türklerin Saldırısı" vurgusunun büyük puntolarla yapıldığı gazetelerde iki Türk'ün bir piknik trenine saldırarak masum sivil insanları öldürdüğü yazılmıştı.[1] 1915 yılının Ocak ayı boyunca yayınlanan Avustralya gazetelerinde, Broken Hill saldırısının ayrıntıları anlatılmış, masum sivilleri öldürmek cüretinde bulunan Müslüman Türklerden intikam alınması gerektiğine dair ateşli yazılar yayınlanmıştı.[2] Broken Hill'de yaşanan terörist saldırı, I. Dünya Savaşı'na soğuk bakan Avustralya kamuoyunda, Osmanlı Devleti'ne karşı bir nefret kıvılcımı olmuştu.

1990'lı yılların ikinci yarısında Avustralya'daki Türklerin yaptırmak istediği anıtın projesi.

Saldırıdan 52 yıl sonra dönemin ünlü gezi yazarlarından Hikmet Feridun Es, *Hayat Tarih Mecmuası*'nın 1967 Haziran sayısında tıpkı kendisinden sonra konuyu ele alacak olan diğer araştırmacılar gibi olayın Türklere ait bir kahramanlık hikâyesi olduğu yanılgısına düşmüştü.[3] Hikmet Feridun Es'in ardından olayı araştıran birçok akademisyen ve araştırmacı saldırının gerçekleştiği alanda gözlemler yapmış, dönemin gazetelerine[4] ve soruşturma tutanaklarına ulaşarak, saldırının aslıyla ilgisi olmayan bir kurguya sahip makaleler, kitaplar kaleme almıştı.[5] 1990'lı yılların başında Türkiye'nin Canberra büyükelçiliği, Broken Hill saldırısını gerçekleştiren zanlıları sahiplenerek kemiklerinin Türkiye'ye iadesini istemişti. Birkaç yıl sonra Avustralya'daki Türk topluluğu kasaba meclisine başvurarak söz konusu zanlılar için bir anıt dikmek istediklerine dair talepte bulunmuşlardı.[6] Çanakkale konulu araştırmalarıyla tanınan bir yazar, yüzlerce Anzak askerini öldürdüğüne inandığı iki Afgan için bizzat Broken Hill kasabasına giderek öldürüldükleri kayalıklarda mevlit okuttuğunu yazmıştı.[7] Avustralya'da yaşayan bir gazeteci de internet ortamında bir virüs gibi

yayılan ve her alıntılandığı sayfada giderek fantastikleşen "İlk Türk-Avustralya savaşı" konulu hamasi yazılarında öldürülenlerin cepheye giden Anzak askerleri olduğu şeklinde asılsız bir kurguyla "kahraman Türk dondurmacılar" efsanesinin yayılmasında etkili olmuştu.[8] Saldırının görsel medyada da yansımaları olmuş, 1981 yılında Tazmanya'da çekilen "Battle of Broken Hill"[9] filmi ve "War in Broken Hill" belgeselinden sonra,[10] 2009 yılında Avustralya'daki gazetelerde Hollywood'un ünlü aktrislerinin rol alacağı yeni bir film çekileceği haberleri yayınlanmıştı.[11] Saldırının, Avustralya'da yaşayan Türkler tarafından gerçekleştirildiğini anlatacak olan ve senaryosu Türk senaristlerce yazılan filmden yerli ve yabancı Türk basınında trajikomik bir şekilde övgüyle bahsedilmişti.[12] Broken Hill saldırısı, Türkiye'deki tarih kürsülerinde dahi yıllarca bir kahramanlık hikâyesi olarak anlatılmış, öldürülenlerin cepheye giden Anzak askerleri olduğuna dair asılsız ve çok zaman fantastikleşen bir kurgu ortaya çıkmıştı. Hakemli akademik dergilere konu edilen,[13] kitaplarda yer alan[14] saldırı hakkında yazılı basın ve internet ortamında çok sayıda makale ve deneme kaleme alınmış olması,[15] saldırının zamanla bir mite dönüşmesine neden olmuştu. Ortaya çıkan bilgi kirliliğinin neden olduğu "kahraman Türk dondurmacılar" kurgusunun bazı akademisyen ve gazeteciler tarafından sürekli pompalanması, Broken Hill saldırısının aslında I. Dünya Savaşı'nın en büyük muhataplarından biri olan Osmanlı Devleti'ne karşı nefret uyandırmak için özel sektör işbirliğiyle kurgulanan bir devlet komplosu olduğunun anlaşılmasına engel olmuştu.[16] Oysa 20. yüzyıl başlarında Avustralya'daki siyasi ve askeri durum, Broken Hill saldırısının iç yüzü ve sonuçlarından oluşan yap-bozun doğru şekilde bir araya getirilmesi, yaklaşık yarım asırdır Avustralya'daki Türklerin kahramanlık öyküsü olarak bilinen saldırının aslında bir komplo olduğuna dair gerçekleri de gün ışığına çıkaracaktı. Zira Avustralya askeri, siyasi tarihi ve ekonomisi için büyük bir kamu yararı sağlayan ve I. Dünya Savaşı boyunca yapılan anti Türk propagandasının bir parçası olan Broken Hill saldırısının sonuçları, Avustralya'dan başlayarak Çanakkale Boğazı'na kadar uzanıyordu.

"BARBAR TÜRKLER!"

20. yüzyılın başlarında Avustralya'da yayınlanan çeşitli gazeteler ve resmi yazışmalar, tam bir Ortadoğu ülkesi gibi görünmeye başlayan Avustralya şehirlerinde yerleşen göçmenler arasında Türklerin de olduğuna dair bilgiler veriyordu. Ancak söz konusu Türkler, sanılanın aksine Anadolu topraklarından giden insanlar değil, Osmanlı hilafetine bağlı oldukları için bölge halkının "Türk" diye nitelendirdiği Afgan deve çobanları ve İstanbul'daki Halife'ye bağlı ülkelerden çeşitli nedenlerle Avustralya'ya göç eden Müslümanlardı.[17] "Sepoy" adı da verilen Afgan deve çobanlarının kıtaya götürülüşleriyle, Müslümanları ilk defa yakından tanıma fırsatı bulan Avustralyalılar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman dünyasının hamisi olarak tanıdıkları Osmanlı Devleti'yle I. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya geleceklerdi.

Broken Hill gibi birçok Avustralya ve Yeni Zelanda kasabasından toplanan gönüllülerden oluşan ve kısaca "Anzak"[18] adı verilen askeri birliklerde bulunan çok sayıda asker, Çanakkale'de Türklere karşı savaşmıştı. Anzaklar farklı dillerde yayınlanan hatıraları ve yakınlarına gönderdikleri mektuplarda ağız birliği etmişçesine Çanakkale'ye gelmeden önce, Türkleri "barbar" insanlar olarak tanıdıklarını yazmışlardı. Aynı metinlerde, savaşırken tanıma fırsatı buldukları Türklerin barbar değil, düşman askerlerinin cenazelerine bile hürmet gösteren, kahraman ve iyi niyetli insanlar olduğunu belirtiyorlardı.[19] Söz konusu metinler, Anzaklar üzerine yapılan araştırmalara kaynaklık etmiş, ancak şimdiye kadar I. Dünya Savaşı öncesinde Avustralya'daki "barbar Türk" imajının nasıl ortaya çıktığı sorgulanmamıştı. Oysa Anzakların Çanakkale'ye gelişlerinden dört ay önce, bir yılbaşı sabahında öldürülen Molla Abdullah[20] ve Gül Muhammed[21] adlı iki Afgan devecinin gerçekleştirdiği iddia edilen Broken Hill saldırısının I. Dünya Savaşı başlarında Avustralya'daki siyasi ve askeri durumun İngiltere'nin beklentileri doğrultusunda değişmesine yaptığı katkılar aynı zamanda ülkedeki "barbar Türk" imajının da kaynağıydı.

AVUSTRALYA'DA ÇANAKKALE

Hayat Tarih Mecmuası'nda, 1967 yılında çıkan Hikmet Feridun Es'in "Avustralya'da iki Türk'ün yarattığı destan" üst başlıklı yazısı.

Avustralya'da hazırlanmış bir savaşa çağrı afişi.

I. DÜNYA SAVAŞI VE AVUSTRALYA

1914 yılı Ağustos'unda İngiltere'nin, Almanya'ya savaş ilan etmesi ve dominyonlarını da durumdan haberdar etmesi[22] üzerine Avustralya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonlarının

savaşa dâhil olması çatışmayı tam bir dünya savaşı haline getirmişti. 20. yüzyılın başlarında dünyadaki askeri çekişmelerin uzağında olan Avustralya, ciddi bir silahlı güce sahip olmadığı gibi, herhangi bir orduya da sahip değildi. Asayiş, bölgesel güvenlik teşkilatlarıyla sağlanıyor, olası bir Avrupa savaşına gönderilecek kuvvetlerin gönüllü birliklerden oluşturulması öngörülüyordu. Ülkede savaşa karşı olan kesimler olduğu gibi, savaş yanlısı bir kitle de bulunuyor, siyaset ve devlet adamları Pasifik'teki Japon ve Alman tehdidine dikkatleri çekerek savaşta, "son adam ve son şilini" feda edene kadar, "anavatan", İngiltere'nin yanında yer alınması gerektiğini savunuyordu.[23] Dışarıdan gelen siyasi baskılar devam ederken savaş karşıtı gruplar, hükümetin gönüllü asker sayısını artırma yönündeki tüm faaliyetlerine direniyordu. Kıtanın çeşitli şehirlerinde bulunan sendikalara yaslanan inançlı sosyalistler, Avustralya'nın kanlı bir Avrupa savaşına katılmasına karşı çok etkili bir direniş yürütüyorlardı. Avustralya kanunlarına göre halkın savaşa katılma mecburiyeti olmadığı gibi, kamuoyunun çoğunluğu emperyalist saldırılara karşı oldukça tepkiliydi.[24] Avustralya Meclisi, sömürgeler yasasına göre tarafsız kalma hakkına sahipse de savaşın başlamasının ardından Avustralya donanması İngiltere emrine verilmiş, ayrıca 20 bin kişilik bir ordunun da uygun görülecek yerlere gönderileceği taahhüt edilmişti.[25] Taahhüt edilen askeri birliklerin oluşturulabilmesi için ülke çapında yapılan duyurulara cevap veren gönüllü başvurularına rağmen, 1914 yılı sonlarında ülkelerinin kanlı bir Avrupa savaşına katılmasına karşı direnen sosyalist sendikaların da çabalarıyla hâlâ istenen sayıya ulaşılamamıştı. Avustralya kamuoyunun Avrupa savaşına ilgisizliğini desteğe dönüştürmek için, uzaklardaki düşmanın kıta topraklarına girdiği korkusunun ve düşmana karşı derin bir nefret uyandırılması gerekiyordu. Broken Hill saldırısı, aslında I. Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'daki en büyük muhatabı olan Osmanlı Devleti'ni, dolayısıyla Türkleri, Avustralya topraklarına kadar girip kan döken barbarlar olarak tanıtarak, Avustralyalıların savaşa gitmesini sağlamak için kurgulanmış bir Avustralya "11 Eylül"üydü.

1 OCAK 1915*

1915 yılının ilk sabahında "kahraman Türk dondurmacılar" yanılgısında bahsedildiğine göre Broken Hill kasabası tren istasyonunda yaklaşık 1.200 kadar Anzak askeri bulunuyordu. Oysa söz konusu kurgudaki iddianın aksine o sabah Broken Hill kasabasındaki tren istasyonunda toplananlar Anzak askerleri değil, geleneksel bir piknik gezisine gidecek olan kadınlı-çocuklu sivil insanlardı. Saldırının her ne kadar Anzakları cepheye taşıyan askeri bir konvoya yapıldığı söylense de, konvoyda trenin güvenliğini sağlamak için atlı olarak eşlik eden birkaç polisten başka kimse bulunmuyordu.[27] Yine "kahraman Türk dondurmacılar" mitinde anlatıldığı gibi yüzlerce Anzak askeri, günlerce süren bir çatışmayla öldürülmemiş, zanlılardan birinin ağır yaralı, diğerininse ölü ele geçirilmesine kadar geçen birkaç saat içerisinde 4 masum sivil[28] öldürülmüş, 7 kişi de yaralanmıştı.[29]

Medine Şerifi cihat çağrısı yapıyor.

Zanlılardan Molla Abdullah, aslında helal et kesimi yaparak geçimini sağlıyor, aynı zamanda Avustralya'daki ilk Müslüman ibadethanelerinden biri de olan Broken Hill'deki caminin imamlığını yapıyordu.[30] Diğer zanlı Gül Muhammed, bir süre bölgedeki maden ocaklarında çalışmış, 1912'de yaşanan ekonomik kriz nedeniyle işsiz kalarak seyyar dondurmacılığa başlamıştı.[31] Komployu planlayanlar bir taşla iki kuş vurabilmek için savaş karşıtı sendikalardan birine de üye olan bir papazı öldürterek Müslüman bir din adamının Hıristiyan bir din adamını öldürdüğü imajı uyandırmıştı. Toplumun saygı gösterdiği bir din adamının öldürülmesi halkın ortak düşmana karşı kalıcı bir öfke duymasını sağlayacak, o kişinin sendikacı olması savaş karşıtlarını da susturmuş olacaktı. Halkın duygusal tepkisinin kontrolden çıkarak öngörülemeyen olaylara sebebiyet vermemesi için de kurban sayısı mümkün olduğunca az olmasına çalışılmış, yaralı sayısı da bir o kadar sınırlı tutulmuştu. Olaydan birkaç gün sonra saldırganların pusuya yattıkları kayanın dibinde saldırıyı II. Abdülhamid'in talimatıyla gerçekleştirdiklerini anlatan intihar mektupları bulunmuştu.[32] Saldırı gerekçeleri arasında gösterilen "Afganların kendilerine kötü muamelede bulunan Avustralya vatandaşlarından intikam almak istemiş oldukları!" bahanesi, saldırganların taşıdıkları Türk bayrağı sebebiyle karmaşık bir hâl alıyordu. Olayın karmaşık yanlarının araştırılması bir yana bütün kanıtlar yok edilmiş, zanlıların cesetleri alelacele ortadan kaldırıldığı için otopsi yapılamamıştı.[33] Zanlıların vücutlarında uyuşturucu olduğunu gözlemleyen gazetecilerin fark ettiği bu ayrıntı, Afgan devecilerin aslında zanlısı olarak gösterildikleri saldırının kurbanları arasında olabileceklerini gösteriyordu.[34] Birlik duygusunun yoğun olduğu geleneksel bir yılbaşı sabahında gerçekleştirilen saldırı nedeniyle tahrik edilen Broken Hill sakinleri saldırıyı Müslüman Türkler ve onların müttefiki olan Almanların gerçekleştirdiğine inandırılmışlardı. Yılbaşı gününün akşamında öfke içinde sokaklara dökülmüşler, intikam duygularıyla kasabadaki Alman kulübünü ateşe vermişlerdi.[35] Ertesi gün kasabada yaşayan birkaç Alman ve Müslüman kasabalılarca zorla kasaba dışına gönderilmiş,[36] Broken Hill madenlerinde çalışan, çoğunluğunu Güney Asya kökenliler ve düşman devletlerden gelen göçmenlerin oluşturduğu işçiler işten çıkarılmışlardı.[37] Broken Hill saldırısının soruşturmasını yürüten savcının hazırladığı ve sıradan iki devecinin böylesi bir saldırıyı hangi amaçla gerçekleştirdiğine ve neden Türk gibi gösterilmeye çalışıldığına dair soruları yanıtsız bırakan rapor yıllarca ulusal güvenlik bahanesiyle saklı tutulmuş, bir ay içinde kapatılan soruşturmayı yürüten savcı kısa sürede terfi ettirilmişti. Öte yandan soruşturmayı kısa sürede rafa kaldıran Başsavcı Billy Hughes,[38] ilginç bir şekilde saldırıdan sadece 6 ay sonra Avustralya başbakanı olmuştu.[39] İngiltere'nin müttefiki olmayan ülkelerden gelen göçmenlerin entegre edilmesi için yasalar çıkarılmasını sağlayacak olan Hughes, Avustralya'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasını destekleyen siyasilerin başında geliyordu. 1916-1917 yıllarında[40] başlattığı büyük kampanyalarla zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesini sağlayarak I. Dünya Savaşı'na gönderilecek asker sayısının artırılması için ülkeyi iki defa referanduma götürecek olan Hughes'in ilk icraatlarından biri, Broken Hill Madencilik Şirketi Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkanı'nı, Federal Bilim ve Sanayi Bürosu'na atamak olmuştu. Dünyadaki en zengin kurşun-gümüş ve çinko yataklarına sahip olan Broken Hill Madencilik Şirketi (BHP), Alman asıllı bir göçmen tarafından 1883'te Broken Hill kasabası yakınlarında kurulmuştu.[41] Kuruluşunun ardından hızla yükselişe geçen şirket, kısa zamanda bölgedeki küçük madenleri de satın alarak sahip olduğu ekonomik güçle siyasi ve bürokratik ilişkiler de kurmuştu.[42] BHP'nin çevredeki rezervleri ortaya çıkarmasıyla kasaba kısa zamanda gelişmeye başlamış,[43] maden işçilerinin sayısındaki artış kısa sürede işçi sendikalarının kurulmasını sağlamıştı. İşçi sendikalarının her geçen gün artmakta olan grevleri başta BHP olmak üzere ülkedeki madencilik sektörünü tehdit ediyor, aynı sendikaların savaş karşıtı tavır almaları hükümeti zor durumda bırakıyordu. 1914 yılında parlamentodan geçirilen "Düşmanla Ticaret Yasası", İngiltere'nin savaş ilan ettiği Almanya'yla ticarete devam eden şirketlere karşı cezai yaptırımlar öngörüyordu.[44] Avustralya'da, Almanya'yla ticarete devam ettiği gerekçesiyle sıkıntılı günler yaşayan şirketler arasında

Çanakkale'de bir çarpışma sonrası sahildeki Avustralya birlikleri.

Çanakkale'de esir düşmüş Anzak askerleri.

BHP de bulunuyordu. Ancak Avustralya ordusunun ihtiyaç duyacağı askeri malzemelerin hammadde kaynaklarına sahip olması, BHP'yi kolay kolay gözden çıkarılamayacak bir konuma getirmişti. Broken Hill saldırısından sadece 3 ay önce iflasın eşiğinde olan şirket, 1915 yılı Şubat'ında hakkında yürütülen bütün soruşturmalardan aklanarak çıktığı gibi, büyük bir askeri malzeme ihalesini de kazanmıştı. Avustralya'nın binlerce gönüllüyle katıldığı 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında, savaşta kullanılan demir-çelik üretiminin baş tedarikçisi ve Avustralya askeri-sınaî kompleksinin büyük ortaklarından biri haline gelmişti. Savaşın sonunda Avustralya'nın en büyük özel şirketi haline gelen BHP, dünya demir-çelik sektörünün, düşük maliyetlerle en verimli üretimini yapan maden şirketi olacaktı.[45]

Avustralya'da altın arayan madenciler, 1900.

REDDİYE

Broken Hill saldırısının ardından Avustralya kamuoyunda masum insanların "barbar Türkler" tarafından öldürüldüğü izlenimi uyandırılmış, I. Dünya Savaşı'na katılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak isteyen gönüllü sayısıyla birlikte savaşa ayrılan fonun da artırılması sağlanmıştı. Broken Hill saldırısı, uzaklardaki düşmanın Avustralya topraklarına girerek masum sivillerin dahi canına kastetmiş olduğu ve durdurulması gerektiğine dair savaş kampanyasının bir parçasıydı. Saldırı her ne kadar Avustralya'nın İngiltere tarafından istenen gönüllü asker kotasını doldurmasını sağlayamamışsa da uzun vadede Avustralya'nın asker ve sanayi kompleksinin yararına bir gelişme sağlayacaktı.

Anzakların Gelibolu'ya gelişinden 4 ay önce gerçekleşen komplonun kurbanları ve suçlu olarak lanse edilecek kişiler büyük bir gizlilikle seçilmişti. Halkın duygusal olarak galeyana gelmesi sağlanmış, savaşa karşı olan kesimlerin susturulabilmesi ve "düşman" milletlere karşı nefret duyguları uyandırılması için toplumun geniş bir kesimini temsil eden kurbanlar özenle seçilmişti. Toplumun saygı gösterdiği birkaç kişi öldürülmüş, halkın ortak "düşmana" karşı kalıcı bir öfke duyması sağlanmıştı. Saldırının ardından uyandırılacak panik ve nefret ortamının yayılması için de bölgedeki birçok yerel gazeteye haber verilmiş, bazı gazetecilerin de pikniğe katılması sağlanmıştı. Saldırıyla birlikte tohumları atılan "Türk nefreti" gazete manşetleriyle dalga dalga yayılmış, Avustralyalıların intikam hırsı yaklaşık 4 ay kadar sonra Gelibolu'da Türklerle karşı karşıya gelmelerine kadar devam etmişti. Oysa ne Molla Abdullah ne de Gül Muhammed hayatları boyunca herhangi bir Osmanlı toprağında yaşamadıkları gibi, aslında Türk de değillerdi.[46] Broken Hill saldırısının zanlıları olan bu iki Afgan deve çobanının Türk oluşlarına dair asılsız iddia, dönemin gazete manşetlerinde büyük puntolarla verilmişse de zamanla Afgan-Türk ayrımı konusunda bir bilinç uyanmış, olay, üzerinden geçen yaklaşık bir asırdan sonra unutulmuştu. Ancak saldırıyı hâlâ "kahraman Türkler" parantezinde ele alan bazı Türk araştırmacılar(!) Afganistan'ın da bir zamanlar Türkler tarafından yönetildiği, dolayısıyla zanlıların "Afgan Türkü" olduğu şeklinde zorlama bir ısrara girmişlerdi. Hamasi tarihsel anlatımın sınırlarını zorlayan çeşitli makalelerinde, bu iki "Afgan Türkü"nün saldırıyı 23 Kasım 1914'te ilan edilen "cihat" çağrısına karşılık vermek için gerçekleştirdiğini iddia etmişlerdi. Oysa bu iddiaların kaynağı olan ve "hilafet" denince akla gelen ilk Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamid'in adının özellikle kullanıldığı intihar mektuplarında II. Abdülhamid'in 1915'te yaklaşık 6 yıldır Osmanlı tahtında olmadığı dikkate alınmayarak kronolojik bir hata yapılmıştı.[47] Ayrıca 20. yüzyıl başlarındaki haberleşme koşulları da düşünüldüğünde, Osmanlı padişahının cihat çağrısından sadece 39 gün sonra, İstanbul'dan binlerce kilometre uzakta, Avustralya'daki küçük bir maden kasabasında yaşayan iki Türk'ün -ya da Müslüman- çağrıya cevap vermiş olması olağan sınırlarını aşarak fantastikleşen bir iddiadan öteye gidemezdi. Bu araştırma, üzerinden geçen yaklaşık bir asrın ardından trajikomik bir şekilde bu defa Türkler tarafından manşetlere çıkarılmaya çalışılan bir katliamın, Broken Hill saldırısının akademik zemindeki reddiyesidir. Yarım asırlık bir akıl tutulmasının bir virüs gibi yayılması nedeniyle Türkler tarafından Türklere ve Müslüman-Hıristiyan çatışmasına yamanmaya çalışılan Broken Hill saldırısının "kahraman Türk dondurmacılar" kurgusuyla mitleştirilmesi, Türkiye'deki birçok sosyal bilimcinin saplantı haline getirdiği "Türk söylerse fermandır!", "Türk yaparsa kahramandır!" fanatizmi nedeniyle gerçekleşmiştir. Türk entelektüelinin ve sosyal bilimcilerinin çağı ıskalama eşiği olan "hamaset" saplantısının bir kenara bırakılması 20. yüzyılın belki de ilk derin devlet komplolarından biri olan Broken Hill saldırısının bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarılmasını sağlayacak, bu konudaki akademik çalışmaların artması mevcut bilgi kirliliğinin yerini tarihsel gerçeklere bırakmasını kolaylaştıracaktır.

EKREM SALTIK
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ,
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ,
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 "Attack on Picnic Train", *The Mercury*, Saturday, 2 January 1915, s. 4; "Dreadful Affair at Broken Hill", *The Advertiser*, Saturday, 2 January 1915, s. 15-16; "Train Attacked by Turks", *The Sydney Morning Herald*, Saturday, 2 January 1915, s. 11; "Sensational Shooting Case", *The West Australian*, Saturday, 2 January 1915, s. 8; "Turks Attack Train", *The Argus*, Saturday 2 January 1915, s. 9; *The Brisbane Courier*, Saturday, 2 January 1915, s. 4.

2 "Battle at Broken Hill", *The Brisbane Courier*, Monday, 4 January 1915, s. 6; "Broken Hill Sensation", *The West Australian*, Saturday, 4 January 1915, s. 6; "Broken Hill Sensation", *The Argus*, Monday, 4 January 1915, s. 6; "The Broken Hill Tragedy', *The Mercury*, Monday, 4 January 1915, s. 4; "Wild Scenes at Broken Hill", *The Sydney Morning Herald*, Monday, 4 January 1915, s. 10; "Broken Hill Sensation: Story of the Tragedy", *The Advertiser*, Tuesday, 5 January 1915, s. 10; "The Broken Hill Sensation", *The Advertiser*, Tuesday, 5 January 1915, s. 10; "Warlike Attack by Turks", *Kalgoorlie Western Argus*, Tuesday, 5 January 1915, s. 10; "Broken Hill Tragedy", *The Mercury*, Thursday, 6 January 1915, s. 6; "The War" *Northern Territory Times*, Thursday, 7 January 1915, s. 5.

3 Hikmet Feridun Es, "Avustralya'da Çanakkale", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı:5 Haziran 1967, s. 10-14.

4 1803- 1954 aralığındaki Avustralya gazetelerine ulaşmak için: http://newspapers.nla.gov.au/ndp/del/home

5 M. Turkay Ilıcak, *İki Türkün Avustralya'ya Savaş Ilanı*, Venüs Matbaacılık ve Yayıncılık, Melbourne, Avustralya, 2001.

6 The Report of Barrier Daily Truth; *Barrier Daily Truth*, Broken Hill's Daily News Paper, Thursday, 27 November 1997.

7 Ergun Göze, *Yaşadım Hatıralar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2007, s. 104-105.

8 Hulusi Şenel, "Ilk Türk-Avustralya savaşının Avustralya'da başlayıp Çanakkale'de devam ettiğini biliyor muydunuz?", http://www.bozok.org/modules.php?name=turk_avustralya (Erişim. 20.11.2010); Hulusi Şenel, "Yunanlılar ve Ermeniler Kahramanlarını Hatırlıyorlar, Anıtlar Dikiyor, Filmler Çekiyor; Peki Biz Ne Yapıyoruz", *Turkish News Weekly*, 11 March 2009, s. 4; Ayrıca çeşitli gazetelerde farklı zamanlarda yayınlanan köşe yazıları ve internet ortamındaki çok sayıda kaynakta Broken Hill olayına Türklerin bir kahramanlık öyküsü olarak yer verilmiştir. Internetteki arama motorlarıyla yapılacak basit bir aramada Broken Hill olayını farklı ve abartılı versiyonlarıyla anlatan çok sayıda köşe yazısı ve blog bulmak mümkündür.

9 Robin Levinson, *The Battle of Broken Hill*, Sagittarius Film and TV Production, Tasmania 1981; http://www.battleofbrokenhill.com/index.html (Erişim: 20.11.2010).

10 Shirley Burges, *War in Broken Hill, January 1. 1915*, A Documentary Film, Canberra 2000.

11 "Broken Hill' Film Oluyor", *Turkish News Weekly*, Wednesday, April 15, 2009, s. 6.

12 Söz konusu haberler için bak: http://www.tumgazeteler.com/?a=4940317 (Erişim: 20.11.2010).

13 Bilal Şimşir; "1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya Ilişkileri" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:2, Mart 2004, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, ss.17-58; Rahmi Doğanay, "Çanakkale Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türk Inkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Kasım 1993, s. 369-370.

14 Jessica Gregson, *The Ice Cream Army*, Paperbooks Publishing, London 2009; Sunay Akın,"Servet-i Fünuncular Aborjinlere Karşı", *Onlar Hep Oradaydı*, Iş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 55-59.

15 Can Dündar, "Broken Hill Savaşı: Ilk Osmanlı Avustralya Savaşı", *Popüler Tarih*, Sayı:4, Eylül 2000, s.32-33.

16 Broken Hill saldırısı konusunda ayrıca bu makalenin de esin kaynağı olan istisna bir araştırma için bak: Ömer Ertur, *A Prelude to Gallipoli: The Battle of Broken Hill 1915*, Oregon USA, July 2005; Yine saldırıyla ilgili tespitlerini "Broken Hill Katliamı" başlığıyla http://www.gallipoli-1915.org/broken.hill.htm şeklindeki internet adresinden duyuran Yetkin Işçen'in araştırmaları 2009 yılında başlayan bu makalenin elde edilen veriler doğrultusunda yazıldığı son haftalarda yayınladığı makalesi için bak; Yetkin Işçen, "Britanya İmparatorluğu'nun 11 Eylülü: Broken Hill Katliamı", *Çanakkale 1915*, Sayı: 6, Yıl: 2, Ağustos 2010, s.32-38.

17 NAA: MP16, 1915/3/1508, s. 3-7-17; Christine Stevens, *Tin Mosques and Ghantowns: A History of Camel Drivers in Australasia*, Oxford University Press, Melbourne 1989, s. 13. (Christine Stevens'in birden fazla eserinden yararlanıldığı için sonraki dipnotlarda bu eser, *Tin Mosques* şeklinde kısaltılmıştır.) Charles Manning Hope Clark, *A History of Australia*. Vol. IV, Chapter: 8, Melbourne University Press, Victoria 1993, s. 146-163; Stevens, *age*. s. 198-199; "The Exploring Expedition", *The Argus*, Tuesday, 4 December 1860, s. 9; "The Victorian Exploring Expedition", *The South Australian Advertiser*, Saturday, 8 July 1861, s. 3.

18 "Australian and New Zeland Army Corps" (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu).

19 "Considerate Turks", *The Argus*, Tuesday, 10 August 1915, s. 5, *The Egyptian Gazette*, Saturday, 28 August 1915, s.3; *The Age*, 13 September 1915; Nakleı; A. Mete Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik (Çanakkale 1915)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 73-107.

20 Mullah ABDULLAH Death Certificate; http://www.bdm.nsw.gov.au (Erişim: 20.11.2010).

21 Badsha GOOL Death Certificate: http://www.bdm.nsw.gov.au (Erişim:20.11.2010).

22 Ernest Scott, *Australia During the War. The Official History of Australia in the War of 1914-1918*, Vol. XI, Angus & Robertson, Melbourne 1982, s. 269. (Ernest Scott'un birden fazla eserinden yararlanıldığı için sonraki dipnotlarda eser, *Australia During the War* şeklinde kısaltılmıştır.)

23 Neville Meaney, *Australia and World Crisis 1914-1923: A History of Australian Defence and Foreign Policy*, Volume 2, Sydney University Press, Australia 2009, s. 3-21, 113-152; Clarke, *age*., s. 104; Scott, *Australia*, s. 568; Scott, *Australia During the War*, s. 271.

24 Avustralya kamuoyunun I. Dünya Savaşı'ndaki tutumuyla ilgili geniş bilgi için bak: Michael McKernan, *The Australian People and the Great War*, Collins, Sydney, 1984.

25 Grey, *age*., s. 85-86.

* "Kuzey Yıldızı; Güney Asya ve Uzakdoğu'da Türk Izleri" (2010) adlı belgeselin, Avustralya bölümü için yapılan araştırmanın genişletilmiş bir versiyonu olan bu makalenin "1 Ocak 1915" başlıklı bölümünün yazımında Iowa State Üniversitesi'nden emekli Prof. Dr. Ömer ERTUR'un Broken Hill saldırısının iç yüzünü anlattığı *A Prelude to Gallipoli; The Battle of Broken Hill 1915* adlı kitabı için yaptığı araştırmalar ve topladığı arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır. Ertur'un büyük bir titizlikle kaleme aldığı belgesel kurgu roman niteliğindeki "*A Prelude to Gallipoli* " kitabı Broken Hill olayına dair soru işaretlerine Avustralya'daki mevcut siyasi, askeri ve ekonomik koşulları da göz önünde bulundurarak yanıtlar verebilecek niteliktedir. Bu makalenin yazılabilmesi için sağladığı esin ve yapılan araştırmalar sırasında gereken kaynak temininde gösterdiği âlicenaplıktan dolayı kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

27 Brian Kennedy, *Silver, Sin, and Sixpenny Ale: A Social History of Broken Hill, 1883-1921*, Melbourne University Press, 1978, s. 130.

28 http://www.bdm.nsw.gov.au/cgi-bin/Index/IndexingOrder.cgi?SessionID-23725776 (Erişim: 20.11.2010).

29 Olayda yaralananların isimleri için bak: *Barrier Miner*, 2 January 1915 (Mary Kavanagh, George Stokes, Thomas Campbell, Lucy Shaw, Alma Crocker, Rose Crabb, Constable Robert Mills) , *Kalgoorlie Western Argus*, 5 January 1915, s. 9.

30 Kevin Baker, *Mutiny, Terrorism, Riots and Murder: A History of Sedition in Australia and New Zealand*, , Rosenberg Publishing, Australia 2006, s. 192-193; Stevens, *Tin Mosques*, s. 162; Stevens, "Abdullah", s. 1-2; *The Argus*, 2 January 1915.

31 *The Argus*, 6 January 1915.

32 "The Barrier Battle: Letters from the Murderers", *The Advertiser*, Wednesday, 6 January 1915, pp.7- 8; "At the Sultans Commend: Fight and Kill" *The Argus*, Wednesday, 6 January 1915, s. 9; "The Broken Hill Sensation", *The Brisbane Courier*, Wednesday, 6 January 1915, s. 7; "Broken Hill Tragedy", *The Mercury*, Wednesday, 6 January 1915, s. 6; "Turks' Confession", *The Sydney Morning Herald*, Wednesday, 6 January 1915, p.10; "Broken Hill Sensation", *The West Australian*, Wednesday, 6 January 1915, s. 7; "Broken Hill Tragedy: Inquest on Assailants", *The Argus*, Wednesday, 13 January 1915, s.13; Stevens, *Tin Mosques*, s. 163.

33 "Marihuana-Inspired Patriotism Led to the Battle of Broken Hill", *Daily Mirror*, 14 May 1962.

34 *A Prelude to Gallipoli: The Battle of Broken Hill 1915* adlı kitapta -polis tutanakları ve görgü tanıklarının ifadeleri dikkate alınarak- Gül Muhammed ve Molla Abdullah'ın Broken Hill sıdırısına nasıl kurban edilmiş olabileceklerine dair şöyle bir kurgu anlatılmaktadır; Saldırıyı Gül Muhammed ve Molla Abdullah değil savaş yanlıları yahut düşmanla ticaret yasası nedeniyle sıkıntılı günler yaşamakta olan maden şirketlerinden birinin kiraladığı ve muhtemelen Hindu ya da Budist olan ve bir zamanlar Ingiliz ordusunda görev yapan keskin nişancılar gerçekleştirmişlerdi. Ancak trene ateş açan bir Hindu ya da Budist'in, Müslüman Türk kıyafetleriyle sıradan insanları öldürmesinin halk arasında Ingiliz düşmanı milletlere karşı nefret uyandırması beklenemezdi. Saldırıyı yapmak için geçerli sebepleri ve olabilecek kişilerin bulunması, en azından saldırının onlar tarafından yapılmış gibi gösterilmesi gerekiyordu. Bu noktada Müslüman oldukları ortada olan Afgan deveciler olaya alet edilmişlerdi. Vücutlarına Hint keneviri verilerek uyuşturulmuş olan iki Afganlı, Osmanlı üniformaları giydirilerek beyaz kayalar adı verilen dağlık araziye trene yapılan saldırıdan önce taşınmışlardı. Komplocu teröristler, trene ateş ettikten sonra koşarak uzaklaşmışlar, ellerindeki tüfekleri beyaz kayalıklarda baygın halde bekleyen Afgan devecilerin ellerine tutuşturmuşlardı. Sıradan iki Afgan deveci olan Molla Abdullah ve Gül Muhammed, 1. Dünya Savaşı'na katılacak Avustralyalı gönüllüleri artırmak için yapılan bir komplonun kurbanlarıydı.

35 *The Barrier Miner*, 2 January 1915; *The Brisbane Courier*, 4 January 1915, s. 6.

36 Mary Lucille Jones, "The Years of Decline: Australian Muslims 1900-1940" in Mary Lucille Sullivan and Abdul Khaliq Kazi, *An Australian Pilgrimage: Muslims in Australia from the Seventeenth Century to the Present*, ed. Mary Lucille Jones, Victoria Press in Association with the Museum of Victoria, 1993, s. 64.

37 Shahram Akbarzadeh and Abdullah Saeed, *Muslim Communities in Australia*, University of New South Wales Press, Sydney 2001, p.23; Baker, *age*., s. 194.

38 Akbarzadeh and Saeed, *age*., s. 23.

39 Brian Carroll, *Australia's Prime Ministers: from Barton to Howard*, Rosenberg Publish, Australia 2004, s. 87.

40 (28 October 1916) Referandum sonuçları için bak: http://en.wikipedia.org/wiki/Australian_plebiscite,_1916; (20 December 1917). Referandum sonuçları için bak: http://en.wikipedia.org/wiki/Australian_plebiscite,_1917.

41 http://www.bhpbilliton.com/bb/home.jsp; BHP: *Australia's International Resources Company*, Broken Hill Proprietary Company, 1984.

42 Edward Stokes and James Wooler, *United We Stand: Impressions of Broken Hill 1908-1910*, Five Mile Press, Canterbury, Melbourne 1983, s. 8.

43 Robert John Solomon, *The Richest Lode: Broken Hill 1883-1988*, Hale & Iremonger, Sydney 1995; Brian Kennedy, *Silver, Sin, and Sixpenny Ale: A Social History of Broken Hill, 1883-1921*, Melbourne University Press, 1978; Richard Hugh and Bell Kearns, *Broken Hill 1915-1939*, The Broken Hill Historical Society, Broken Hill 1975.

44 Scott, *Australia*, s. 517.

45 Ertur, *age*., s. 297-300.

46 Christine Stevens, "Abdullah, Mullah (1855 - 1915)", *Australian Dictionary of Biography*, Supplementary Volume, Melbourne University Press, Melbourne 2005, s. 1-2. (Christine Stevens'in birden fazla eserinden yararlanıldığı için sonraki dipnotlarda eser, "Abdullah" şeklinde kısaltılmıştır.)

47 "The Barrier Fight", *The Advertiser*, Friday, 8 January 1915, s.8; Ertur, *age*, s. 255.

İSTANBUL'UN ANTİKÇAĞ TARİHİ: KLASİK VE HELLENİSTİK DÖNEMLER

DR. S. GÖKHAN TİRYAKİ

Murat Arslan'ın, İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler *eseri yayın dünyasına 2005 yılında katılan Odin Yayınevi tarafından Eskiçağ Tarihi serisinin ikinci kitabı olarak basılmıştır. İstanbul'un Klasik ve Hellenistik Çağ tarihini konu edinen söz konusu eser, kendi alanında kaleme alınmış kapsamlı bir araştırmadır.*

Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul-2010, ISBN: 978-975-9078-05-8, XVI + 579 sayfa (21 harita ile birlikte).

Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapan Doç. Dr. Murat Arslan bundan önce 2005 yılında Almancaya da çevrilen (*GALATER: Die vergessenen Kelten*. Vien 2004. (*Via Verbis* Verlag) *Galatlar: Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul-2000) ile iki çevrimyazı ve yorumlanması (*Arriani Periplus Ponti Euxini=Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007; *Memnon: Herakleia Pontike Tarihi ve Yorumlaması* (II Cilt), Odin Yayıncılık, İstanbul-2007) ve bir tarihsel biyografya (*Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul-2007) kaleme almıştır.

Dumankaya Şirketler Grubu'nun desteği ile yayımlanan kitap, "Önsöz", "Giriş", iki ana bölüm, "Sonsöz", "Kısaltmalar Listesi", "Bibliyografya", "Harita ve Resimler Listesi" ile "Dizin" ayrımlarından oluşur. Yazım dili, farklı nitelikteki okuyucu grupları için kolaylaştırıcı okumaların yapılmasına olanak sunacak niteliktedir (s. X, "Teknik Notlar"). Bununla birlikte, araştırmacıların kaynakları ilk elden tetkiki için dipnotlara özel bir ihtimam verildiği görülür.

Eserin "Önsöz"ünde bu türden bir çalışmanın ortaya çıkış süreci anlatıldıktan sonra katkı sağlayanlara ilişkin kısa bir not yer alır (s. IX-X). Burada, İstanbul'un gerek doğu gerekse batı dünyası için taşıdığı zamanüstü değere özel bir vurgu yapılmakta ve bu hususiyete karşın hâlihazırdaki araştırma birikiminin kentin tarihsel serüveninin anlaşılması noktasındaki yetersizliğinin altı çizilmektedir. M. Arslan'a göre "Hagia Sophia ve Süleymaniye Camii'ni kucaklayan entelektüel ilgi ve akademik araştırma birikimi" henüz dikkatini her iki uygarlık anıtını temellendiren Antikçağ İstanbul'una yöneltmemiştir ve söz konusu çalışma "bu alandaki eksiklerin tespiti ve giderilmesi yolunda katkı sağlamak amacıyla atılmış küçük bir adım olarak değerlendirilmelidir" (s. IX).

Eserin 1-52 sayfaları arasında yer alan "Giriş" bölümünde çalışmanın amacı, konusu, zamandizinsel içeriği, izlenen yöntem ve temel sorunlar (s. 1), ile metin içerisinde kullanılan antik ve modern literatüre ilişkin kapsamlı bir okuyucu notu bulunur (s. 2-4). Buna göre;"Byzantion'un kuruluşu itibarıyla Klasik ve Hellenistik dönemler" boyunca "İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında ikamet eden otokton halklarla bölgeye sonradan yerleşen kolonistlerin birbirleri ve dönemin önde gelen idari merkezleriyle kurdukları siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler" çalışmanın konusunu oluştururken "antik kaynaklar, epigrafik belgeler, nümismatik buluntular ile son zamanlarda ele geçen arkeolojik kalıntılar" temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Eserin konu, amaç ve yöntemleri açıklandıktan sonra çalışmanın birbiri ile ilintili iki başlığı; "Kentin Kuruluşu: Efsanelerden Tarihsel Dönemlere" (s. 5-30) ve "İstanbul Boğazı'nın Tarihsel Topografyasına Genel Bakış" (s. 31-51) ayrımları da giriş kısmına eklenmiştir. Onlardan ilkinde, İstanbul'un kuruluş sürecine ilişkin söylence gelenekleri ortaya konularak, bu an-

latıların içerdiği tarihsel referanslar açığa çıkarılmaya çalışılırken; diğer ayrımda kent için yaşamsal öneme sahip olan Boğaziçi'nin topografik/ hidrografik yapısı ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan "Siyasal Gelişmeler" ana başlığında (s. 44-358) İÖ 512 – İÖ 31 arasındaki süreç içerisinde kentin askeri/politik gelişimi, "Klasik Dönem" (s. 44 -200) ve "Hellenistik Dönem" (s. 201-353) alt başlıkları ile sunulur. Bununla birlikte her iki alt başlık da kent tarihi açısından referans noktaları olarak belirlenen belli başlı olaylara göre kendi içlerinde kısımlara ayrılmıştır. "Klasik Dönem" ayrımı, İÖ 512-İÖ 339 yılları arasında Byzantion ve Kalkhedon'un, Pers-Atina ve Spartalılarla giriştikleri ilişkiler ile bu ilişki ağının siyasal ve askeri yaşamdaki dönüştürücü etkilerini konu edinen on iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklar şu şekildedir: "Dareios'un İskit Seferi (İÖ ca 512): Antikçağ'ın İlk Boğaz Köprüsü" (s. 53-65), "Ionia Ayaklanması (İÖ 499-İÖ 494): Byzantion ve Kalkhedon'un Başkaldırışı ve Boyun Eğişi" (s. 66-72); "Pers-Hellen Savaşları: Pausanias'ın Byzantion Hakimiyeti (İÖ ca 477-476)" (s. 73-90); "Birinci Attika-Delos Deniz Birliği: Byzantion ve Kalkhedon'da Demokrasi Rejimi (İÖ ca 477 – İÖ 439)" (s.91-99); "Peloponnesos Savaşları (İÖ 431-İÖ 431): Byzantion ile Kalkhedon'daki Güçler Dengesi ve Oligarşi Rejimi" (s.100-130); "Byzantion'daki İç Çekişmeler (İÖ 403): Klearkhos'un Byzantion'daki Tiranlık Rejimi" (s. 131-134); "Onbinlerin Dönüşü (İÖ ca 400-399): Byzantion'un Ele Geçirilişi" (s. 135-146); "Thrasybulos'un Byzantion Seferi (İÖ ca 389) ve Antalkidas Barışı (İÖ 387): Oligarşiden Demokrasiye Geçiş ve Kentlerin Özgürlük-Bağımsızlıklarının Tanınması" (s. 147-158); "İkinci Attika-Delos Deniz Birliği (İÖ ca 378/377): Byzantion'un Konfederasyona Üye Olma ve Ayrılma Sebepleri" (s. 158-162); "Müttefikler Savaşı (İÖ 357-İÖ 355)" (s. 163-170); "Makedonya Kralı II. Philippos'un Perinthos ve Byzantion Kuşatması (İÖ 340- İÖ 339)" (s. 171-200).

Hellenistik Dönem ayrımı İÖ 323-İÖ 31 arasındaki süreç içerisinde bir yandan istilacı Galatlar diğer yandan Roma ve Pontos Krallığı arasındaki mücadeleler boyunca Byzantion'un izlediği devingen politik angajmanlara yoğunlaşır. Kentin, bölgesel bir güç oluşturma çabaları ve bu yolda girişilen siyasi/askeri ilişkilerde yine bu bölümün ilgi alanını oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem ayrımını oluşturan dokuz alt başlık şu şekildedir: "İskender'in Ölümünden Sonra Hellenistik Krallıklar Arasındaki Mücadeleler (İÖ 323-İÖ 280): Byzantion ile Kalkhedon'un Durumuna Genel Bakış" (s. 201-219); "Kuzey İttifakı (İÖ ca. 280)" (s. 220-225); "Galat İstilası: Galatların Byzantion Kuşatması ve Küçük Asya'ya Geçişleri (İÖ ca. 278/277)" (s. 226-237); "Byzantion ve Kuzey İttifakı (İÖ 266-İÖ ca. 250)" (s. 226-238); "Byzantion'daki Ekonomik Kriz (İÖ ca. 250-İÖ 220)" (s. 249-250); "Byzantion'luların Bithynia Kralı I. Prusias ve Rhodos'lulara Karşı Savaşmalarının Nedenleri ve Sonuçları (İÖ ca. 220/219)" (s. 251-268); "Roma'nın Doğu Politikası (İÖ ca. 225-İÖ 120): Byzantion ve Kalkhedon" (s. 269); "Roma Mithradates Savaşları (İÖ 89- İÖ 63): Roma Taraftarı Byzantion ve Kalkhedon'un Bağımsızlık Mücadeleleri" (s. 304-346); "Byzantionlu Sürgünlerin Kente Dönme Çabaları (İÖ 58) ve Macedonia Proconsul'ü Lucius Calpurnius Piso Caesonius'un Byzantion'u Yağmalaması (İÖ 57-İÖ 55)" (s. 347-352); "Roma İç Savaşları: Byzantion ve Kalkhedon (İÖ 49-İÖ 31)" (s. 353-358).

Hellenistik Dönem ayrımı İÖ 323-İÖ 31 arasındaki süreçte bir yandan istilacı Galatlar diğer yandan Roma ve Pontos Krallığı arasındaki mücadeleler boyunca Byzantion'un izlediği devingen politik angajmanlara yoğunlaşır. Kentin, bölgesel bir güç oluşturma çabaları ve bu yolda girişilen siyasi/askeri ilişkiler bu bölümde yer alır.

Eserin ikinci ana bölümü Byzantion ve Kalkhedon'un sosyal yaşamının konu edinildiği "Toplumsal Yapı" üst başlığını taşır (s. 359-494). Kentin iktisadi, idari ve beşeri yaşamına ilişkin verilerin sunulduğu söz konusu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklardan ilki "İdari Yapı ve Toplum"dur (s. 359-374). Onun ardından, "Sikke Sistemi" (s. 383-397); "Tarım ve Hayvancılık" (s. 398- 406) ve "Balıkçılık" (s. 407-422) alt başlıkları ile sunulan "Ekonomi" (s.375-422) bölümü gelir. "Kültür Tarihinden Yansımalar" (s. 423-494) bu bölümün son alt başlığını oluşturur ve kendi içerisinde "Kentteki Yapılar ve Surlar" (s. 423-450); "Boğazın Trakya Yakasındaki Kültler ve Limanlar" (s. 451-466); "Kyaneai Adaları" (s. 467-473); "Boğazın Bithynia Yakasındaki Kültler ve Limanlar"dır (s. 474-494).

Kitap her iki bölüme ait verilerin derlenerek sunulduğu kapsamlı bir "Sonsöz" (s. 495-504) ile içeriksel bütünlüğünü tamamlamaktadır.

İstanbul'un Klasik ve Hellenistik Çağ tarihini konu edinen söz konusu eser, bugüne değin kendi alanında kaleme alınmış en kapsamlı araştırmayı teşkil etmektedir. Pek az kuşku duyulabilir ki, eserin sistematiğinden ortaya koyduğu temel sorunlara ve İstanbul tarihine bakış açısından çözümleme biçimine değin pek çok konu akademik çevrelerce tartışılacak ve böylece araştırma tarihi içerisindeki yerini zamanla bulacaktır. Bununla birlikte, aynı şekilde pek az şüphe duyulacak bir biçimde onun kendi edimleri dâhilinde başından sonuna büyük bir özveri ve titizlikle kaleme alındığı ve bilimsellik ilkesinden taviz vermeden her türden okuyucuyu kucaklama çabası içerisinde olduğu aşikârdır.

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Yüzyılları aşan bir güzellik, eskimeyen bir görkem...

İtalyan sanat tarihçisi Giovanni Curatola *Türkiye: Selçuklulardan Osmanlılara Sanat*'ta Türkiye'ye, özellikle de Türk sanatını olanca görkemi ve güzelliğiyle temsil eden İstanbul'a odaklanıyor: Yerleştikleri bölgelerdeki taş kullanımını benimseyerek özgün bir sanat yaratan ve taş işçiliğiyle eşsiz bir süs zenginliği ortaya koyan Selçuklu sanatı... Kendine özgü bir çehresi olan ve Mimar Sinan ile doruğa ulaşan Osmanlı sanatı...

Çeviren: Kemal Atakay
285 sayfa, 95 TL

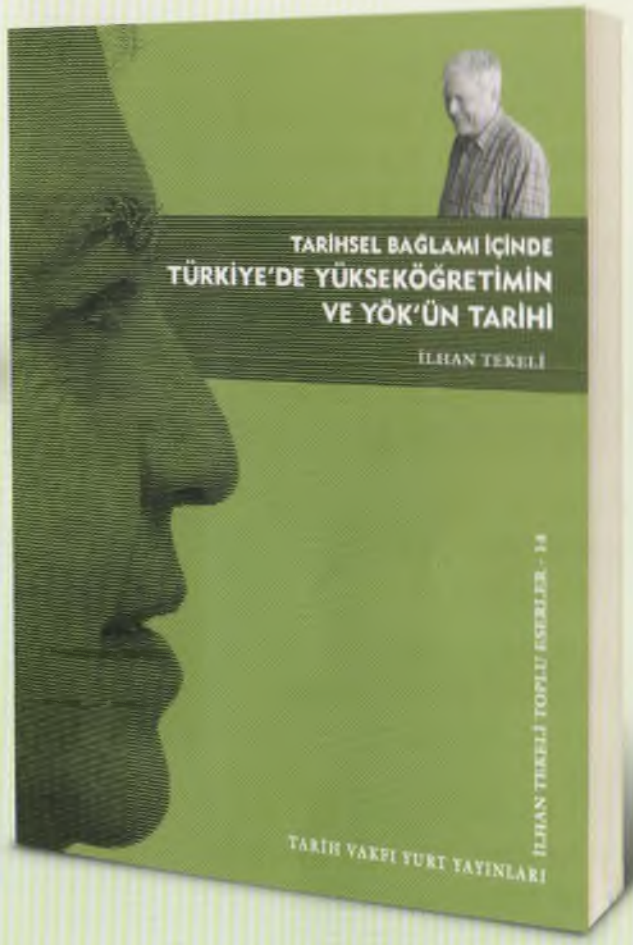
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL: Galatasaray** 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XIV

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2,
400 sayfa, 28 TL

Toplu Eserlerin on dördüncüsü, İlhan Tekeli'nin değişik tarihlerde Türkiye'de yükseköğretimin tarihi konusunda yazdığı yazıları bir araya getiriyor. Bu yazılarla Osmanlı döneminde ilk yüksek okulların ortaya çıkışından günümüze kadar uzanan bir süreklilik büyük ölçüde kurulmuş oluyor.

Bu bütünlüğün kurulmasında, ayrıntılı bir biçimde YÖK tarihinin yer almış olmasının payı yüksek. Türkiye'de YÖK üzerine çok konuşulmuş olmasına karşın, YÖK'ün tarihi yazılmamıştı. Tekeli'nin kitapta yer alan yazısı bu bakımdan bir ilk.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009, ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009, ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI
Mart 2010 ISBN, 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-248-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK
Ekim 2010 , ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr